

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Wybrane zagadnienia
polityki rozwoju
obszarów wiejskich
w Polsce i na Ukrainie***

nr 146

Warszawa 2009

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

***Wybrane zagadnienia
polityki rozwoju
obszarów wiejskich
w Polsce i na Ukrainie***

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Wybrane zagadnienia polityki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce i na Ukrainie

*Praca zbiorowa pod redakcją
dr inż. Barbary Chmielewskiej*

Autorzy:

*prof. dr hab. Svitana Gutkewycz
prof. dr hab. Tetyana Mostenska
prof. dr hab. Waldemar Michna
dr inż. Barbara Chmielewska
dr inż. Alicja Mierostawska*

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2009

Pracę zrealizowano w ramach tematu **Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich** w zadaniu *Zasięg i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*.

Niniejsza publikacja jest pracą zbiorową, wielowątkową, której wspólnym celem jest pokazanie wybranych aspektów ciągle nierozwiązanych problemów, dotyczących obszarów wiejskich oraz wskazanie kierunków kształtowania realnej polityki rozwoju rolnictwa i wsi.

Recenzent

prof. dr hab. Eugeniusz Mazurkiewicz

Korekta

Barbara Walkiewicz

Redakcja techniczna

Leszek Ślipki

Projekt okładki

AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-7658-065-4

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

– Państwowy Instytut Badawczy

00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984

tel.: (0 22) 50 54 444

faks: (0 22) 50 54 636

e-mail: dw@ierigz.waw.pl

<http://www.ierigz.waw.pl>

Spis treści

	Strona
Wprowadzenie – dr inż. Barbara Chmielewska	7
Część I	
Rozdział 1	
Zasady i źródła inwestowania w gospodarkę – prof. dr hab. Svitana Gutkewycz	13
Wstęp	13
1.1. Atrakcyjność inwestycyjna sektorów gospodarki	14
1.2. Współzależność interesów człowieka, społeczeństwa i państwa	15
1.3. Kryteria decyzji inwestycyjnych	19
Literatura	21
Rozdział 2	
Stan, problemy i perspektywy rozwoju przemysłu spożywczego Ukrainy – prof. Tetyana Mostenska	22
Wstęp	22
2.1. Koszty utrzymania gospodarstw domowych	23
2.2. Poziom i struktura konsumpcji artykułów spożywczych	24
2.2.1 Możliwości realizacji zapotrzebowania wewnętrznego przez przemysł spożywczy	27
2.3. Cele polityki żywnościowej państwa	27
2.3.1. Zadania przemysłu spożywczego	29
Wnioski	29
Literatura	30
Rozdział 3	
Rozwiązywanie spraw pełnego zatrudnienia na wsi i w rolnictwie stanowi wyzwanie całego narodu – prof. dr hab. inż. Waldemar Michna	31
Wstęp	31
3.1. Problemy stopniowego zwiększania aktywności zawodowej ludności wiejskiej oraz małych miast	32
3.2. Potencjalne źródła finansowania nowych miejsc pracy pozarolniczej dla ludności wiejskiej i małych miast	34
3.3. Cele i sposoby wykorzystania proponowanego <i>Funduszu Wspierania Rozwoju Pozarolniczej Gospodarki Wiejskiej i Małych Miast</i> w Polsce	35
3.4. Wieś i małe miasta muszą tworzyć warunki do narastania popytu na wytwarzane przez siebie towary i usługi	37
Rozdział 4	
Koniunkturalne czy strukturalne przyczyny decydują o długookresowym spadku produkcji zwierzęcej w polskim rolnictwie? – prof. dr hab. inż. Waldemar Michna	41
Wstęp	41
4.1. Czy poziom spożycia produktów zwierzęcych uzasadnia tak wielki spadek produkcji zwierzęcej w Polsce?	42
4.2. Grupy wielkości gospodarstw ograniczające rozwój produkcji zwierzęcej w polskim rolnictwie	47
4.3. Czy dopłaty bezpośrednie łagodzą zagrożenia kryzysu produkcji zwierzęcej?	50
4.4. Zróznicowanie sytuacji w różnych regionach	51

Część II

Rozdział 5

Odnowa wsi jako jedna z form realizacji polityki rozwoju obszarów wiejskich

– dr inż. Barbara Chmielewska	57
Wstęp	57
5.1. Odnowa wsi nowym elementem wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich	61
5.2. Geneza ruchu odnowy wsi (Dorferneuerung)	63
5.2.1. Proces odnowy wsi w Niemczech i Austrii	63
5.3. Europejskie Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi (ARGE) – krótka charakterystyka	66
5.3.1. Działalność ARGE	66
5.3.2. Udział Polski w ARGE	67
5.3.3. Korzyści płynące z członkostwa w ARGE	67
5.4. Odnowa wsi w Polsce	68
5.4.1. Kongresy Odnowy Wsi w Polsce	71
5.4.1.1. Pierwszy Polski Kongres Odnowy Wsi, Górażdzie (województwo opolskie), kwiecień 2002	71
5.4.1.2. Drugi Polski Kongres Odnowy Wsi, Szymbark (województwo pomorskie), maj 2004	72
5.4.1.3. Trzeci Polski Kongres Odnowy Wsi, 28-30 maja 2009 r. Podlesie (województwo śląskie)	72
5.4.1.4. VI Europejski Kongres Odnowy Wsi w Polsce (VI Europäischer Dorferneuerungskongress), Kamień Śląski, 23-26 maj 2007 rok	77
5.5. Regionalny program odnowy wsi w Polsce na przykładzie województwa śląskiego	82
Zakończenie	86
Literatura	88

Rozdział 6

Wsie tematyczne częścią programu odnowy wsi – dr inż. Barbara Chmielewska

dr inż. Alicja Mierosławska

Wstęp	89
6.1. Nowa edukacja warunkiem rozwoju wsi	90
6.2. Idea wsi tematycznych	91
6.3. Przykłady wsi tematycznych w krajach Europy Zachodniej	92
6.4. Przykłady wsi tematycznych w Polsce	94
6.5. Europejska Nagroda Odnowy Wsi	95
6.5.1. Laureaci Europejskiej Nagrody Odnowy Wsi	96
6.5.1.1. Przykłady nagrodzonych wsi w Austrii	96
6.5.1.2. Nagrodzona wieś polska – Kuniów, gmina Kluczbork (województwo opolskie)	101
Literatura	102

Rozdział 7

Zmiany funkcji gospodarstw rolnych w latach 2002-2007 – dr inż. Barbara Chmielewska

Wstęp	103
7.1. Definicja gospodarstwa rolnego	104
7.2. Znaczenie WPR dla zmiany funkcji gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich	106
7.2.1. Regionalne zróżnicowanie aktywności rolników w pozyskiwaniu dopłat	111
7.3. Sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych	113
7.3.1. Zmiany struktury liczby i powierzchni gospodarstw indywidualnych	116
7.3.2. Źródła dochodów wskaźnikiem zmiany funkcji gospodarstw rolnych	120
7.3.3. Regionalne zróżnicowanie zmian funkcji gospodarstw indywidualnych	124
Literatura	128

Aneks

130

Wprowadzenie

Niniejsza publikacja jest pracą zbiorową, wielowątkową, której wspólnym celem jest pokazanie wybranych aspektów ciągle nierozwiązanych problemów, dotyczących obszarów wiejskich oraz wskazanie kierunków kształtowania realnej polityki rozwoju rolnictwa i wsi. W publikacji przedstawiono wybrane determinanty rozwoju obszarów wiejskich, które uszeregowano według stopnia ich szczegółowości – od zagadnień ogólnoeconomicznych do konkretnych przykładów wdrażania polityki rozwoju obszarów wiejskich. Praca została podzielona na dwie części. W pierwszej ujęto zagadnienia ogólne, poruszające problemy rozwoju obszarów wiejskich w Polsce i na Ukrainie. W części drugiej przedstawiono zagadnienia związane z procesem odnowy wsi oraz zmiany funkcji wsi i gospodarstw wiejskich pod wpływem zmian sytuacji dochodowej w rolnictwie. Część druga w całości poświęcona jest problematyce polskiej, ale zawarto w niej również przykłady wdrażania procesów odnowy wsi w Niemczech i Austrii.

W Rozdziale 1 przeanalizowano znaczenie aktywności inwestycyjnej w rozwoju sektora rolno-przemysłowego na podstawie doświadczeń ukraińskich. Ma to wpływ na podejmowane decyzje w polityce rozwoju obszarów wiejskich, funkcjonowanie gospodarstw rolnych oraz całego sektora spożywczego.

Ukierunkowanie inwestycji w stronę sektora prywatnego i infrastruktury rynkowej na Ukrainie sprzyja kształtowaniu się atrakcyjności inwestycyjnej rodzimego sektora rolniczego. Przemiany, które dokonały się w gospodarstwach rolnych i były powiązane z reformą własności, restrukturyzacją przedsiębiorstw rolnych i kształtowaniem się stosunków rynkowych, nie doprowadziły do zmiany systemu zarządzania nimi. Z tego powodu sektor rolnictwa nadal nie jest wystarczająco atrakcyjny i nie stanowi priorytetu inwestycyjnego.

W Rozdziale 2 przeanalizowano politykę rolną na Ukrainie w aspekcie perspektyw rozwoju przemysłu spożywczego. Uwagę skupiono na kwestiach rynku produktów spożywczych, zwłaszcza możliwości zwiększania ich podaży oraz jakości.

Jednym z podstawowych problemów rozwoju gospodarczego jest zaopatrzenie ludności w produkty spożywcze wysokiej jakości. Efektywne i zrów-

noważone funkcjonowanie sektora spożywczego Ukrainy jest gwarancją jego bezpieczeństwa spożywczego oraz ograniczenia uzależnienia od importu produktów spożywczych. W ciągu ostatnich lat wzrost produkcji rolnej ma na Ukrainie charakter stały.

Ukraina, podobnie jak Polska, po okresie gospodarki planowej, realizuje zasady gospodarki rynkowej. „Przejście do rynkowych stosunków w rolnictwie na Ukrainie urzeczywistnia się przez reformę Kompleksu Agrarno-Przemysłowego (APK). Ważną decyzją, którą podjął rząd była restrukturyzacja przedsiębiorstw rolnych. Wcześniej podstawowymi organizacyjno-prawnymi formami gospodarowania na Ukrainie były kołchozy i sowchozy.

W 1999 r. na podstawie dekretu prezydenta kolektywne przedsiębiorstwa rolne (KPR) zostały przeorganizowane w przedsiębiorstwa rolne z prywatną własnością ziemi i majątku. Jednakże ta decyzja nie dawała użytkownikom ziemi pełni praw. Prawo własności było ograniczone, tj. ziemia pozostawała własnością państwa. Dopiero od ustanowienia Kodeksu Ziemskiego w listopadzie 2001 r. ziemia została uznana za towar, może być kupowana, sprzedawana oraz oddawana pod zastaw. Jednakże realizację tej ustawy odłożono do 2005 roku. Takie uregulowanie kwestii ziemskiej wstrzymuje kredytowanie rolnictwa¹.”

Ukraina jest krajem posiadającym bogate zasoby w rolnictwie i leśnictwie. Ok. 80% użytków rolnych stanowią grunty orne, które w dwóch trzecich są czarnoziemami. Niestety sektor rolnictwa zalicza się (obok handlu detalicznego i budownictwa) do jednych z najsłabszych pod względem wydajności i jest zarazem największym pod względem zatrudnienia (ok. 17% siły roboczej kraju). Rolnictwo i przemysł spożywczy są znaczącymi sektorami ukraińskiej gospodarki. Rolnictwo dostarcza ok. 6-8% PKB Ukrainy (w 2008 r.), natomiast przemysł spożywczy wytwarza 15,2% produkcji przemysłowej².

Obecnie na Ukrainie wyróżnia się trzy grupy jednostek produkcji rolnej. Są to: (1) prywatne przedsiębiorstwa rolne w liczbie 18 841, o średniej powierzchni 1194 ha, gospodarujące na 22,5 mln ha; (2) gospodarstwa indywidualne tworzące też sektor rolnictwa towarowego, o średniej powierzchni gospodarstw 66 ha, gospodarujące na powierzchni 2,8 mln ha oraz (3) gospodarstwa przydomowe, które są powszechne i składają się z małych działek po 0,5 ha

¹ T. Chomeczuk, 2002: *Analiza komparatywna rolnictwa Ukrainy i Polski na tle państw Unii Europejskiej*. Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu, tom 343, zeszyt 1, Poznań, s. 55.

² Gospodarka za: <http://www.polska.com.ua/files> (...) Gospodarka (...). oraz <http://www.feg.org.ua/en/article>; www.undp.org.ua/.../articural-policy-for-human-development. Por. także: M. Parchomets, Y. Bilan, 2008: *Stan i tendencje rozwoju gospodarki Ukrainy*. Rozdział IV [w:] *Kierunki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce i w wybranych krajach europejskich (Ukraina, Francja, Holandia)*. Praca zbiorowa pod red. B. Chmielewska, Raport Nr 104 Programu Wieloletniego 2005-2009 IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 72.

średnio. Jest ich 6,2 mln i gospodarują na powierzchni 3,2 mln ha. Te przydomowe gospodarstwa produkują ponad 60% żywności na Ukrainie. Niestety w wielu przypadkach te działki są głównym źródłem żywności i dochodów gospodarstw domowych³.

Większość gospodarstw rolniczych oraz domowych gospodarstw wiejskich na Ukrainie znajduje się w trudnej sytuacji ekonomicznej i socjalnej. Wskazuje na to m.in. wysoki udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem. „W 2004 r. wydatki mieszkańców wsi na Ukrainie na towary żywnościowe wynosiły średnio 66,7%. (...) Na Ukrainie nie jest jeszcze ukształtowana klasa średnia, która byłaby głównym konsumentem i wносиła jednocześnie do gospodarki wysoką wartość dodaną⁴.” Trudna sytuacja ekonomiczna i socjalna ludności wiejskiej przyczynia się do znacznego odpływu, zwłaszcza osób wykształconych, do miasta. Toteż podstawowym determinantem rozwoju obszarów wiejskich jest tworzenie pozarolniczych miejsc pracy na terenach wiejskich, czemu powinna służyć aktywna polityka państwa ukierunkowana na zwalczanie bezrobocia i biedy w rejonach wiejskich. Niestety dotychczas nie udało się rozwinąć na Ukrainie spójnej polityki rolnej, a sektor rolno-spożywczy nadal stanowi poważne wyzwanie.

W Rozdziale 3 przeanalizowano proces tworzenia pozarolniczych miejsc pracy dla rozwoju obszarów wiejskich w Polsce oraz źródła finansowania tego przedsięwzięcia. Kreacja pozarolniczego rynku pracy dokonuje się bardzo powoli, co stanowi poważne zagrożenie dla postępu w rolnictwie oraz żywotności terenów wiejskich. Rozwiązanie tego problemu przekracza możliwości wsi. Powinien on stać się jednym z wiodących priorytetów polityki na szczeblu krajowym.

W Rozdziale 4 przedstawiono sytuację w chowie zwierząt gospodarskich i produkcji mięsa w Polsce od początku transformacji gospodarczej kraju. Postawiono pytanie o przyczyny długookresowego spadku produkcji zwierzęcej – czy jest ona koniunkturalna czy strukturalna? Przedstawiono kierunki polityki w rolnictwie prowadzące do powiększenia produkcji zwierzęcej.

Rozdział 5 poświęcony jest nowemu nurtowi wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, jakim jest ruch odnowy wsi. Proces ten rozwinął się na po-

³ www.undp.org.ua/.../agricultural-policy-for-human-development.

Por. także: M. Parchomets, Y. Bilan, 2008: *Stan i tendencje rozwoju gospodarki Ukrainy*. Rozdział IV [w:] *Kierunki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce i w wybranych krajach europejskich (Ukraina, Francja, Holandia)*. Praca zbiorowa pod red. B. Chmielewska, Raport Nr 104 Programu Wieloletniego 2005-2009 IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 73.

⁴ S. O. Pawliwna, J. Żuk, 2006: *Związki między dochodami a wydatkami społeczności wiejskiej i rozwojem socjalno-ekonomicznym obszarów wiejskich na Ukrainie*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu (SERiA), tom VIII, zeszyt 4, Warszawa-Poznań, s. 267-270.

czątku lat 80. w Niemczech i Austrii, a od kilku lat nabiera coraz większego znaczenia także w Polsce. Proces ten dostosowuje wieś do wymogów społeczności oraz do pełnienia nowych funkcji na rzecz całego społeczeństwa. Wywołuje zmiany strukturalne w wymiarze społecznym i gospodarczym. Dotyczą one miejsca zamieszkania wraz z otoczeniem, infrastrukturą, organizacją przestrzeni publicznej, usługami, zaspokajaniem potrzeb bytowych i duchowych, komunikacyjnych i bezpieczeństwa.

W Rozdziale 6 przedstawiono przykłady realizacji programu odnowy wsi, co przyczyniło się do zmiany funkcji wsi i pozwoliło na stworzenie wielu pozarolniczych miejsc pracy. Powstające w ramach programu odnowy wsi tzw. wsie tematyczne ukierunkowane są w stronę szukania nowych możliwości zarabiania poza rolnictwem. Poza agroturystyką, magnesem przyciągania turystów i źródłem dodatkowych dochodów uczyniono możliwości niecodziennych przeżyć i zdobywanie nietypowych umiejętności.

Rozdział 7 analizuje proces modyfikacji funkcji gospodarstw rolnych, w których dochody z rolnictwa nie wystarczały na zapewnienie rodzinie podstawowych warunków bytu. Rodzina rolnicza przestawała być rodziną jednozawodową i ewoluowała w kierunku wielozawodowości, a gospodarstwa rolne, obok produkcyjnych, przyjmowały funkcje społeczne, rekreacyjne, środowiskowe, czy kulturowe. Gospodarstwa rolne i obszary wiejskie zmieniały się z jednofunkcyjnych na wielofunkcyjne.

Proces odnowy wsi łączy wiele celów i działań, które wpisują się nie tylko w ogólne strategiczne cele rozwoju rolnictwa i przemysłu spożywczego dla zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego kraju, ale przede wszystkim skupia się na wsiach oraz rodzinach związanych z rolnictwem i wsią, których status ekonomiczny i społeczny kształtuje się poniżej standardów co najmniej przeciętnych w regionie. Atutem tego programu jest oparcie się na endogenicznym potencjale obszarów wiejskich, mającym swe źródła w kapitale ludzkim i warunkach naturalnych (m.in. przyrodnicze, kulturowe, krajobrazowe) do określonych form gospodarowania, jak np. dla rolnictwa czy agroturystyki.

Formowanie idei i koncepcji programów odnowy wsi rozpoczęło się już w połowie lat 60.; pierwsze z nich zaczęto wdrażać w Austrii i Niemczech na początku lat 80. W 1987 r. zostało powołane *Europejskie Stowarzyszenie Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi* (ARGE)⁵ z siedzibą w Wiedniu. Jest to organizacja, która z jednej strony animuje międzynarodową współpracę na rzecz odnowy wsi, a z drugiej stanowi ważny podmiot opiniotwórczy dla Komisji Europejskiej w zakresie rozwoju obszarów wiejskich.

⁵ E-strona ARGE: <http://www.landentwicklung.org/website/output.php>.

Celem *Stowarzyszenia* jest wspieranie rozwoju obszarów wiejskich w Europie oraz stworzenie dla nich szans, aby stały się w przyszłości regionami gospodarczymi, wypoczynkowymi i mieszkalnymi dla społeczności wiejskich. ARGE tworzy sieć współpracy, której zadaniem jest przekazywanie wiedzy i wymiany doświadczeń między państwami, regionami, gminami i wsiami, aby też polepszać poczucie własnej wartości mieszkańców obszarów wiejskich, wzmacniania ich motywacji i zaangażowania w rozwój ich małych ojczyzn.

W Polsce w czterech województwach: opolskim, pomorskim, śląskim i dolnośląskim realizowany jest program odnowy wsi. Dwa z nich – opolskie i dolnośląskie – są członkami ARGE. Ponadto od 2007 r. na podstawie przepisów Rozporządzenia Rady (WE) 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich, rozpoczęło się w Polsce tworzenie Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich. „Głównym celem sieci jest zapewnienie efektywnego i dynamicznego rozwoju obszarów wiejskich poprzez wymianę informacji i rozpowszechnianie dobrych praktyk w zakresie realizowanych programów/projektów dotyczących obszarów wiejskich, poprawę wdrażania instrumentów rozwoju obszarów wiejskich oraz zapewnienie efektywnej oceny wdrażania tych instrumentów”⁶.

Barbara Chmielewska

⁶ Co to jest KSOW? M. Sawicki: *Przedmowa*. Broszura MRiRW, Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich, Sekretariat Centralny Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich, Warszawa 2009, s. 1.

* * *

„(...) Opracowanie składające się z 7 rozdziałów jest napisane dobrze pod względem merytorycznym. Analizy są poprawne i pozwalają na odpowiednie konkluzje. Chce dodatkowo podkreślić znaczenie analizy problematyki spadku pogłowia trzody chlewnej w gospodarstwach rolnych, którą podjął prof. dr hab. Waldemar Michna w rozdziale 4. Podzielał Jego niepokój i sądzę, że ta sytuacja zasłużyła na aktywne działania wspierające odbudowę stad trzody chlewnej przez służby fachowe Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. (...)”

Chcę także podkreślić ciekawą, wielopłaszczyznową analizę zmiany funkcji gospodarstw rolnych (rozdział 7) autorstwa dr inż. Barbary Chmielewskiej. (...) proponuję pomijać w analizach problematykę tzw. działek rolnych (< 1 ha UR) (*w statystyce masowej GUS są włączane do grupy gospodarstw rolnych – przyp. red.*). (...) Duża część działek nie jest uprawiana rolniczo. Doceniam natomiast uprawy na tych działkach warzyw, owoców, drzew i krzewów owocowych w samozaopatrzeniu gospodarstw domowych w te produkty.

Recenzowany materiał zasługuje na opublikowanie i taki wniosek popieram wraz z propozycjami prof. dr hab. Waldemara Michny, aby utworzyć (rozdział 3) „Fundusz Wspierania Pozarolniczej Gospodarki Wiejskiej i Małych Miast”. Uznaje je za celowe, chociaż będzie zapewne wielu oponentów, ale proponuję tę ideę upowszechniać.”

Warszawa, dnia 10.05.2010 r.

Prof. dr hab. Eugeniusz Mazurkiewicz

CZEŚĆ I

Prof. dr hab. Svitana Gutkewycz
Katedra Zarządzania Państwowej Akademii Kadr Kierowniczych Kultury i Sztuki
Kijów, Ukraina

Rozdział 1

Zasady i źródła inwestowania w gospodarkę

Wstęp

Cechą charakterystyczną dynamiki procesu inwestycyjnego na Ukrainie jest zmniejszanie aktywności inwestycyjnej i popytu inwestycyjnego. Głównym czynnikiem ograniczającym zakres inwestycji w poszczególnych działach gospodarki jest zmniejszenie ich atrakcyjności inwestycyjnej i ograniczenie źródeł ich finansowania.

Własne zasoby finansowe stanowią podstawowe źródło finansowania inwestycji przedsiębiorstw. Zysk jest podstawą priorytetów inwestycyjnych. Można rozróżnić dwa źródła zysków – zysk pochodzący z produkcji oraz zysk stanowiący dywidendę od zakupionych papierów wartościowych.

Popyt inwestycyjny rentownych przedsiębiorstw jest ograniczany na skutek niskiego poziomu stopy zysku, wysokiego poziomu opodatkowania, wzrostu zadłużenia i nieuiszczenia płatności. Kształtowanie atrakcyjności inwestycyjnej stanowi część systemu zarządzania procesem inwestycyjnym, który jest wypadkową wielu, podlegającym wzajemnym relacjom powiązanych ze sobą elementów tworzących całość i jedność. Proces inwestycyjny, podobnie jak inne procesy, wymaga umiejętnego zarządzania i jest realizowany poprzez konkretne funkcje, z uwzględnieniem działania określonych praw i zasad.

Obecnie należy kontrolować i koordynować działalność inwestycyjną, wyznaczać kierunki inwestowania, jak również prawidłowość i zasadność ich wykorzystania. Pojęciami opisującymi proces inwestycyjny są: podmiot i przedmiot inwestycji, formy i źródła inwestycji, stosunki rynkowe, infrastruktura, priorytety, efektywność, zysk, organizacja, kadry, zadania i szereg innych pojęć ekonomicznych powiązanych ze sobą pojęciem „zarządzanie”. Znaczenia tych pojęć, które funkcjonują w sektorze agrarnym, nie odpowiadają współcze-

snym wymaganiom, co wpływa również na podejmowane decyzje dotyczące funkcjonowania gospodarstw rolnych i innych gałęzi sektora rolno-przemysłowego. Rynkowa polityka inwestycyjna zakłada redukcję wkładów kapitałowych w tradycyjnych dla gospodarki planowej kierunkach, które doprowadziły jej struktury do deformacji. Rozszerzenie inwestycji sektora prywatnego i infrastruktury rynkowej sprzyja kształtowaniu się atrakcyjności inwestycyjnej rodzimego sektora rolniczego. Przemiany, które dokonały się w gospodarstwach rolnych i były powiązane z reformą własności, restrukturyzacją przedsiębiorstw rolnych i kształtowaniem się stosunków rynkowych, nie doprowadziły do zmiany systemu zarządzania nimi. Z tego powodu sektor rolnictwa nadal nie jest wystarczająco atrakcyjny i nie stanowi priorytetu inwestycyjnego, o czym świadczą wyniki przeprowadzonego badania.

1.1. Atrakcyjność inwestycyjna sektorów gospodarki

Atrakcyjność inwestycyjna gałęzi gospodarki jest związana przede wszystkim ze źródłami inwestycji, problemami z ich otrzymaniem, a także tworzeniem warunków, które pozwalają zagwarantować obecność zasobów innowacyjnych w procesach produkcyjnych. Przedsiębiorstwa posiadają kilka rodzajów źródeł kapitału przeznaczonych na cele inwestycyjne. Każde ze źródeł ma odrębną specyfikę kształtowania i normatywno-ustawodawcze warunki ich otrzymywania i realizacji.

W warunkach rynkowych zwiększenie efektywności wykorzystania inwestycji jest możliwe tylko poprzez zastosowanie systemowego podejścia do rozwiązania danej kwestii. Jak już wcześniej stwierdzono, zarządzanie procesem inwestycyjnym na poziomie państwowym powiązane z państwową regulacją gospodarki, ponieważ niektóre rodzaje działalności potrzebują wsparcia państwa w celu aktywizacji działalności inwestycyjnej.

Obecnie wielkość zasobów budżetowych w ogólnej sumie inwestycji zmniejszyła się, państwo nie jest głównym wykonawcą w procesie inwestycyjnym i może wpływać na nie za pośrednictwem systemu podatków, kredytów, amortyzacji, ulg i subsydiów. W warunkach gospodarki rynkowej wkłady państwa stanowiące źródło kapitału na cele inwestycyjne powinny być kierowane do bazowych sektorów gospodarki, a także być przeznaczane na rozwój sfery socjalnej, co tworzyłoby też sprzyjające warunki dla rozwoju sfery produkcyjnej. Obecnie inwestowanie w wysoce rentowne gałęzie produkcji prowadzi do otrzymywania zysku, ponieważ są one efektywne, zabezpieczają proces reprodukcji rozszerzonej, a ich produkcja jest konkurencyjna, co sprzyja rozwojowi gospodarki i sfery socjalnej kraju. W celu stymulowania atrakcyjności inwesty-

cyjnej gospodarki, wkłady do sfery socjalnej zostały oparte na innowacyjnych zasadach. Socjalną ocenę efektywności inwestycji wyznacza się za pośrednictwem systemu ocen – wskaźników poziomu i jakości życia (tabela 1.1).

Tabela 1.1. Warunki i źródła finansowania inwestycji przedsiębiorstw

Powody zmniejszenia zakresu inwestycji	Potencjalne źródła finansowania inwestycji	Warunki gwarantujące inwestycje
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Brak docelowej kontroli kosztów inwestycji państwowych. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bezzwrotne dotacje państwa. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Protekcjonizm państwa. ▪ Państwowe zabezpieczenie kredytów prywatnych. ▪ Wspieranie gałęzi produkcji o wysokiej rentowności. ▪ Finansowanie sfery socjalnej.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Deficyt budżetowy. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kredyty państwowe (z ulgami i bez ulg). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Połączenie inwestycji państwowych z udziałami, uczestnictwo państwa jako udziałowca. ▪ Inwestycje zagraniczne.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ograniczenie funduszu amortyzacji, niedoskonały system podatkowy. ▪ Brak środków własnych. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Zgromadzone środki własne. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Indeksowanie odpisów amortyzacyjnych wskaźnikiem inflacji ▪ Podatek powinien stymulować produkcję ▪ Tworzenie organizacji zawodowych producentów towarów
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Wysoki poziom ryzyka kredytowego spowodowany brakiem gwarancji spłaty kredytów ▪ Niestabilna sytuacja polityczna i gospodarcza 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kredyty banków komercyjnych i innych struktur finansowych. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Państwowe zabezpieczenie kredytów pochodzących z banków komercyjnych. ▪ Wzrost ratingu - zaufania do rządu. ▪ Inwestycje zagraniczne w sektorze bankowym.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Duża liczba przedsiębiorstw nie została przekształcona w spółki akcyjne. ▪ Słabo rozwinięta infrastruktura rynku papierów wartościowych. ▪ Brak zaufania społeczeństwa do pieniędzy jako formy gromadzenia kapitału. ▪ Niski poziom kultury prawnej i ekonomicznej. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sprzedaż swoich akcji osobom fizycznym i ułomnym osobom prawnym. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Przekształcanie przedsiębiorstw w spółki akcyjne. ▪ Upublicznianie informacji dotyczących stanu finansowego przedsiębiorstw. ▪ Likwidowanie psychologicznych przyczyn inflacji. ▪ Indeksacja wkładów ludności. ▪ Zapełnienia funkcji pieniądza jak środka zgromadzenia. ▪ Kształtowanie kultury korporacyjnej w społeczeństwie.

Źródło: Opracowanie własne.

1.2. Współzależność interesów człowieka, społeczeństwa i państwa

Jako jeden z metodologicznych aspektów reformy społeczno-gospodarczej na Ukrainie uważa się rozwiązanie kwestii współzależności interesów człowieka, społeczeństwa i państwa. W praktyce oznacza to, że interesy człowieka, jako głównego obiektu inwestowania, powinny stać się priorytetem, a interesy państwa – pochodną interesów człowieka. Taki stan rzeczy będzie sprzyjać wzbogacaniu się i efektywnemu rozwojowi państwa, stabilizując jego

pozycję polityczną i ekonomiczną, ponieważ sytuacja społeczno-ekonomiczna oddziałuje na napływ inwestycji do kraju.

Towarem strategicznym stają się informacja i wiedza. Z tego względu struktura inwestycji ulega zmianie, a priorytetowego znaczenia nabierają inwestycje w kapitał ludzki.

Funkcją państwa i warunkiem, który pozwala zabezpieczać inwestycjami sferę produkcji, jest tworzenie dóbr społecznych, takich jak: bezpieczeństwo narodowe, otoczenie, opieka medyczna, możliwości działalności twórczej i inne.

Deficyt budżetowy znacznie utrudnia otrzymywanie kredytów państwowych, dlatego obecnie bardziej priorytetowe znaczenie ma uczestnictwo państwa w procesie inwestycyjnym w sferze produkcji i państwowa ochrona kredytów komercyjnych. Zdaniem zagranicznych ekonomistów, którzy analizują sytuację ekonomiczną Ukrainy, wkłady państwowe nie powinny wspierać przedsiębiorstw nierentownych i wzrostu podatków.

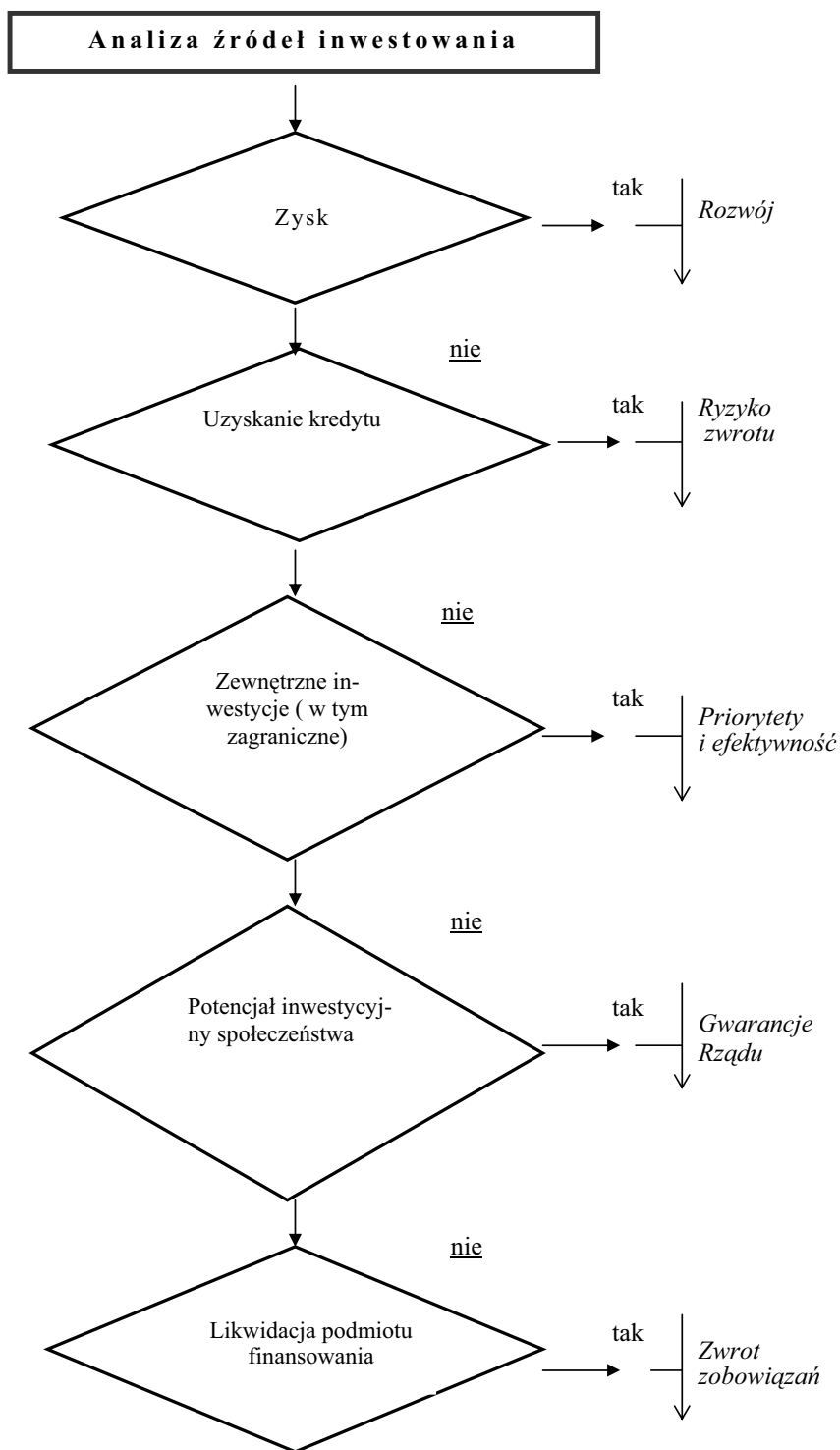
W przypadku zwiększania włożonego kapitału i podwyższonej jakości wykorzystywanego kapitału proces inwestycyjny pozwala na otrzymywanie zysków. Rozwój ekstensywny jest związany z inwestowaniem kapitału, który sprzyja zwiększaniu liczby zatrudnionych w sektorze produkcji, ale nie zakłada jakościowego zwrotu nakładów inwestycyjnych na realizowane projekty, co w przyszłości negatywnie wpłynie na dynamikę osiąganych dochodów.

Intensywne inwestowanie zakłada podwyższenie jakości wykorzystywanego kapitału w oparciu o reorganizację lub modernizację przedsiębiorstwa, wzrost kwalifikacji personelu, tworzenie nowych miejsc pracy oraz wzrost wynagrodzenia za wykonywaną pracę w okresie realizowania projektu. Intensywny rozwój pozwala na otrzymywanie zwiększonego zysku wraz z podwyższeniem efektywności inwestycji. Zwiększenie wielkości kapitału powinno być zoptymalizowane z uwzględnieniem maksymalnej efektywności inwestycji, ponieważ przy zwiększeniu zakresu inwestycji często są realizowane mniej opłacalne projekty.

Dochodowość przedsiębiorstwa, w zależności od rodzaju działalności, rozmiaru przedsiębiorstwa i innych czynników, może być różna. Jednak istnieje ogólna prawidłowość, że wraz ze zwiększeniem zakresu inwestycji maleje ich dochodowość. W taki oto sposób maksymalna efektywność inwestycji zależy od poziomu dochodowości, zakresu inwestycji i jakości ich wykorzystania.

Istnieje także zależność zwrotna: wraz ze wzrostem ilości wkładów zmniejsza się rentowność lub ilość zysków pochodzących z różnych działalności. Koresponduje to z działaniem ogólnych praw ekonomii. Każde przedsiębiorstwo ma możliwość uzyskania ulg inwestycyjnych, co przekłada się na zwiększenie zysków.

Wykres 1.2. Algorytm inwestowania

W procesie inwestycyjnym dla inwestora istotna jest nie wielkość całego dochodu, lecz ta jego część, która pozostaje do jego dyspozycji jako źródło samofinansowania. Na podstawie przeprowadzonego badania przepływu kapitału, którego podstawę stanowiła strategia polityki regionalnej, przedstawiono algorytm finansowania lub inwestowania dowolnego przedsiębiorstwa albo instytucji (wykres 1.2).

Funkcjonujące efektywnie przedsiębiorstwa mają możliwość samodzielnego kształtowania źródeł własnych inwestycji. Do źródeł tych zalicza się przede wszystkim zysk pozostający w dyspozycji przedsiębiorstwa, fundusze amortyzacyjne oraz stworzone fundusze rezerwowe.

Analiza źródeł samofinansowania przedsiębiorstw określa zysk jako podstawowe źródło kapitału inwestycyjnego przedsiębiorstw. Zysk jest podstawą podejmowania decyzji inwestycyjnej. Zyskowność, jako zbiór określonych cech pozwalających prognozować poziom zysku przedsiębiorstwa, szacowana jest w wartościach pieniężnych z dodatkowym uwzględnieniem różnych czynników, takich jak: umiejętność sprawnego prowadzenia negocjacji dotyczących warunków kredytu; pozycja na rynku; poziom technologii; jakość zarządzania; wzrost wartości nominalnej przedsiębiorstwa.

Badania nad dochodem przeprowadzone pod względem czynnikowym i funkcjonalnym, pozwoliły wyodrębnić oczekiwany zysk, stanowiący główny czynnik inwestycyjny oraz otrzymany zysk jako odzwierciedlenie jakości zarządzania.

Kształtując zysk, pewne funkcje wpływają na stopień atrakcyjności inwestycyjnej i rozwój procesu innowacyjnego, będąc jednocześnie jego częścią. Proces innowacyjny sprzyja polepszeniu warunków pracy; podwyższaniu poziomu mechanizacji i automatyzacji pracochłonnych procesów; polepszaniu profesjonalizmu pracowników; polepszaniu jakości zarządzania i kwalifikacji zawodowych pracowników. Inwestowanie w projekt innowacyjny wymaga uzasadnienia i oceny jego efektywności. Na podstawie analizy systemowej działalności innowacyjnej przedsiębiorstwa szacuje się potencjalne możliwości rynkowe danego przedsiębiorstwa, a także to, w jakim stopniu przedsiębiorstwo jest atrakcyjne dla inwestora. Czynnikiem wpływającym na otrzymywanie zysku jest wielkość przedsiębiorstwa. W dużych przedsiębiorstwach przewidywany jest wyższy poziom zaawansowania technologicznego i ekonomicznego, co ma na celu zabezpieczenie wysokiej efektywności pracy i jej opłacalność.

1.3. Kryteria decyzji inwestycyjnych

Przyjmując założenie, że inwestor nadaje priorytet najbardziej dochodowym aktywom i towarom inwestycyjnym z maksymalnym współczynnikiem zysku w stosunku do włożonego kapitału, przedsiębiorstwo powinno efektywnie wykorzystywać swoje przewagi konkurencyjne, które zapewniają mu stabilizację ekonomiczną w przypadku niestabilnej sytuacji gospodarczej, a także osiągnięcie zysku. W zależności od liczby przedsiębiorstw zajmujących się produktami inwestycyjnymi w danym regionie wyznacza się poziom konkurencji i cenę realizacji.

Zysk rozliczeniowy albo zysk przewidywany jest wyznaczany na etapie rozliczeń jako podstawa opodatkowania. Oczekiwany poziom rentowności inwestycji sprzyja jej wzrostowi i odwrotnie: popyt na produkty inwestycyjne maleje, gdy zmniejsza się rentowność inwestycji. Alternatywę dla inwestycji stanowi ulokowanie środków w banku w celu otrzymania oprocentowania wkładów.

Obecnie rynki finansowe wykorzystują oszczędności jako formę tworzenia nowego kapitału i zwiększania zysków przedsiębiorstwa. Na zysk wpływa inflacja, odzwierciedlająca wzrost średniego poziomu cen w gospodarce. Tym samym przedsiębiorstwa otrzymują możliwość ukrycia prawdziwych danych dotyczących swojej działalności, co istotnie wpływa na otrzymywany zysk. Bez kontroli państwa nad procesem inflacji zysk staje się mechanizmem redystrybucji środków od właścicieli wkładów oszczędnościowych i podatników do kupców i bankierów. Czynniki wpływające na kształtowanie się dochodu warunkują wykonanie przez państwo szeregu czynności, które bezpośrednio wpływają na proces inwestycyjny.

Biorąc pod uwagę przewidywany i otrzymany zysk, można wyróżnić następujące funkcje pełnione przez zysk:

- planowanie, zakładając, że oczekiwany zysk stanowi podstawę do podejmowania decyzji inwestycyjnej;
- rozwój, ponieważ otrzymany zysk jest potwierdzeniem sukcesu przedsiębiorstwa;
- samofinansowanie, w związku z tym, że część otrzymanego zysku stanowi źródło finansowania rozwoju przedsiębiorstwa lub jego odtworzenia;
- stymulacja, cecha charakterystyczna zyskowności inwestycji, powiązana z przeznaczeniem części zysku na wynagrodzenia dla właścicieli kapitału.

Funkcje te należy rozpatrywać jako klasyczne w warunkach rynku. Dwie pierwsze funkcje są współzależne, dlatego że pierwsza może istnieć tylko wówczas, gdy istnieje druga. Funkcja trzecia sprzyja rozwojowi produkcji, natomiast funkcja czwarta sugeruje częściowe rozwiązanie kwestii podziału zysku i rozszerzenie produkcji.

Analizowane funkcje wywodzą się bezpośrednio z teorii rozwoju przedsiębiorstwa i są ściśle powiązane z procesem podejmowania decyzji inwestycyjnych. Znaczenie zysku w procesie podejmowania decyzji inwestycyjnej zależy od rodzaju podejmowanej decyzji: zysk o krótszym horyzoncie czasowym to samofinansowanie pełne, umożliwiające szybką realizację inwestycji. Nakłady inwestycyjne pozwalają na rozszerzenie działalności przedsiębiorstwa przez finansowanie zakupu budynków, konstrukcji, technologii, urządzeń itp.

W głównej mierze inwestowanie zakłada także długoterminowe inwestowanie, dlatego drugi rodzaj dochodu to zysk w dłuższym horyzoncie czasowym. Zysk w dłuższym horyzoncie czasowym jest ściśle związany z procesem wytwarzania towarów. Wielkość zysków oczekiwanych na przestrzeni lat są liczone w jednakowych jednostkach, czyli odnoszą się do okresu rozliczeniowego albo są zdyskontowane. W krajach rozwiniętych jedynym możliwym kryterium kierunku procesów inwestycyjnych jest otrzymywanie maksymalnego zysku (w planie krótkoterminowym, średnioterminowym i długoterminowym).

W państwowym sektorze gospodarki kryteria decyzji inwestycyjnych opierają się na kryteriach dobra społecznego oraz dobra producenta. Żadna sfera gospodarki i żaden system ekonomiczny nie może istnieć bez kryterium wyznaczającego podział inwestycji między gałęziami przemysłu i przedsiębiorstwami. Proces inwestycyjny nie powinien ograniczać się do prognozowania spodziewanego zysku, ponieważ konieczne jest zarządzanie procesem jego uzyskiwania. Źródło finansowania inwestycji przedsiębiorstw stanowią kredyty pochodzące z banków komercyjnych i innych instytucji finansowych. Cechą charakterystyczną tego źródła jest aktywność potencjalnych krajowych inwestorów i poziom kredytowania gospodarki narodowej przez banki komercyjne. Wypłacalne przedsiębiorstwa są w stanie wywiązywać się ze wszystkich zaciągniętych zobowiązań w ustalonych terminach i w granicach otrzymanych kredytów. Wypłacalność przedsiębiorstwa zapewnia także możliwość sprawdzenia jego zdolności kredytowej i wydajności.

W sferze inwestycji zadanie państwa polega na opracowaniu mechanizmu motywacyjnego uwzględniającego włączenie kapitału ludzkiego w proces inwestycyjny i zwiększanie efektywności jego wykorzystania. Przede wszystkim należy przywrócić wiarę społeczeństwa w pieniądź jako środek gromadzenia kapitału. Badania dotyczące inwestowania w przedsiębiorstwa udowodniły, że w procesie podejmowania decyzji inwestycyjnej pierwszorzędne znaczenie ma posiadanie zdolności samofinansowania. Ważnymi czynnikami wpływającymi na podjęcie decyzji inwestycyjnej są: atrakcyjność inwestycyjna; dobrowolność wkładów (inwestowania), czyli samodzielny wybór przedmiotu inwestycji przez inwestora; rozmiar uzyskanych dochodów w zależności od poziomu ryzyka;

ефективність економічна призначених środków, która zależy od zainteresowania результатами діяльності інвестиційної підмiоту і предмету процесу інвестиційного.

* * *

Reasumując, jednym z najważniejszych warunków ефекtywnego zarządzania procesem inwestycyjnym jest planowanie lub prognozowanie przyrostu kapitału – zysku. W zależności od systemu politycznego i ekonomicznego głównym wyznacznikiem decyzji inwestycyjnych i miernikiem oceny efektywności zarządzania procesem inwestycyjnym jest właśnie zysk.

Literatura

Бабо А. Прибыль. Пер. с фр. – М.: Прогресс, Универс, 1993. – 176 с.

Бізнес-план. Стратегічний підхід. – Лондон, 1998. – 290 с. – англ. мовою.

Гуткевич С.О. Інвестування: Теорія і практика: Навчальний посібник – К.: Видво Європ. ун-ту, 2006. – 234 с.

Гуткевич С.О., Корінько М.Д. Вексель у системі цінних паперів: проблеми становлення та розвитку: Навч. посібник.– К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. - 119 с.

Гуткевич С.О. Прибуток – базисне джерело інвестування підприємств // Економіка і управління. - № 4. – 2008. - С. 28-31.

Rozdział 2

Stan, problemy i perspektywy rozwoju przemysłu spożywczego Ukrainy

Wstęp

Jednym z podstawowych problemów rozwoju gospodarczego samego państwa i światowej wspólnoty jest zaopatrzenie ludności w produkty spożywcze wysokiej jakości. Efektywne i zrównoważone funkcjonowanie sektora spożywczego każdego państwa jest gwarancją bezpieczeństwa spożywczego kraju, ograniczenia zależności od importu produktów spożywczych.

W ciągu ostatnich lat wzrost produkcji artykułów spożywczych ma charakter stały. Średnie roczne tempo wzrostu produkcji przemysłu spożywczego wynosiło 12,9%. W rozwój tego działu produkcji jest zaangażowany znaczny potencjał zarówno z punktu widzenia nasycenia rynku wewnętrznego towarami, jak i z pozycji wynikających z potrzeb zaopatrzenia światowego rynku żywności. Wzrost konsumpcji wewnętrznej jest uzasadniony koniecznością osiągnięcia racjonalnych norm w odżywianiu się ludzi, co jest możliwe przy wzroście poziomu dochodów ludności. Stabilizująca się sytuacja gospodarcza na Ukrainie do połowy 2008 r. spowodowała wzrost konsumpcji podstawowych produktów spożywczych, w tym o różnym stopniu przetworzenia, co zapewniło szybkie tempo wzrostu produkcji przemysłu spożywczego. Jednocześnie zmniejszał się udział wydatków na żywność w strukturze środków finansowych ogółem, jakimi dysponowały gospodarstwa domowe. Mimo to odsetek ten nadal pozostaje na wysokim poziomie.

Przyjmując za punkt wyjścia zadania państwowej polityki rolnej, rozpatrzono kwestie dotyczące stanu przemysłu spożywczego Ukrainy i określono perspektywy jego rozwoju. Określono rozmiar rynków produktów spożywczych i możliwości zwiększania wielkości podaży na nich.

2.1. Koszty utrzymania gospodarstw domowych

Według danych statystycznych wydatki przeznaczane na zakup produktów spożywczych stanowią prawie 50% całkowitych wydatków mieszkańców Ukrainy. Wielkość rynku produktów spożywczych Ukrainy w cenach z 2008 r. można określić na podstawie danych statystycznych Państwowego Komitetu Statystyki Ukrainy (PKSU) dotyczące wielkości rodziny, ogólnej liczby ludności oraz środków finansowych przeznaczanych przez mieszkańców na produkty spożywcze w ciągu miesiąca. Według naszych ocen środki finansowe, jakie w 2008 r. mieszkańcy Ukrainy przeznaczali na zakup produktów spożywczych wyniosły prawie 270 mld UAH⁷ (53,2 mld USD według oficjalnego kursu). Na zakup napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych społeczeństwo wydało dodatkowo prawie 12 mld UAH (tabela 2.1).

Tabela 2.1. Poziom i struktura wydatków mieszkańców Ukrainy ogółem

Wyszczególnienie	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Srednie miesięczne wydatki przeciętnie w rodzinie w UAH	426,5	541,3	607,0	658,3	736,8	903,5	1229,4	1442,8	1722,0	2590,4
Udział wydatków ogółem w dochodach w %	96,6	93,3	93,7	92,8	93,3	92,6	91,1	90,5	90,0	86,2
Wydatki mieszkańców ogółem = 100 (w procentach)										
Produkty spożywcze i napoje bezalkoholowe	65,2	64,9	62,6	59,1	58,6	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,9	3,0	2,8	2,6	2,8	2,8	2,9	2,6	2,6	2,2
Produkty i usługi niespożywcze	28,5	25,4	28,3	31,1	31,9	32,3	31,6	34,7	36,0	35,1
Pozostałe	3,4	6,7	6,3	7,2	6,7	7,4	8,9	9,5	10,0	13,8

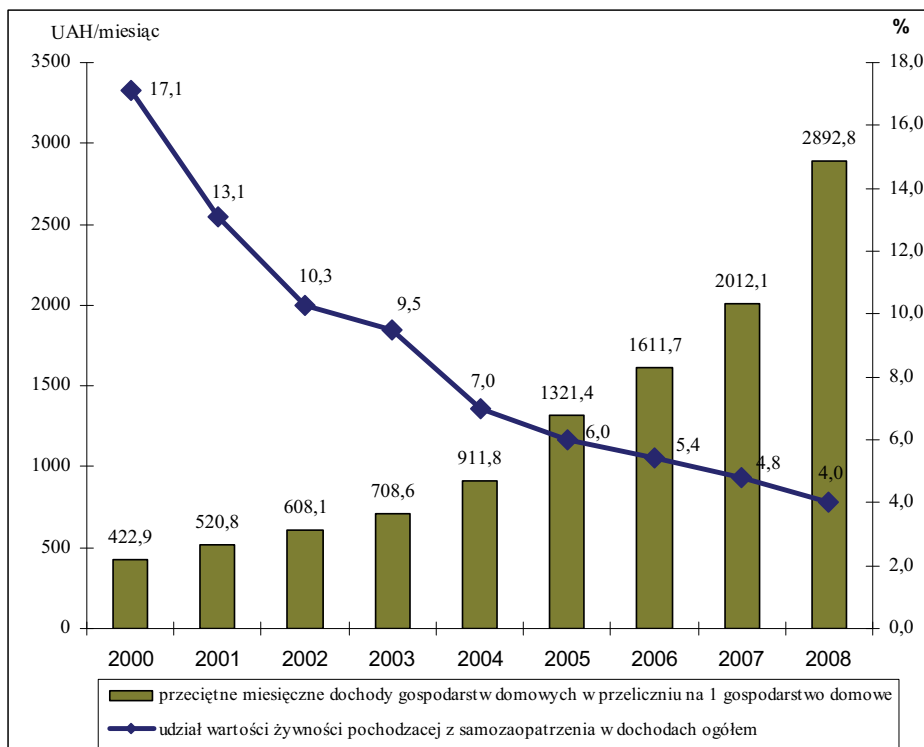
Źródło: Wyliczono na podstawie danych statystycznych z roczników statystycznych Ukrainy, Państwowego Komitetu Statystyki Ukrainy, lata 2006-2008.

Warto zaznaczyć, że nie wszystkie produkty żywnościowe konsumowane przez ludność Ukrainy zostały wyprodukowane w warunkach przemysłowych. Znaczna ilość spożywanej żywności pochodzi z samozaopatrzenia. W strukturze konsumpcji ludności, zwłaszcza wiejskiej, przeważa spożycie produktów zarówno roślinnych, jak i zwierzęcych pochodzących z własnego gospodarstwa. Jednak w przeciętnym ukraińskim gospodarstwie domowym udział spożycia żywności z samozaopatrzenia jest znacznie niższy i w analizowanym okresie wykazywał tendencję spadkową (w 2000 r. wynosił 17,1% i do 2008 r. zmniej-

⁷ W 2008 r. 1 UAH = 0,4615 zł (średniorocznie). Za: [http://www.nbp.pl/kursy/archiwum ...](http://www.nbp.pl/kursy/archiwum...)

szły się do 4,0%, tj. o 13,1 p.p). Było to możliwe dzięki wzrostowi dochodów w gospodarstwach domowych realnie o 19,8% (wykres 2.1).

Wykres 2.1. Udział wartości spożycia żywności z samozaopatrzenia w dochodach gospodarstw domowych ogółem (przeciętnie na jedno gospodarstwo domowe)

Źródło: *Gospodarstwo wiejskie Ukrainy w roku 2008. Zestawienie statystyczne, Państwowy Komitet Statystyki Ukrainy. Redakcja: J. M. Ostapczuk, K.: DP „Agencja Informacyjno-Analityczna”.*

2.2. Poziom i struktura konsumpcji artykułów spożywczych

Pomimo ciągłego wzrostu spożycia podstawowych produktów żywnościowych, to nadal w przypadku wielu z nich nie osiągnięto poziomu konsumpcji, zalecanego w normie dziennej racji pokarmowej. Ilustruje to tabela 2.2.

W 2008 roku spożycie czterech produktów kształtowało się powyżej normy dziennej racji pokarmowej: tłuszczów ogółem – o 15,4%, cukru – o 7,6%, ziemniaków – o 6,3% oraz pieczywa – o 14,6%. Warto zauważyć, że poziom konsumpcji trzech z nich: tłuszczów ogółem, cukru i ziemniaków był w 2008 r.

wyższy niż w pierwszych latach reform rynkowych. Spożycie tych produktów na poziomie wyższym niż w zalecanych normach żywieniowych jest wynikiem przede wszystkim wzrostu ich produkcji i wysokiej podaży na rynku, która kształtowana jest przez rodzimych producentów. Oprócz tego są to produkty o wysokiej wartości energetycznej przy stosunkowo niskiej cenie.

Tabela 2.2. Przeciętne roczne spożycie produktów żywnościowych przez ludność Ukrainy w kg lub szt./na 1 osobę

Podstawowe produkty spożywcze	Racjonalne normy spożycia (RNS)	Spożycie w latach							2008	2008
		1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	1990	RNS
Mięso i przetwory	83	68	38,9	32,8	39,1	42,0	45,7	50,6	74,4	61,0
Mleko i nabiał	380	373,2	243,6	199,1	225,6	234,7	224,6	213,8	57,3	56,3
Jaja (szt)	290	272	171	166	238	251	252	260	95,6	89,7
Ryby i przetwory	20	17,5	3,6	8,4	14,4	14,1	15,3	17,5	100	87,5
Cukier	38	50	31,6	36,8	38,1	39,5	40,0	40,9	81,8	107,6
Tłuszcze ogółem	13	11,6	8,2	9,4	13,5	13,6	14,3	15,0	129,3	115,4
Ziemniaki	124	131	124	135	136	133,6	130,4	131,8	100,6	106,3
Warzywa i owoce	161	102	97	102	120	126,7	118,4	129,3	126,8	80,3
Owoce lasu i winogrona	90	47,4	33,4	29,3	37,1	34,8	42,1	43,5	91,8	48,3
Pieczywo	101	141,0	128,4	124,9	123,5	119,5	115,9	115,4	81,8	114,6
Średnia dzienna wartość energetyczna kcal/osobę	x	x	2696	2661	2916	2935	2940	2998	x	x

Źródło: Roczniki statystyczne Ukrainy, kolejne lata.

W 2000 r. spożycie podstawowych produktów żywnościowych osiągnęło poziom z 1990 r. Nadal jednak spożycie ryb i produktów rybnych oraz warzyw i owoców kształtowało się poniżej zalecanej normy – spożycie ryb i przetworów było niższe o 12,5%. Także spożycie warzyw i owoców, mimo wzrostu w latach 1990-2000 o 26,8%, było niższe o 19,7% od zalecanej normy. Należy tu podkreślić pozytywny trend w modelu spożycia ludności Ukrainy, jakim jest wzrost spożycia owoców i warzyw.

W latach 1995-2000 wartość energetyczna przeciętnej dziennej racji pokarmowej zmniejszyła się z 2696 do 2661 kcal/osobę. Stopniowa poprawa sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych na Ukrainie sprzyjała zwiększeniu wartości energetycznej przeciętnej dziennej racji pokarmowej spożywanej żywności. Lata 2000-2008 cechowała więc tendencja wzrostowa wartości energetycznej dziennej racji pokarmowej spożywanej żywności. W 2008 r. wartość

energetyczna dziennej racji pokarmowej żywności wynosiła 2998 kcal/osobę i była o 12,7% wyższa w porównaniu z 2000 rokiem.

Poprawa sytuacji dochodowej ludności przyczyniła się do podniesienia poziomu ich życia i sprzyjała wzrostowi konsumpcji produktów spożywczych, o wyższym stopniu przetworzenia (wyprodukowanych w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego). Wraz ze wzrostem stopnia przetworzenia produktu spożywczego rośnie bowiem wartość wskaźnika elastyczności jego spożycia, co wskazuje na dochody, jako podstawowego determinanta poziomu konsumpcji produktów spożywczych. Ponadto następował spadek liczby ludności, osiągającej poziom dochodów niższy od minimum socjalnego. W 2000 r. prawie 80% ogółu ludności Ukrainy wykazywało dochody na poziomie niższym od minimum socjalnego. W 2008 r. odsetek ten zmniejszył się do 18,1%. Sprzyjało to wzrostowi popytu na żywność przetworzoną i stymulowało wzrost produkcji w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego. Warto jednak zaznaczyć, że nawet tak znaczący spadek udziału ludności żyjącej poniżej minimum socjalnego jest nie do zaakceptowania z pozycji społecznej, ponieważ grupę osób mających poziom dochodów niższy od minimum socjalnego stanowią przede wszystkim emeryci, renciści oraz gospodarstwa wielodzietne (troje i więcej dzieci na utrzymaniu (tabela 2.3).

Tabela 2.3. Liczba ludności ze średnim miesięcznym dochodem na jedną osobę niższym od minimum socjalnego¹

Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Ludność o średnim miesięcznych dochodach/osobę poniżej minimum socjalnego:									
- w liczbach bezwzględnych w mln	39,2	39,9	39,8	35,2	30,3	25,3	23,1	13,2	8,1
- w procentach ogółu ludności (%)	80,2	82,7	83,3	76,2	65,6	55,3	50,9	29,3	18,1
- rok poprzedni = 100	x	101,5	100,0	88,4	86,1	83,5	91,3	57,1	61,2
Przeciętny miesięczny poziom minimum socjalnego w UAH/osobę	270,1 ²	311,3	342,0	342,0	362,2 ³	423,0	472,0 ⁴	532,0 ⁵	626,0 ⁶

¹ W latach 2000-2006 za kryterium podziału służył wskaźnik „średnie wydatki przypadające na jedną osobę”. ² W IV kwartale 2000 r. ³ W IV kwartale 2004 r. ⁴ W IV kwartale 2006 r.

⁵ W IV kwartale 2007 r. ⁶ W IV kwartale 2008 r.

Źródło: [dane PKSU].

2.2.1. Możliwości realizacji zapotrzebowania wewnętrznego przez przemysł spożywczy

Przemysł spożywczy Ukrainy liczy obecnie ponad 22 tys. przedsiębiorstw zatrudniających ponad 500 tys. pracowników. Wartość produkcji przemysłu spożywczego w okresie 9 miesięcy 2009 r. wyniosła 87 608,4 mln UAH, co stanowi 18,9 % w całej produkcji przemysłowej. W 2008 r. wartość ta ukształtowała się na poziomie ponad 110 mld UAH.

Potencjał produkcyjny przemysłu spożywczego Ukrainy jest wystarczający dla zrealizowania zapotrzebowania wewnętrznego państwa na produkty spożywcze. Ma także znaczny potencjał eksportowy i dodatnie saldo w handlu zagranicznym. W 2008 r. wartość wyeksportowanej produkcji przemysłu spożywczego wyniosła 2707,62 mln USD, co stanowi 11,4% całego eksportu państwa. Pod względem inwestycji zagranicznych przemysł spożywczy zajmuje jedno z czołowych miejsc.

2.3. Cele polityki żywnościowej państwa

Rozwiązanie problemu zaopatrzenia ludności w produkty spożywcze o wysokiej jakości i zwiększenia eksportu gotowych produktów spożywczych jest możliwe przy realizacji polityki żywnościowej państwa, która powinna być podstawowym kierunkiem rozwoju polityki rolnej kraju. Celem polityki żywnościowej państwa powinno być zaopatrzenie ludności w produkty spożywcze poprzez tworzenie produkcji efektywnej i konkurencyjnej, dostosowanej do zapotrzebowania przedsiębiorstw przemysłu spożywczego na surowce o wysokiej jakości. Będzie to także sprzyjać zwiększaniu eksportu produkcji omawianego działu.

Ta polityka powinna opierać się na trzech podstawowych filarach: gospodarczym, socjalnym i ekologicznym. Pozwala to stworzyć drzewo celów polityki żywnościowej państwa (rysunek 2.1). Ponieważ filary: gospodarczy, socjalny i ekologiczny są od siebie zależne i wzajemnie powiązane, to rozwiązywanie podstawowych problemów każdego z nich zapewni bardziej efektywne funkcjonowanie dwóm pozostałym.

Priorytetowym kierunkiem strategicznego rozwoju przedsiębiorstw przemysłu spożywczego powinno być doskonalenie standardów całego działu w takim stopniu, który umożliwiłaby otwarcie na ogólnoeuropejskie standardy jakości i bezpieczeństwa ekologicznego.

Rysunek 2.1. Filary polityki żywnościowej państwa

Źródło: Opracowanie własne.

Likwidacja szarej strefy produktów spożywczych pozwoli na: ponowny podział przepływu surowca między legalnie działających producentów, zwiększenie wykorzystania mocy produkcyjnej przedsiębiorstw, nasycenie rynku produktów spożywczych produkcją wysokiej jakości, która jest bezpieczna dla zdrowia i czysta ekologicznie, budowę efektywnej polityki ustanawiania cen oraz stworzenie efektywnej konkurencyjności rynkowej.

Realizacja kompleksu zadań udoskonalających rozwój przedsiębiorstw produkcji spożywczej i przetwarzanie surowców rolnych będzie sprzyjać nasyceniu rynku spożywczego państwa, tworzeniu bezpieczeństwa żywnościowego Ukrainy i pokonaniu barier na drodze integracji Ukrainy z systemem światowych stosunków gospodarczych.

2.3.1. Zadania przemysłu spożywczego

Do listy aktualnych zadań rozwoju przemysłu spożywczego, takich jak umocnienie jego pozycji jako przodującej konkurencyjnej gałęzi produkcji przemysłowej z widocznymi zaletami inwestycyjnymi, należy zaliczyć:

- zwiększenie produkcji, znalezienie nowych rynków zbytu oraz efektywne wykorzystanie ich potencjału;
- gwarancję ochrony praw konsumentów;
- podniesienie bezpieczeństwa produktów spożywczych;
- opracowanie i zastosowanie progresywnych wymogów medyczo-biologicznych w zakresie jakości surowca żywnościowego i produktów spożywczych;
- budowę systemu wolnego i przejrzystego ustalania cen poprzez stworzenie przewidywalnego rynku rolnego;
- nasylenie jego infrastruktury strumieniem finansowym i towarowym;
- stworzenie warunków do współpracy, uczciwej konkurencji i rozwoju inicjatywy prywatnej;
- przyspieszenie opracowania i wprowadzenia państwowych standardów i certyfikatów jakości ukraińskiej produkcji spożywczej współbrzmiających z wymaganiami międzynarodowymi;
- odnowienie bazy materialno-technicznej przedsiębiorstw przemysłu spożywczego;
- intensyfikację procesów technologicznych: modernizację, rekonstrukcję, nowe wyposażenie techniczne, zwiększanie funduszy produkcyjnych, wprowadzanie nowych technologii i wyposażenia, które gwarantowałyby utrzymanie cennych właściwości surowca i podniesienie jakości gotowej produkcji;
- zastosowanie technologii bez- i małodopadowych, maksymalne wykorzystanie surowca;
- stworzenie sprzyjających warunków do zaangażowania zagranicznych i rodzimych inwestorów, leasingu, różnych form kredytowania produkcji itp.;
- opracowanie oraz realizacja, wspólnie z ministerstwami i instytucjami systemu zwalczania szarej strefy produkcji i handlu produktami spożywczymi;
- przygotowanie aktów prawnych i normatywnych, skierowanych na ochronę rodzimego producenta produktów spożywczych i podniesienie efektywności pracy odrębnych gałęzi przemysłu spożywczego.

Wnioski

Polityka żywnościowa państwa powinna być podstawowym kierunkiem rozwoju polityki rolnej kraju. Pozwoli to na rozwiązanie problemu zaopatrzenia

ludności w produkty spożywcze wysokiej jakości i zwiększenie eksportu gotowych produktów spożywczych. Celem polityki żywnościowej państwa powinno być zaopatrzenie ludności w produkty spożywcze o wysokiej jakości żywieniowej i w ilości zapewniającej pokrycie popytu na nie. Realizacja tego celu będzie wymagała m.in. stworzenia warunków rozwoju efektywnej i konkurencyjnej produkcji surowców rolnych, spełniających wymogi przedsiębiorstw przemysłu spożywczego odnośnie ich jakości i ilości.

Przemysł spożywczy to jeden ze strategicznych istotnych działów gospodarki narodowej w polityce żywnościowej i rolnej państwa. W znacznym stopniu od rozwoju przemysłu spożywczego zależy dobrobyt i zdrowie narodu. Biorąc pod uwagę znaczenie przemysłu spożywczego dla kształtowania sytuacji ekonomicznej i socjalnej społeczeństwa (rozwój zapewnia wyższą jakość życia ludności oraz gospodarczą i socjalną stabilność w państwie), można określić jego podstawowe zadania.

Do najbardziej aktualnych zadań w budowaniu efektywnie działającego przemysłu spożywczego należą:

- stworzenie dla producentów towarów spożywczych warunków niezbędnych dla ich działalności, wykorzystanie progresywnych technologii produkcji;
- realizacja aktywnej polityki cenowej, podatkowej, kredytowo-finansowej;
- stworzenie nowych struktur organizacyjnych uwzględniających różne formy własności oraz prowadzenia gospodarstw, służące produkcyjnym i technologicznym powiązaniom przedsiębiorstw i sektora żywnościowego;
- stworzenie nowego, odpowiadającego wymaganiom rynku i producentów surowców gospodarczego mechanizmu nawiązywania oraz rozwoju wewnętrznych i zewnętrznych stosunków ekonomicznych;
- odnowa zdolności kierowania działem, likwidacja działalności pośredników i zorganizowanie bezpośrednich kontaktów producentów z rynkami zbytu;
- stymulowanie przedsiębiorczości w przemyśle spożywczym;
- odnowa działań związanych z profesjonalnym przygotowaniem kadr itd.

Literatura

Rocznik statystyczny Ukrainy 2006 rok. Państwowy Komitet Statystyki Ukrainy. Redakcja: O. H. Osaulenko. – K.: Infodysko, 2007. – CD.

Rocznik statystyczny Ukrainy 2007 rok. Państwowy Komitet Statystyki Ukrainy. Redakcja: O. H. Osaulenko. – K.

Gospodarstwo wiejskie Ukrainy w roku 2008. Zestawienie statystyczne, Państwowy Komitet Statystyki Ukrainy. Redakcja: J. M. Ostapczuk, K.: DP „Agencja Informacyjno-Analityczna”.

Rozdział 3

Rozwiązywanie spraw pełnego zatrudnienia na wsi i w rolnictwie stanowi wyzwanie dla całego narodu

Wstęp

W Traktacie lizbońskim UE zawarto zapis, że zarówno w mieście, jak i na wsi zatrudnienie powinno wynosić ponad 70% ogólnej liczby ludności w wieku zdolności do pracy. Na wsi ten wskaźnik jest niższy niż w mieście. Na polskiej wsi, liczba pełnozatrudnionych przez cały rok na 100 osób w wieku pełnej zdolności do pracy (18-64 lata) wynosi mniej niż 50 osób⁸. Polska zobowiązana jest realizować program lizboński, co oznacza, że w ciągu kilkunastu lat powinna osiągnąć zarówno w mieście, jak i na wsi, zatrudnienie w wysokości około 70 osób na każde 100 osób w wieku zdolności do pracy. Wykonanie tego programu stanowi poważny problem, gdyż wymaga stworzenia 15-20 nowych miejsc pracy na każde 100 osób w wieku zdolności do pracy. Powstaje więc pytanie i spór o to, kto pokryje koszty utworzenia nowych miejsc pracy dla ludności miejskiej i wiejskiej. Więcej niż połowa bezrobocia w Polsce to bezrobocie wiejskie, chociaż na wsi mieszka tylko 38% ludności kraju.

Tradycja traktowania rolnictwa i wsi jako wydzielonej części społeczeństwa sprawia, iż upowszechnia się opinia, iż wieś sama powinna utworzyć nowe miejsca pracy dla swego bezrobocia. Wszak rolnictwo dostaje przecież dotacje do powierzchni użytków rolnych. W rozważaniach pomija się dwa fakty, a mianowicie: **po pierwsze**, że rolnictwo otrzymuje dotacje do użytkowanej ziemi po to, aby mogło tanio sprzedać surowce rolne, a więc po to, aby żywność w kraju i w Europie była tania;

po drugie, że na wsi istnieje 4,2 mln gospodarstw domowych, a liczba gospodarstw domowych, które posiadają więcej niż 1 ha użytków rolnych wynosi tylko 1,8 mln. Większość gospodarstw domowych na wsi to gospodarstwa

⁸ GUS podaje, że wskaźnik zatrudnienia ludności w wieku 15 lat i więcej na wsi jest większy (51,5% w IV kw. 2008 r.) niż w miastach (50,7%), co wynika głównie z większej liczby pracujących emerytów m.in. w rolnictwie. Za: Rocznik Statystyczny GUS 2009, Warszawa, s. 231.

bezrolne. Nie mają majątku, ani żadnych innych źródeł dochodów, które pozwoliłyby im rozwiązać problemy tworzenia nowych miejsc pracy.

Tak więc kwestia tworzenia nowych miejsc pracy na wsi tak samo, jak w mieście musi być sprawą ogólnonarodową.

3.1. Problemy stopniowego zwiększania aktywności zawodowej ludności wiejskiej oraz małych miast

W Polsce, podobnie jak w całej Europie, wieś staje się uniwersalnym osiedlem, gdzie mieszkają ludzie o różnych zawodach i różnych miejscach pracy. W Polsce, wśród ludności wiejskiej jeszcze w jedenastu województwach połowa ludności utrzymuje się głównie z pracy w rolnictwie, a połowa ze źródeł pozarolniczych. Natomiast w 5-ciu województwach wschodnich udział osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych wśród całej ludności rolniczej jest najczęściej o połowę mniejszy niż udział ludności utrzymującej się z pracy w rolnictwie.

Istnieje duża różnica w strukturze źródeł utrzymania ludności wiejskiej w Polsce i uprzemysłowionych krajach Europy Zachodniej. W krajach uprzemysłowionych ok. 75% ludności wiejskiej utrzymuje się z pracy poza rolnictwem. W Polsce w 11 województwach ok. 50% ludności wiejskiej utrzymuje się ze źródeł pozarolniczych, a w 5 województwach wschodnich tylko ok. 30%. W krajach Zachodniej Europy pracuje w rolnictwie oraz w jego obsłudze ok. 25% wiejskiej ludności rolniczej, a w Polsce ok. 50%. Polskie rolnictwo jest przeludnione i przez to nie wykorzystuje w pełni zasobów pracy ludzkiej, które związane są w różny sposób z wiejskimi gospodarstwami domowymi użytkującymi gospodarstwa rolne.

Historia rozwoju Polski i jej wsi, a także tradycja utrwaliły fałszywą, ale powszechną świadomość, której istota wyraża się w przekonaniu, że nierolnicza ludność wiejska na polskiej wsi, dla której nie ma miejsc pracy ani w rolnictwie, ani poza nim, stanowi problem polskiego rolnictwa, a nie problem całego narodu. Stąd od co najmniej 50-ciu lat wysuwane są adekwatne do aktualnych poglądów społecznych hasła o potrzebie tworzenia wielofunkcyjnego rolnictwa, wielofunkcyjnej wsi, wielofunkcyjnego wiejskiego gospodarstwa domowego itp. Wszystkie te hasła sugerują, że rolnicze gospodarstwa powinny tak się rozrastać, aby w ich obrębie powstawały pozarolnicze miejsca pracy w postaci warsztatów usługowych, miejsc rekreacyjno-wypoczynkowych na wynajem itp. Tymczasem drobne i przeludnione gospodarstwa rolne same nie są w stanie utworzyć pozarolniczego sektora gospodarczego na wsi.

Po to, aby zatrudnić rejestrowaną bezrobotną ludność wiejską, a także ludność wiejską rolniczą, która nie jest uprawniona do zarejestrowania się

w Urzędach Pracy w charakterze osób bezrobotnych (ze względu na powiązanie gospodarstw domowych z gospodarstwami rolnymi powyżej 2 ha przeliczeniowe), trzeba wytworzyć wielki sektor pozarolniczych miejsc pracy, zwłaszcza w rejonach wiejskich. W biuletynie GUS pt. *Bezrobocie rejestrowane w I-IV kwartale 2008 roku* znajduje się informacja, że bezrobocie zarejestrowane w Urzędach Pracy w grudniu 2008 r. wyniosło w skali kraju 2702,6 tys. osób, w tym 1180,2 tys. osób zamieszkałych na wsi.

W styczniu 2008 r. bezrobocie rejestrowane w skali kraju wyniosło 1778,5 tys. osób, a w tym na wsi 799,6 tys. osób. W ciągu całego roku 2008 bezrobocie na wsi utrzymywało się na poziomie około 650 tys. osób. W grudniu 2008 r. ukształtowało się na poziomie 670 tys. osób.

W latach 1995-2006 bezrobocie rejestrowane na wsi stanowiło około 40% rejestrowanego bezrobocia krajowego. Od 2007 r. udział bezrobocia wiejskiego w ogólnokrajowym bezrobociu rejestrowanym wzrósł do poziomu około 45%. Uwidoczniła się więc tendencja zwiększania się udziału bezrobocia wiejskiego w całym krajowym bezrobociu rejestrowanym. Co najważniejsze, bezrobocia wiejskiego nie da się w żaden sposób odróżnić od bezrobocia małych miast. Zarówno ludność wiejska, jak i małych miast jest słabo wykształcona.

Kategoria ludności wiejskiej i małych miast różni się tym, że w miastach nie ma, a na wsi jest bezrobocie utajone. W miastach wszyscy mogą się zarejestrować, a na wsi tylko ci, którzy nie należą do gospodarstw domowych z gospodarstwem rolnym o powierzchni 2 ha przeliczeniowe.

W 2000 r. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych wspólnie z Instytutem Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej przeprowadziły badania nad bezrobociem na wsi⁹. Badania reprezentacyjne objęły 76 wsi, w tym 8,6 tys. gospodarstw domowych. Badana populacja była w pełni reprezentatywna do całego rolnictwa rodzinnych gospodarstw. Stąd też wyniki badanej populacji zostały ekstrapolowane na całe rolnictwo rodzinnych gospodarstw domowych, co pozwala na konstatację, że to zjawisko występowało w skali całego rolnictwa w momencie badań. W wyniku badań ankietowych gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego zanotowano 753,4 tys. deklaracji osób bezrobotnych poszukujących pracy poza rolnictwem. W tym 412,8 tys. osób stanowiły osoby zarejestrowane w charakterze osób bezrobotnych, a 340,6 tys. osób poszukujących pracy nie było zarejestrowanych. To właśnie ta grupa osób została zaliczona do kategorii bezrobocia utajonego.

⁹ Kierownikiem zespołu pracowników Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej biorącego udział we wspólnym badaniu dwóch instytutów był prof. dr hab. Waldemar Michna – autor niniejszego rozdziału.

W latach 2000-2008 liczba osób w wieku produkcyjnym w wiejskich gospodarstwach domowych na wsi zwiększyła się na skutek przyrostu naturalnego o 440 tys. osób. Równolegle w wiejskich gospodarstwach bezrolnych wzrosła liczba zdolnych do pracy o 370 tys. osób. Tych osób nie zalicza się do bezrobocia utajonego, bo mają prawo do zarejestrowania się.

W poszczególnych latach liczba pozarolniczych miejsc pracy na wsi utrzymywała się na zbliżonym poziomie. Mimo iż w latach 2001-2004 część osób wyemigrowała ze wsi do pracy poza granicami kraju, można szacować, że liczba osób stanowiących kategorię bezrobocia utajonego zwiększyła się w latach 2000-2010 z 340,6 tys. do co najmniej 500 tys. osób. Nawet przy tak minimalistycznym założeniu uwidacznia się fakt, iż łączna liczba rejestrowanego i nierejestrowanego bezrobocia na wsi stanowi więcej niż połowę całego krajowego bezrobocia. Przyrost zatrudnienia jest zwykle najtańszym sposobem podniesienia poziomu życia ludności, dlatego bez zwiększenia zatrudnienia wiejskiej ludności bezrobotnej nie jest możliwy wzrost PKB na wsi, a przy tym dochodów ludności wiejskiej.

3.2. Potencjalne źródła finansowania nowych miejsc pracy pozarolniczej dla ludności wiejskiej i małych miast

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że przeznaczone na cele rozwoju wsi w latach 2007-2013 środki unijne wyrażają się kwotą około 13 mld euro¹⁰, co stanowi dostateczną kwotę, aby dokonać istotnego postępu w tworzeniu nowych miejsc pracy. Istotnie pomoc ta może się okazać bardzo ważna. Jednakże ta forma pomocy kierowana jest głównie na budowę lub modernizację infrastruktury na terenach wiejskich, a nie tworzenie miejsc pracy. Dlatego niezbędne jest powołanie krajowego funduszu, którego celem byłoby wspieranie procesów tworzenia pozarolniczych miejsc pracy dla ludności wiejskiej i małych miast (*Fundusz Wspierania Rozwoju Pozarolniczej Gospodarki Wiejskiej i Małych Miast*). Fundusz ten powinien mieć określone warunki jego wykorzystania, cechować się wysoką elastycznością oraz służyć dofinansowywaniu nowych miejsc pracy w publicznych zakładach produkcyjnych i usługowych, np. w spółdzielniach pracy, akcyjnych spółkach dziedzicznych, samorządowych zakładach pracy itp.

Źródłami zasilania *Funduszu Wspierania Rozwoju Pozarolniczej Gospodarki Wiejskiej i Małych Miast* powinny być:

– **po pierwsze:** świadczenia określone ustawowo ze strony różnych instytucji, które przejmują ziemię na cele nierolnicze.

¹⁰ Plus ok. 4 mld euro dofinansowania z budżetu krajowego.

W latach 1989-2009 ogólna powierzchnia użytków rolnych pomniejszyła się o 2,0 mln ha. Ogromna większość instytucji, które przejmowały ziemie rolnicze na nierolnicze cele, nie realizowała żadnych zobowiązań na rzecz rolnictwa, które stale było i jest narażone na utratę części podstawowego środka produkcji jakim jest ziemia. Każda instytucja, która np. w latach 1990-2010 przejęła ziemię na cele pozarolnicze powinna wnieść określone świadczenie na *Fundusz Wspierania Rozwoju Pozarolniczej Gospodarki Wiejskiej i Małych Miast*. Dotyczy to także okresów przyszłych.

Nie do zaakceptowania jest sytuacja przejmowania ziemi rolniczej na różne cele bez minimalnych świadczeń na rzecz inwestowania w rolnictwo i wieś jako źródła wyżywienia narodu, które nie powinno ulegać procesom zubożenia. Właściwym byłoby także, aby świadczenia te ukierunkowane były na fundusz tworzenia miejsc pracy dla ludności wiejskiej, która traci pracę m.in. na skutek przejmowania ziemi na cele pozarolnicze przez nierolnicze instytucje;

– **po drugie:** składki płacone przez przedsiębiorców eksploatujących różne surowce naturalne na cele przemysłowe oraz na cele budownictwa, takie jak np.: żwir, kamienie budowlane, torf;

– **po trzecie:** obligatoryjny podatek adiacencki dla właścicieli ziemi, którzy dzięki nakładom inwestycyjnym dokonany z środków publicznych uzyskali pozwolenie na przekwalifikowanie ziemi z rolniczej na budowlaną;

– **po czwarte:** podatek katastralny płacony przez tych właścicieli, którzy dłużej niż 2-3 lata nie wykorzystują ziemi na cele rolnicze;

– **po piąte:** podatek w wysokości 0,5% lub nawet 1% zysków od osób prawnych (w przyszłości, np. dopiero po 2014 r.), funkcjonujących w rejonach wiejskich.

Podatek od osób prawnych w Polsce jest jednym z najniższych w Europie. Podwyżka o 1% na cele tworzenia nowych miejsc pracy nie powinna hamować rozwoju przedsiębiorstw osób prawnych. Należy dążyć do tego, aby w Polsce powstał wielki sektor przedsiębiorstw wiejskich. Sektor ten tworzyłby dla polskiego przemysłu liczący się popyt.

3.3. Cele i sposoby wykorzystania proponowanego *Funduszu Wspierania Rozwoju Pozarolniczej Gospodarki Wiejskiej i Małych Miast* w Polsce

Celem głównym *Funduszu Wspierania Rozwoju Pozarolniczej Gospodarki Wiejskiej i Małych Miast* byłoby stworzenie ruchu społecznego na rzecz tworzenia gospodarki pozarolniczej na wsi i w małych miastach. Z *Funduszu* korzystałyby więc inicjatorzy tworzenia różnych form publicznej gospodarki na szczeblu wsi i gmin, a także spółdzielnie, które podejmowałyby inicjatywy działalności gospodarczej (usługowej) i ponosiłyby co najmniej 50% kosztów zwią-

zanych z utworzeniem przedsiębiorstwa. Z dofinansowania z *Funduszu* mogłyby także korzystać spółki prawa handlowego na podobnych zasadach jak spółdzielnie oraz zakłady produkcyjne i usługowe organizowane przez różne szczeble i organy samorządowe. W uzasadnionych przypadkach można byłoby także dofinansowywać rzemieślników, np. w postaci częściowego wyposażenia warsztatu rzemieślniczego. Często zdarza się, że rzemieślnik może zlokalizować swój warsztat w danej wsi pod warunkiem uzyskania pomocy na pokrycie kosztów zorganizowania warsztatu w nowym miejscu.

W Polsce potrzebne jest, aktualnie, stworzenie dobrego klimatu dla organizowania publicznych zakładów pracy. Przykładem jest gospodarka azjatyckich gigantów, podporządkowana kontroli państwa, gdzie udział własności prywatnej jest niewielki. Rozwój gospodarki Chin świadczy np. o tym, że własność publiczna nie musi być nieefektywna. Innym przykładem jest amerykański koncern przemysłowy General Motors (General Motors Corporation), który po ogłoszeniu w 2009 r. bankructwa został w 60% wykupiony przez Departament Skarbu USA. Od tego czasu prowadzi działalność jako General Motors Company. W USA nie ma fobii do własności publicznej. Własność publiczna poddawana jest regułom rynkowej gry oraz regułom menagerskiego zarządzania oraz profesjonalnej kontroli, a co za tym idzie, nie staje się sektorem narażonym na niską efektywność.

Zarówno przykłady efektywnego działania publicznych korporacji azjatyckich (głównie chińskich, hinduskich i japońskich), jak również rozszerzanie się publicznej własności w kapitalistycznym ustroju USA zachęcać będą w niedługim czasie liczne rządy krajów różnych kontynentów do uciekania się do tworzenia korporacji publicznych i realizowania takich programów inwestycyjnych, których nie można rozwiązać z powodzeniem na bazie prywatnej własności kapitału. Tak np. w Polsce zapewne nie uda się rozwiązać problemu budowy elektrowni atomowych na bazie prywatnych konsorcjów, gdyż zwrot nakładów na tego typu inwestycje następuje w długim okresie, a prywatne konsorcja nie inwestują swojego kapitału w przedsięwzięcia nie gwarantujące krótkich okresów zwrotu kapitałów. Dotyczy to także autostrad i wszelkich innych obiektów opartych na wysokiej technice. Nie jest więc zasadne propagowanie niechęci do publicznej własności. Azjatyckie państwa, które posiadają bardzo duży udział we własności publicznej nie przypadkowo dokonują największych na świecie akumulacji kapitału.

Reasumując można stwierdzić, że tworzenie *Funduszu Wspierania Rozwoju Pozarolniczej Gospodarki Wiejskiej i Małych Miast* jest niezbędne nie tylko ze względu na bieżącą potrzebę wspierania tworzenia nowych miejsc pracy, ale także ze względu na wzbogacanie całokształtu systemu ustrojowego.

3.4. Wieś i małe miasta muszą tworzyć warunki do narastania popytu na wytwarzane przez siebie towary i usługi

W sytuacji zbliżania się końca światowego kryzysu gospodarczego poszczególne państwa dokonują oceny możliwości wzrostu liczby miejsc pracy przez wzrost wewnętrznego popytu na towary wytwarzane przez swoje przemysły oraz działy usługowe. Zwiększanie popytu wewnętrznego jest bowiem podstawowym determinantem zwiększania liczby miejsc pracy. Kraje takie, jak: Chiny, Indie, Japonia, Indochiny, Stany Zjednoczone oraz najbardziej rozwinięte kraje UE, podejmują działania mające na celu zwiększenie popytu wewnętrznego na własne towary. Wzrost popytu wewnętrznego w tych krajach będzie dokonywać się w dużej mierze przez ograniczanie importu.

Tymczasem do Polski napływają znaczące ilości towarów, zwłaszcza takich jak odzież i obuwie, ale także np. sztuczne kwiaty, które mogłyby być produkowane w kraju. W Polsce nie nastąpi istotne zwiększenie popytu wewnętrznego np. w krajowej produkcji odzieży i obuwia bez konkurencji z napływem na nasz rynek włoskiego oraz chińskiego obuwia i odzieży po dumpingowych cenach. Włoska wysoka technika w tworzeniu sztucznej skóry i modnych tkanin oraz chińska tania siła robocza wyeliminowały z rynku polskiego setki tysięcy polskich producentów odzieży i obuwia. Dotyczy to także innych produktów, jak np. sztucznych kwiatów. W kraju załamuje się produkcja kwiatów naturalnych z uwagi na napływ azjatyckich kwiatów sztucznych.

Bez zorganizowanej konkurencji wygasać będzie polska produkcja niezwykłościowych towarów powszechnej konsumpcji. Niezbędne jest podjęcie energicznej, a zarazem profesjonalnej konkurencji. Państwo „umywa ręce” bo przyjęło absurdalną, neoliberalną doktrynę, że nie zajmuje się gospodarką, gdyż gospodarką zajmuje się niewidzialna ręka rynku. Tymczasem doktryna ta jest upowszechniana po to, aby agresywne przedsiębiorstwa globalne mogły łatwiej opanowywać atrakcyjne rynki zbytu państw nie dbających o własne rynki. Państwo polskie nie tworzy warunków i klimatu do konkurencyjnego działania przeciwko nadmiernemu importowi. Trzeba kreować organizatorów walki konkurencyjnej. Oznacza to więc np. potrzebę kreacji polskiej odzieży i polskiego obuwia, kreacji polskich kwiatów sztucznych oraz tysięcy różnych drobiazgów poszukiwanych codziennie na rynku. Tak jak chińscy rzemieślnicy konkurują np. w sferze produkcji katolickich dewocjonałów z polskimi ich producentami, mimo że azjatyckie społeczeństwo jest bezwyznaniowe i konfucjuszowskie, tak polscy rzemieślnicy muszą nauczyć się, podobnie jak w Chinach, Wietnamie czy Japonii, produkować równie doskonałe kwiaty sztuczne. Konkurencja nie jest niewidzialną ręką rynku tylko realnym działaniem. Ktoś musi ją organizować.

Literatura ekonomiczna wszystkich krajów europejskich informuje, że w Europie istnieją następujące obszary względnie łatwego zbytu towarów i usług:
po pierwsze: w obszarze obsługi firm.

Wynika to z faktu, iż firmy przemysłowe i usługowe likwidują mniej rentowne działy produkcyjne zastępując je wynajmowaną dostawą i usługami z zewnętrznego zakupu. Na zasadzie analogii można stwierdzić, że ludność wiejska może znajdować miejsce zatrudnienia na rynkach miejskich. Od 1.01.2010 roku w Polsce istnieje 900 miast. Wszystkie te miasta stanowią lokalne targowiska, na których można sprzedawać zarówno pracę, jak i liczne towary. Potrzebne są pomysły na oferty wsi dla 900 polskich miast;

po drugie: w obszarze obsługi wysokiej techniki.

Niestety, polska wieś nie jest przygotowana do świadczenia usług dla obsługi wysokiej techniki. Wysoka technika wyraźnie skurczyła się w okresie transformacji ustrojowej. W ostatnich latach PRL, w Polsce kilkanaście procent ogółu produkowanych towarów wytwarzanych było przy pomocy wysokiej techniki; obecnie zaledwie 3-4%. Istniało przekonanie, że napływ kapitału zagranicznego będzie corocznie zwiększał udział towarów wytwarzanych przy pomocy wysokiej techniki. Oczekiwania te nie potwierdziły się.

Pewne jest jednak, że wieś potrzebuje usług dla obsługi komputerów, internetu, biologicznych oczyszczalni ścieków, neutralizacji toksycznych odpadów itp. Nie jest pewne, że specjaliści z miasta osiedlą się na wsi, aby świadczyć te usługi. Potrzebne jest świadome działanie wsi dla kreacji wiejskich ośrodków usługowych przez system promocji kształcenia młodzieży wiejskiej, która powinna zdobyć odpowiednie zawody, aby stworzyć na wsi ośrodki obsługi narzędzi i instrumentów o wysokim poziomie technicznym;

po trzecie: w obszarze usług związanych z wolnym czasem.

Współczesna cywilizacja zapewnia bowiem człowiekowi coraz więcej wolnego czasu, toteż jego racjonalne wykorzystanie staje się wyjątkowo ważną kwestią. Wolny czas może rozwijać i umacniać człowieka, ale może też sprzyjać jego degradacji. Może być elementem „ustawicznego” kształcenia lub „ustawicznego” odrywania się społeczeństwa od rozwoju kultury i ludzkiego intelektu. Dlatego tworzenie usług dla lepszego wykorzystywania umiejętności twórczych człowieka będzie coraz bardziej istotnym czynnikiem rozwoju społeczeństwa.

Obecnie, walka konkurencyjna o świadczenie usług dla osób mających intencje wykorzystać wolny czas dla umocnienia swej osobowości polega głównie na oferowaniu konsumpcji i zabawy. Pomijana jest natomiast kwestia umacniania osobowości przez uczestnictwo w wysokiej kulturze oraz uczestnictwo w intelektualnych kontaktach, debatach, imprezach i innych przedsięwzięciach.

Wieś jest predestynowana do obsługi ludzi wykorzystujących wolny czas dla wzmocnienia i rozwoju swej osobowości. To wieś musi nauczyć się „wyważać” strukturę usług. Pewne jest, że przemija epoka wypoczynku zapewniająca satysfakcję przez konsumpcję. W epoce, gdy co drugi młody człowiek kończy wyższe studia musi nadejść czas spędzenia wolnego czasu na świadczeniach usług na rzecz wysokiej kultury i różnych intelektualnych zajęciach. Obsługa wykorzystania wolnego czasu jest szansą na nowe miejsca pracy. Nie można tej szansy utopić w banalnej koncepcji usług;

po czwarte: w obszarze usług świadczonych dla ludzi w wieku emerytalnym ze słabym „dobrostanem” zdrowia.

Z każdym rokiem powiększa się znacznie liczebność emerytów i rencistów, w tym także tych, którzy gotowi są zamieszkać w ciszy wiejskiej i z dala od wielkiego ruchu miejskiego. Wielu ludzi może zatrudnić się w obszarze usług świadczonych dla ludzi w wieku emerytalnym ze słabym „dobrostanem” zdrowia. Jednak, wobec podawanych często w środkach masowego przekazu informacjach o niskim poziomie profesjonalnej opieki oraz wielkiej chciwości organizatorów prywatnych domów opieki, wielu potencjalnych pensjonariuszy zrezygnuje z zamieszkania w tego typu placówkach.

W takiej sytuacji, jeśli nie wytworzy się konwencja społecznej kontroli i zaufania społecznego, szeroko rozumiana wieś może stracić szansę powołania do życia tysięcy domów spokojnej starości, mających służyć emerytom, a setki tysięcy emerytów mogą stracić szansę na spędzenie poważnej części życia w „ciszy wiejskiej”. Dlatego uzasadnionym byłoby powołanie organizacji zrzeszającej właścicieli domów przeznaczonych dla emerytów po hasłem „Domy dla ludzi w wieku emerytalnym pod kontrolą uczciwej i profesjonalnej opieki”. Organizacja taka, jeśli zdołałaby stworzyć właściwą samokontrolę zbiorową mogłaby pozyskać powszechne zaufanie między emerytami z miast i menagerami ze wsi. Warunkiem powodzenia takiego przedsięwzięcia jest bowiem wytworzenie atmosfery wzajemnego zaufania i kultury. Inaczej, brak profesjonalizmu wśród menagerów oraz brak zaufania emerytów do menagerów unicestwi możliwość powstawania procesu tworzenia wielkiej sieci domów świadczących usługi dla emerytów w Polsce;

po piąte: w sektorze ochrony środowiska.

Licząca się sieć miejsc pracy mogłaby powstać w Polsce w sektorze ochrony środowiska, gdyż Polska ustanowiła liczne programy ochrony środowiska. Niestety, większość z nich obecnie praktycznie nie funkcjonuje. Ponieważ Polska ratyfikowała wiele konwencji z zakresu ochrony środowiska w skali europejskiej i światowej, należy oczekiwać, że będzie zobowiązana je wdrażać.

Jedną z niezwykle ważnych spraw jest kwestia ochrony podziemnych złóż wody pitnej. Zasoby podziemnych wód pitnych w Polsce są względnie skromne i nierównomiernie rozmieszczone w przestrzeni. Najistotniejsze jest jednak to, iż wody te znajdujące się na ogół kilkaset metrów pod powierzchnią ziemi, przez co są zagrożone przeciekami z wód powierzchniowych i glebowych do centrów zbiorników podziemnych wód pitnych. Bez ochrony podziemnych wód przed przeciekami z wód powierzchniowych i glebowych podziemne zasoby wody pitnej mogą ulec zanieczyszczeniu, co spowoduje ich nieprzydatność konsumpcyjną.

Ochrona tych wód wymaga wręcz gigantycznego wysiłku, bez czego za kilkadziesiąt lat Polska będzie mieć duże niedobory naturalnej wody pitnej. Tymczasem ciągle wody uzyskiwane z oczyszczalni nie spełniają wszystkich kryteriów przydatności tej wody do picia. Wpisanie się więc wsi w ochronę środowiska na całej wiejskiej powierzchni Polski (co stanowi około 93% całej powierzchni kraju) może zapewnić wsi dziesiątki tysięcy miejsc pracy;

po szóste: w sferze budownictwa mieszkań.

W Polsce występuje łączny brak co najmniej 2,0 mln mieszkań w mieście i na wsi. Wiele miejsc pracy powstawać będzie w sferze budownictwa mieszkań. Mieszkania potrzebne są zarówno po to, aby poprawić jakość warunków mieszkaniowych, ale także po to, aby zakumulować minimum (własności) majątku rodzinnego.

Potrzeba posiadania majątku jest naturalną potrzebą obywateli każdego kraju. Własność jest najważniejszym składnikiem zespalaającym obywateli z krajem. Dlatego wszystkie kraje dążą do kreowania średniej warstwy obywateli związanych z krajem oraz ze sobą określonym systemem własności. Oni pełnią funkcję spoiwa, wokół którego gromadzą się także pozostałe grupy społeczeństwa, związane są z krajem jedynie językiem, religią i kulturą.

Budownictwo mieszkaniowe uważane jest powszechnie za lokomotywę rozwoju całej gospodarki narodowej. Znamionuje się wyjątkową siłą zachęcania ludności do oszczędzania oraz do pracy na rzecz osiągnięcia zamierzonego celu. Nie ulega więc wątpliwości, że zarówno w mieście, jak i na wsi wywoływać będzie silne tendencje do podejmowania działań inwestycyjnych na rzecz budownictwa mieszkaniowego.

Rozwiązywanie problemów tworzenia nowych miejsc pracy w Polsce, w tym na wsi wymaga uruchomienia nowych „gatunków” popytu w Polsce, także na wsi. Znalezienie tych nowych „gatunków popytu” jest znacznie trudniejsze niż znalezienie nowych źródeł kapitału na budowę nowych miejsc pracy. Wśród tych nowych „gatunków” popytu muszą się znaleźć np. nowe rodzaje własności, nowe lokaty oszczędności, nowe atrybuty bezpieczeństwa ekonomicznego rodziny czy nowe atrybuty bycia członkiem klasy średniej.

Rozdział 4

Koniunkturalne czy strukturalne przyczyny decydują o długookresowym spadku produkcji zwierzęcej w polskim rolnictwie?

Wstęp

W okresie od 1980 r. do 2009 r. stan zwierząt gospodarskich systematycznie ulegał ograniczaniu. Według danych GUS stan bydła w tym czasie zmniejszył się z 13,0 do 5,8 mln sztuk; trzody chlewnej z poziomu wahającego się między 19-22 mln do 13,5 mln sztuk; owiec z 5,0 mln do 0,35 mln sztuk; koni (które mogły być traktowane jako baza do produkcji mięsa końskiego) z 1,7 mln do 0,35 mln sztuk.

W okresie 1980-1990 bezpośrednią przyczyną spadku погоłowia bydła było przerwanie eksportu bydła opasowego do Włoch, co było konsekwencją wprowadzenia stanu wyjątkowego w Polsce. Tymczasem w 1989 r. rozpoczął się w Polsce okres transformacji ustrojowej, co tworzyło podstawę do rozszerzenia handlu zagranicznego Polski z krajami UE, ale mimo to produkcja bydła mięsnego w Polsce nadal systematycznie ulegała ograniczaniu.

Po rozpoczęciu transformacji ustrojowej w Polsce spadek погоłowia bydła i produkcji mięsa wołowego następował aż do pierwszej dekady XXI wieku, a w szczególności do momentu, gdy Europa zaczęła importować mięso wołowe z krajów Ameryki Łacińskiej. W okresie transformacji ustrojowej, a zwłaszcza w okresie 1994-2000, nastąpił spadek produkcji mleka z 16,0 mld litrów rocznie do 9 mld litrów rocznie. Spowodowało to spadek konsumpcji mleka i przetworów mlecznych w kraju z 280 litrów/osobę/rok w 1980 r. do poziomu 173 litry/osobę/rok w 2005 r. W tym także czasie nastąpił spadek stanu погоłowia owiec i koni. Istniała przez pewien czas nadzieja, że Polska uruchomi produkcję końskiego mięsa w kraju i będzie eksportować mrożone mięso końskie, ale tak się nie stało.

W sumie można stwierdzić (co potwierdzają dane statystyczne z zakresu rolnictwa), że w ciągu ostatnich 30 lat produkcja zwierzęca liczona w sztukach

dużych zmniejszyła się o ponad połowę stanu z 1980 r., w tym w większości w okresie transformacji ustrojowej, tj. w latach 1989-2009. Wzrosła w tym czasie produkcja drobiu, ale jak wiadomo, drób nie stanowi pełnowartościowego ekwiwalentu produkcji mięsa, gdyż liczba rodzajów aminokwasów w mięsie drobiowym jest zasadniczo mniejsza niż w mięsie czerwonym.

4.1. Czy poziom spożycia produktów zwierzęcych uzasadnia tak wielki spadek produkcji zwierzęcej w Polsce?

W latach 1989-2008 konsumpcja mięsa wołowego w Polsce spadła z niepełna 16 do 4 kg/osobę/rok. W krajach Unii Europejskiej konsumpcja ta pozostała na poziomie 15-25 kg/osobę/rok. Europa nie prowadziła edukacji na rzecz ograniczania konsumpcji mięsa wołowego. Taka edukacja prowadzona była tylko w krajach Ameryki Północnej i Ameryki Południowej, gdyż w niektórych tych krajach konsumpcja mięsa wołowego wynosiła 40-60 kg/osobę/rok. Amerykańskie instytuty żywnościowe prowadzą więc ostrzegawczą informację, że nader wysoki poziom spożycia mięsa wołowego może być niekorzystny dla zdrowia.

Europejska nauka o żywności i żywieniu nie emitowała takich ostrzeżeń, gdyż w Europie nie występują ekstremalnie wysokie poziomy spożycia wołowiny.

Niestety, w Polsce pojawiały się często w publikacjach o zaleceniach żywnościowych poglądy, że mięso wołowe jest szkodliwe, chociaż dotyczy to tylko przypadków wysokiego spożycia, a nie spożycia w granicach 25-30 kg na osobę rocznie. Publikacje w Polsce inspirowane były głównie przez ośrodki produkcji i sprzedaży drobiu. Upowszechnianie konsumpcji drobiu nakierowane było na ograniczenie spożycia wołowiny.

W Polsce, gdzie spożycie mięsa wołowego wynosi obecnie 4-5 kg/osobę/rok nie występuje żadne zagrożenie. Nie było i nie ma potrzeby emitowania żadnych ostrzeżeń. Wysoka zawartość aminokwasów i żelaza w wołowinie czyni ten gatunek mięsa pożądanym, jeżeli wyklucza się ekstremalnie wysokie spożycie.

W krajach Unii Europejskiej w zakresie konsumpcji żywności widoczne są dwie tendencje dominujące, a mianowicie globalny wzrost spożycia żywności w przeliczeniu na osobę rocznie, oraz różnicowanie spożycia w różnych krajach oraz różnych grupach społeczeństwa.

Dotyczy to zarówno wartości energetycznej spożycia żywności, jak również spożycia białka zwierzęcego i roślinnego. Ilustruje to tabela 4.1.

Tabela 4.1. Wartość spożycia żywności w krajach Unii Europejskiej w kcal na 1 mieszkańca dziennie w latach 1961-1963 oraz w latach 2001-2003

Kraje	Energia					
	ogółem		pochodzenia			
			roślinnego		zwierzęcego	
	1961-1963	2001-2003	1961-1963	2001-2003	1961-1963	2001-2003
Austria	3211	3742	2176	2518	1035	1224
Belgia*	2972	3639	1990	2506	982	1133
Bułgaria	3245	2851	2815	2173	430	978
Cypr	2422	3244	2108	2271	314	773
Dania	3129	3450	2022	2142	1107	1308
Finlandia	3163	3153	1858	1984	1305	1169
Francja	3237	3643	2209	2295	1028	1348
Grecja	2796	3682	2396	2859	400	823
Hiszpania	2673	3405	2296	2451	377	954
Holandia	3062	3439	2098	2332	964	1107
Irlandia	3368	3694	2144	2519	1224	1175
Malta	2978	3527	2316	2570	662	957
Niemcy	2920	3490	1970	2434	950	1056
Polska	3286	3367	2383	2487	903	880
Portugalia	2656	3754	2219	2665	437	1089
Rumunia	2892	3524	2470	2746	422	778
Szwecja	2818	3157	1810	2058	1008	1099
Węgry	3091	3503	2145	2376	946	1127
Wielka Brytania	3285	3444	1986	2405	1299	1039
Włochy	2979	3670	2501	2722	478	948

*w latach 1961-1999 dane dotyczące spożycia żywności FAO podaje łącznie dla Belgii i Luksemburga, zaś od 2000 roku – tylko dla Belgii, przez co dane nie są w pełni porównywalne.

Źródło: M. Kwasek: *Tendencje spożycia żywności w krajach UE, Program Wieloletni IERiGŻ-PIB, Raport Nr 180, Warszawa 2010, s. 98.*

Analiza danych zawartych w tabeli 1 pozwala stwierdzić, iż w okresie od 1961-1963 do 2001-2003 wzrosła znacząco wartość energetyczna spożycia żywności mieszkańców wszystkich krajów Europy z wyjątkiem Bułgarii, gdzie obniżyła się, oraz Finlandii, gdzie odżywcza wartość energetyczna pozostała na niezmiennym poziomie. W Polsce globalna wartość energetyczna spożywanej żywności wzrosła nieznacznie, tj. z 3286 kcal do 3367 kcal, a więc jedynie o 81 kcal na dobę. Spadło natomiast o 23 kcal na dobę spożycie artykułów zwierzęcych. W zdecydowanej większości krajów UE spożycie to było kilkakrotnie wyższe niż w Polsce.

Podobna tendencja ujawniła się w konsumpcji białka. Ilustruje to tabela 4.2.

Tabela 4.2. Spożycie białka w krajach Unii Europejskiej – w gramach na 1 mieszkańca dziennie w latach 1961-1963 oraz 2001-2003

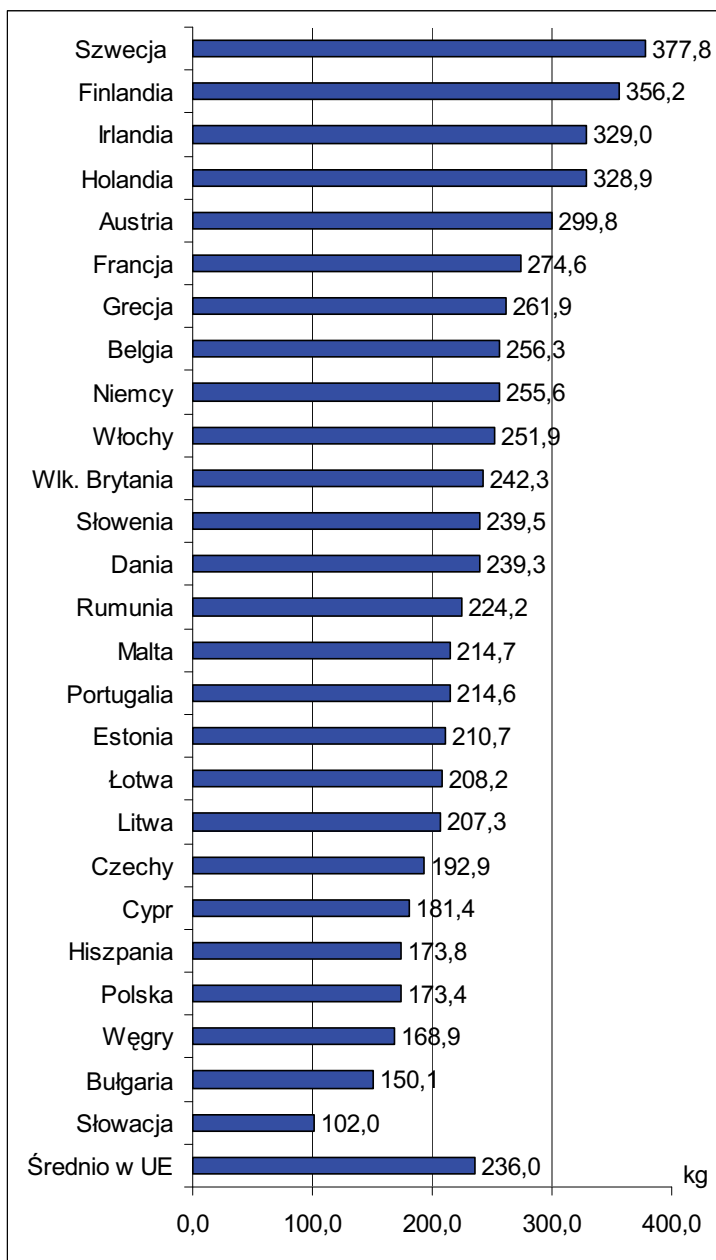
Kraje	Białko					
	ogółem		pochodzenia			
			roślinnego		zwierzęcego	
	1961-1963	2001-2003	1961-1963	2001-2003	1961-1963	2001-2003
Austria	89,6	110,7	39,8	41,3	49,8	69,4
Belgia*	88,9	91,7	40,3	37,1	48,6	54,6
Bułgaria	91,8	88,7	68,3	44,8	23,5	43,9
Cypr	68,3	104,7	46,9	39,2	21,4	65,5
Dana	80,2	109,8	34,2	38,7	46,0	71,1
Finlandia	94,1	101,7	40,5	38,6	53,6	63,1
Francja	103,3	118,3	45,4	41,0	57,9	77,3
Grecja	84,6	117,0	54,9	54,8	29,7	62,2
Hiszpania	80,3	113,1	52,2	40,7	28,1	72,4
Holandia	86,9	107,5	36,4	37,4	50,5	70,1
Irlandia	102,0	116,9	44,9	43,1	57,1	73,8
Malta	88,0	118,0	56,0	55,9	32,0	62,1
Niemcy	80,6	99,9	35,0	41,3	45,6	58,6
Polska	97,2	99,3	54,1	49,2	43,1	50,1
Portugalia	72,4	118,6	44,9	48,4	27,5	70,2
Rumunia	87,8	109,4	64,2	62,8	23,6	46,6
Szwecja	85,1	106,5	29,7	35,1	55,4	71,4
Węgry	87,3	95,3	52,5	43,5	34,8	51,8
Wielka Brytania	93,8	103,8	38,5	45,0	55,3	58,8
Włochy	82,7	113,3	52,6	51,6	30,1	61,7

*w latach 1961-1999 dane dotyczące spożycia żywności FAO podaje łącznie dla Belgii i Luksemburga, zaś od 2000 roku – tylko dla Belgii, przez co dane nie są w pełni porównywalne.

Źródło: M. Kwasek: *Tendencje spożycia żywności w krajach UE, Program Wieloletni IE-RiGŻ-PIB, Raport Nr 180, Warszawa 2010, s. 100.*

We wszystkich krajach, z wyjątkiem Bułgarii, gdzie konsumpcja białka spadła o 3,1 grama/osobę/dobę, konsumpcja białka na 1 osobę i na 1 dobę wzrosła. Okazało się, że większy jest poziom konsumpcji białka zwierzęcego w tych krajach, w których wyższy jest poziom PKB na 1 osobę. Kraje bogatsze spożywają więcej białka zwierzęcego niż roślinnego. Jest to zrozumiałe, gdyż białko zwierzęce jest droższe niż białko roślinne. Tymczasem szybszy wzrost konsumpcji białka zwierzęcego jest z reguły wyjątkowo pożądany ze względu na fakt, iż białko zwierzęce zwłaszcza mięsa czerwonego jest nośnikiem aminokwasów, których ludzki organizm nie wytwarza, ale nie może bez nich funkcjonować. Poziom spożycia białka zależy w dużej mierze od spożycia mleka. Zróżnicowanie poziomu konsumpcji mleka ilustruje wykres 4.1.

Wykres 4.1. Zróżnicowanie spożycia mleka i przetworów mlecznych w krajach Unii Europejskiej – w kilogramach na 1 mieszkańca rocznie w 2003 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tabeli 4, [w:] M. Kwasek, 2008: Typologia krajów Unii Europejskiej według wzorców konsumpcji żywności, *Studia i Monografie* Nr 144, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 31.

W ciągu ostatnich 40 lat przyrost całkowitej konsumpcji białka zwierzęcego w Polsce wyraził się wskaźnikiem 7,0 grama/osobę/dobę. Analiza danych zawartych w tabeli 4.2 pozwala stwierdzić, iż konsumpcja białka zwierzęcego w Polsce jest relatywnie niska w porównaniu z krajami najbardziej zamożnymi jak Holandia, Niemcy, Francja, Dania i inne. Na tym tle krytycznie należy ocenić fakt, iż Polska nie potrafiła utrzymać przynajmniej średniego poziomu konsumpcji mleka na 1 osobę w Polsce. W latach 70. przeciętny mieszkaniec Polski spożywał rocznie ok. 300 litrów mleka i przetworów mlecznych w przeliczeniu na mleko, a w 2003 r. już tylko 173,4 litry.

Mleko jest tanim nośnikiem białka, a także wapnia, bez którego trudno uniknąć osteoporozy. Obecnie wielu lekarzy wyraża opinię, iż wielki spadek konsumpcji mleka może mieć negatywny wpływ na skuteczność przeciwdziałania zagrożeniom schorzeń, jakie powoduje osteoporoza. Wysokie spożycie mleka chroni też przed chorobą układu krążenia.

Spośród omawianych krajów, najwyższy poziom spożycia mleka i przetworów jest w Szwecji i wynosi 377,8 kg/mieszkańca/rok, jednocześnie współczynnik zgonów na choroby układu krążenia wynosi 171 na 100 tys. ludności, zaś np. na Słowacji spożycie mleka i jego przetworów jest 3,7-krotnie niższe niż w Szwecji i wynosi 102,0 kg/osobę/rok, a współczynnik zgonów jest znacznie wyższy – 368 na 100 tys. ludności.

Informacje dotyczące postępu w ciągu ostatnich 30 lat w spożyciu żywności przez mieszkańców pozwalają stwierdzić, iż pod względem postępu w odżywianiu się ludności kraju w latach od 1961-1963 do 2001-2003 oraz stanu średniego w latach 2001-2003, trudno byłoby zaliczyć Polskę do krajów odżywiających się podobnie do wszystkich krajów europejskich. Polska znajduje się wyraźnie wśród krajów konsumujących mniej niż średnią ilość produktów zwierzęcych w przeliczeniu na 1 mieszkańca/rok.

Nie można więc stwierdzić, że spadek produkcji zwierzęcej w polskim rolnictwie był uzasadniony potrzebą obniżki spożycia żywności pochodzenia zwierzęcego przez polskie społeczeństwo. Natomiast fakt, że w latach 1980-2009 poziom spożycia nie uległ poprawie pozwala stwierdzić, że spadek produkcji zwierzęcej nie miał uzasadnienia; może być jedynie łagodzony faktem, że udało się Polsce utrzymać równowagę eksportu i importu żywności. W ocenie odżywiania się polskiego społeczeństwa nie można pomijać faktu, iż według europejskiego standardu, spożycie dzienne białka zwierzęcego na osobę/dobę wynosi 55-70 gramów, a w Polsce około 50 gramów.

4.2. Grupy obszarowe gospodarstw ograniczające rozwój produkcji zwierzęcej w polskim rolnictwie

Tabela 4.3 ilustruje zróżnicowanie stanu bydła w różnych grupach obszarowych gospodarstw rolnych. Tabela 4.4 ilustruje zróżnicowanie poziomu chowu trzody chlewnej w różnych grupach gospodarstw rolnych. Zarówno gospodarstwa rolne o powierzchni do 15 ha, jak również gospodarstwa rolne o powierzchni większej niż 50 ha, a zwłaszcza ponad 100 ha, utrzymują znacznie mniej bydła i trzody chlewnej na określonej jednostce powierzchni użytków rolnych niż grupy gospodarstw o powierzchni 20-50 ha.

Gospodarstwa rolne o powierzchni od 1 do 15 ha dość gwałtownie ograniczyły chów bydła i trzody chlewnej. W latach 2008 i 2009 produkcja trzody chlewnej spadła z 20 mln sztuk do niespełna 14 mln sztuk. Stanowiło to głównie następstwo wycofywania się gospodarstw o powierzchni do 15 ha użytków rolnych z produkcji trzody chlewnej. Gospodarstwa rolne o powierzchni do 15 ha nie mają też możliwości rozwijania produkcji mleka. Mleczarnie niechętnie bowiem zakupują mleko w małych ilościach od małych i średnich gospodarstw. Małe i średnie gospodarstwa, które w przeszłości były podstawą zaopatrzenia mleczarni w mleko, obecnie wycofują się z produkcji zwierzęcej. Proces ten następuje bardzo szybko.

Gospodarstwa o powierzchni powyżej 50 ha, a zwłaszcza gospodarstwa o powierzchni powyżej 100 ha unikają natomiast rozwoju chowu zwierząt. Produkcja zwierzęca w dużych gospodarstwach wymaga najmu siły roboczej. Tego jednak chcą unikać duże gospodarstwa rolne. Gdy tylko gospodarstwa rolne osiągają wielkość 50-300 ha powstrzymują się od rozwoju produkcji zwierzęcej, a ukierunkowują się na produkcje roślinną. Gospodarstwa rolne o powierzchni od 1-20 ha redukują masowo produkcję zwierzęcą, gospodarstwa o powierzchni powyżej 100 ha, unikają rozwoju tego kierunku produkcji.

Stąd narastał i będzie narastać kryzys produkcji zwierzęcej. Jest to kryzys o charakterze strukturalnym, a nie koniunkturalnym. Kryzys ten można i należy ograniczać przez zmiany struktury agrarnej, a także przez zmianę struktury bodźców dla rozwoju produkcji zwierzęcej.

Ubytki bydła i trzody chlewnej, jakie następują w gospodarstwach o powierzchni do 15 ha (a nawet do 20 ha), są rekompensowane przede wszystkim przez gospodarstwa 20-50 ha, a także częściowo 50-100 ha. Natomiast w dalszym ciągu w gospodarstwach powyżej 100 ha użytków rolnych jedna sztuka bydła przypada na 5,6 ha, a jedna sztuka trzody na 1 ha użytków rolnych. To jest obsada nader niska, aby można mówić, że gospodarstwa wielkoobszarowe rekompensują ubytki obsady zwierząt gospodarskich w gospodarstwach o powierzchni do 15 ha (a nawet do 20 ha). Nie ma grup gospodarstw, które chciałyby rekompensować ubytki produkcji w gospodarstwach o powierzchni do 20 ha.

Tabela 4.3. Gospodarstwa rolne o różnej powierzchni oraz utrzymywane przez nie bydło na tle ogólnej liczby gospodarstw i powierzchni UR w różnych grupach obszarowych gospodarstw rolnych w 2007 roku

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw rolnych w ha										ogółem	
	0-1	1-2	2-3	3-5	5-10	10-15	15-20	20-30	30-50	50-100		100 i więcej
	w liczbach bezwzględnych											
Gospodarstwa rolne ogółem	771134	422610	273779	340485	400152	166595	77597	65351	37372	15995	8109	
Gospodarstwa utrzymujące bydło	23377	51692	63424	127953	210061	107597	55235	45321	24230	7913	2455	
Pogłowie bydła ogółem	32824	79950	114444	306635	919769	973518	799046	961916	773455	361759	532079	
	w hektarach											
Powierzchnia użytków rolnych	330846	6134	667662	1323230	2838186	20211831	1355235	1572096	1397214	1071563	3005790	
Powierzchnia użytków rolnych na 1 sztukę bydła	2,76	10,1	7,6	3,1	3,1	2,1	1,6	1,6	1,8	2,9	5,6	
	w procentach											
Procent gospodarstw prowadzących chów bydła	3,0	12,2	23,2	37,5	52,5	64,5	71,2	69,3	64,8	49,4	30,2	

Źródło: Materiały GUS pozyskane z ankiet w 2007 r. Obliczenia Olsztyńskiego Ośrodka WUS. Wybór materiałów i koncepcja tabel – autor publikacji.

Tabela 4.4. Gospodarstwa rolne o różnej powierzchni oraz utrzymywane przez nie stada trzody chlewnej na tle ogólnej liczby gospodarstw i powierzchni UR w różnych grupach obszarowych gospodarstw rolnych w 2007 roku

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw rolnych w ha										100 i więcej	
	ogółem	0-1	1-2	2-3	3-5	5-10	10-15	15-20	20-30	30-50		50-100
	w liczbach bezwzględnych											
Gospodarstwa rolne ogółem	2579178	771134	422610	273779	340485	400152	166595	77597	65351	37372	15995	8109
Gospodarstwa prowadzące chów trzody chlewnej	664023	27699	5092	59234	111097	199427	100182	48004	37522	20620	7162	2156
Pogłowie trzody chlewnej ogółem	185123319	123825	213184	310846	858322	3101503	2998940	2164695	2412426	2073444	1279575	2975557
	w hektarach											
Powierzchnia użytków rolnych	16177081	330846	6134	667662	1323230	2838186	20211831	1355235	1572096	1397214	1071563	3005790
Powierzchnia użytków rolnych na 1 sztukę	0,87	0,37	2,67	2,14	1,54	0,92	0,67	0,61	0,65	0,67	0,83	1,01
	w procentach											
Gospodarstwa prowadzące chów trzody chlewnej	25,7	3,6	1,2	21,6	32,6	49,8	60,1	61,8	57,4	55,2	44,8	26,6

Źródło: jak w tab. 3.

Analiza danych zawartych w tabelach 4.3 i 4.4 pozwala stwierdzić, że obsada zwierząt gospodarskich związana jest z wielkością obszarową gospodarstwa. Oznacza to, że obecne zmiany obsady związane są głównie ze zmianami strukturalnymi, a nie ze zmianami koniunkturalnymi. Chodzi nie tylko o strukturę wielkości gospodarstw rolnych, ale także o strukturę bodźców wzrostu obsady zwierząt gospodarskich.

4.3. Czy dopłaty bezpośrednie łagodzą zagrożenia kryzysu produkcji zwierzęcej?

Ubytek produkcji zwierzęcej następuje w gospodarstwach rolnych o powierzchni od 1 do 20 ha użytków rolnych. Gospodarstwa tych grup obejmują znacznie więcej niż 50% powierzchni użytków rolnych. Stąd też obejmują 50% dopłat bezpośrednich. Wszystkie te grupy gospodarstw ograniczając produkcję zwierzęcą przesuwają dochody z dopłat na konsumpcję lub na produkcję roślinną.

Natomiast substytucja ubytku produkcji zwierzęcej w grupach gospodarstw o wielkości do 20 ha (jeśli w ogóle następuje), następuje w gospodarstwach od 25 do 50 ha, a w najbardziej optymistycznym przypadku od 25 do 100 ha. Grupy od 25 ha do 100 ha obejmują około 15% powierzchni użytków rolnych, co stanowi 1/3 tej powierzchni, na której następuje spadek produkcji zwierzęcej. W tej sytuacji mechanizm dopłat bezpośrednich nie może być traktowany jako instrument stymulujący substytucje ubytku produkcji zwierzęcej w małych gospodarstwach przez wzrost produkcji w gospodarstwach od 25 do 100 ha. Produkcję zwierzęcą obniżają gospodarstwa rolne, które pobierają 50% dopłat, a rekompensatę tego ubytku podejmują gospodarstwa, które pobierają 15% całości dopłat. Dopłaty nie są więc obecnie skutecznym instrumentem wobec kryzysu produkcji zwierzęcej.

Dopłaty bezpośrednie mogłyby tylko wówczas odegrać rolę w łagodzeniu narastania kryzysu w produkcji zwierzęcej, gdyby zostały ograniczone dopłaty dla wielkoobszarowych gospodarstw o powierzchni ponad 500 ha, a następnie te środki skierowane do tych gospodarstw, które zwiększają produkcję zwierzęcą, a więc do gospodarstw o powierzchni od 20 ha do 100 ha użytków rolnych.

Dopłaty mogłyby także odegrać istotną rolę w przypadku, gdyby zmniejszyć je dla tych gospodarstw, które nie wytwarzają minimum produkcji zwierzęcej, a przeznaczyć je dla gospodarstw zwiększających produkcję zwierzęcą. W każdym innym przypadku system dopłat może stawać się mechanizmem sprzyjającym zwiększaniu zagrożenia spadku produkcji zwierzęcej. Zmniejszanie nakładów na produkcję zwierzęcą poprzez zmniejszanie produkcji zwierzęcej może się bowiem okazać w licznych przypadkach zabiegiem korzystnym,

zwłaszcza dla rolnika mało ambitnego, który nie dąży do rozwoju gospodarstwa, a jedynie do „trwania”. Istota dopłat polega na tym, że zawarte są w nich – mniejsze lub większe – przewidywane nakłady na rozwój produkcji roślinnej i zwierzęcej. Nie realizując tych nakładów na produkcję można je przeznaczyć na konsumpcję.

W Polsce w 2007 r. nie prowadziło żadnej produkcji zwierzęcej 927 733 gospodarstw rolnych. Obejmowały one 3 271 691 ha użytków rolnych, a więc 1/5 obszaru użytków rolnych kraju. W gospodarstwach tych pracowało 1 473 313 członków gospodarstw domowych. Wyłącznie poza gospodarstwem pracowało 33 257 osób, a głównie poza swoim gospodarstwem 638 486 osób.

Powyższe informacje pozwalają stwierdzić, iż są to gospodarstwa standardowe. Są to gospodarstwa domowe o różnych źródłach utrzymania. Gospodarstwa te mają charakter rolniczo-pracowniczy. W istocie rzeczy mogą nawet być traktowane jako gospodarstwa domowe, które mają pozarolnicze źródło utrzymania. Ziemia z tych gospodarstw odgrywa często rolę lokaty oszczędności.

4.4. Zróżnicowanie sytuacji w różnych regionach

W ostatnich dwóch dekadach XX wieku, w Polsce ponad dwie trzecie bydła, trzody, owiec i koni w przeliczeniu na sztuki duże znajdowało się w gospodarstwach rolnych o powierzchni od 5 do 20 ha. Transformacja ustrojowa Polski i związanie polskiego rynku z gospodarką rynkową Unii Europejskiej zmieniło sytuację rolnictwa. Dochody gospodarstw rolnych zmniejszyły się o połowę w ostatniej dekadzie XX wieku. W rezultacie około 90% polskich gospodarstw rolnych nie jest w stanie odtwarzać potencjału produkcyjnego.

Większość gospodarstw rolnych użytkujących mniej niż 20 ha dobrej jakości użytków rolnych oraz niewyspecjalizowanych np. w produkcji warzyw, owoców, roślin przemysłowych lub nie posiadających wyspecjalizowanych ferm zwierzęcych, ulega stopniowej degradacji. Produkcja zwierzęca jako wymagająca z natury rzeczy większych nakładów, a więc i większej koncentracji kapitału, stała się trudna do kontynuacji, zwłaszcza dla gospodarstw małych i średnich. Gospodarstwa małe ograniczają więc produkcję bydła, trzody chlewnej i owiec.

Szczegółowe przyczyny tego stanu rzeczy wskazują m.in. wyniki badań dr inż. Aldony Skarżyńskiej zamieszczone w publikacji pt. „*Wyniki ekonomiczne wybranych produktów rolniczych w latach 2005-2008*”¹¹. Z badań tych wynika, iż dochody z produkcji zwierzęcej wymagają większych nakładów, obciążone są większym ryzykiem. Produkty zwierzęce są trudniejsze do sprzedaży,

¹¹ A. Skarżyńska, 2010: *Wyniki ekonomiczne wybranych produktów rolniczych w latach 2006-2008*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

znamionują się gorszą relacją osiąganą ceny do nakładów niż produkty roślinne. Badania GUS pozwalają stwierdzić względnie szybkie wycofywanie się gospodarstw rolnych posiadających powierzchnię użytków rolnych mniejszą niż 20 ha z produkcji zwierzęcej. Gospodarstwa o powierzchni poniżej 5 ha są natomiast bardzo daleko zaawansowane w ograniczaniu produkcji zwierzęcej. Obecnie trwa wycofywanie się intensywne z produkcji zwierzęcej gospodarstw o powierzchni 5 do 15 ha, a nawet do 20 ha.

Ewidentnym dowodem był spadek stanu pogłowia trzody chlewnej w latach 2008-2009 z poziomu 20 mln sztuk do poziomu 14,0 mln sztuk. Polska stała się importerem netto mięsa wieprzowego. Import ten był równoważny kilku milionom sztuk tuczników. Spadek produkcji dotyczył głównie małych i średnich gospodarstw rolnych. Szczegółowy rozkład ograniczeń trzody w latach 2008-2009 wykaże spis rolny, jaki zostanie przeprowadzony w 2010 r. Polska nie powinna stać się stałym importerem netto mięsa wieprzowego. Posiada bowiem wszystkie przyrodnicze przesłanki, aby być krajem samowystarczalnym w zakresie produkcji mięsa wieprzowego, a nawet stałym eksporterem netto. Niezbędna jest jednak zmiana struktury agrarnej.

Natarczywie staje się więc pytanie, które grupy gospodarstw rolnych obniżą bezpowrotnie chów trzody chlewnej, a które grupy gospodarstw mogą podjąć substytucyjne zwiększenie chowu trzody chlewnej. Istnieją przesłanki do twierdzenia, że trwały spadek chowu nastąpił w gospodarstwach rolnych o powierzchni do około 20 ha. Natomiast trwały wzrost substytucyjny chowu trzody powinien i może nastąpić w gospodarstwach o powierzchni od 20 do 100 ha. Jest bowiem mało prawdopodobne, że produkcja trzody chlewnej wzrośnie do dawnych rozmiarów w gospodarstwach od 10 do 20 ha. Byłoby to możliwe tylko wówczas, gdyby duża część tych gospodarstw podjęła chów trzody w fermach trzody typu industrialnego. Do tego konieczne byłyby jednak duże kapitały, np. w formie długoterminowych kredytów.

Liczenie na tego typu kredyty byłoby jednak nierealne. Celowe jest natomiast podjęcie organizacji rozwoju chowu trzody chlewnej w gospodarstwach o powierzchni od 20 do 100 ha. Ta grupa gospodarstw może okazać się zainteresowana rozwojem chowu trzody chlewnej w relatywnie dużych stadach, które mogą dać także podstawę do współpracy producentów z przemysłem mięsnym.

Także gospodarstwa rolne o powierzchni 20-100 ha wymagać będą specjalnego wsparcia kredytowego na cele rozwoju produkcji zwierzęcej. Same dopłaty bezpośrednie nie rozwiążą problemu zasilenia gospodarstw rolnych w niezbędny kapitał inwestycyjny potrzebny do uruchomienia na dużą skalę produkcji trzody chlewnej w gospodarstwach powyżej 20 ha. Gospodarstwa te mają zdolność kredytową, ale ich własny kapitał nie wystarczy do utworzenia wielu

tysięcy ferm produkcyjnych, które są konieczne, aby Polska mogła być ponownie samowystarczalnym krajem w zakresie mięsa wieprzowego. Wskazują na to dane zawarte w tabelach 4.5, 4.6 i 4.7. Ilustrują one skalę procentową gospodarstw, które wycofują się z produkcji trzody chlewnej. Ilustrują też liczebność tej części gospodarstw, które mogą być zainteresowane w produkcji trzody w dużej skali.

Małe jest prawdopodobieństwo uaktywnienia wielkoobszarowych gospodarstw powyżej 100 ha do produkcji trzody chlewnej. Gospodarstwa te przyzwyczały się już do specjalizacji w produkcji roślinnej. Produkcja roślinna, jeśli rolnik posiada dostateczną ilość ziemi, zapewnia łatwą możliwość równoważenia dochodów i wydatków w gospodarstwie.

Wielkoobszarowe gospodarstwa nie muszą podejmować ryzykownej produkcji zwierzęcej, aby posiadać dostatecznie duże dochody. Wydaje się, że tylko niektóre z nich skierują swoje zainteresowanie ku produkcji zwierzęcej.

W produkcji bydła spółdzielczość mleczarska dążyć będzie nadal do ograniczenia liczby gospodarstw rolnych produkujących mleko. Polska powinna przyjmować model gospodarstwa mlecznego jako obiektu o liczebności 30-60 krów. Większe fermy mleczne powodują nader duże koszty w zagospodarowaniu odchodów krowich. Polska nie powinna prowadzić produkcji mleka ani w oparciu o import soi, ani w oparciu o „suszenie” gnojowicy. Polska powinna poszukiwać „złotego środka” w tym zakresie, jak poszukują go np. Austria i Francja.

Polska powinna orientować się na to, że rolnictwo europejskie będzie bardzo szybko kierować się ku modelowi post-rodzinnego gospodarstwa rolnego, a więc ku dziedzicznej spółce akcyjnej w rolnictwie. Byłoby wielkim osiągnięciem, gdyby niektóre elementy tego post-rodzinnego rolnictwa można było zacząć wdrażać w produkcji zwierzęcej.

Dane zawarte w tabelach 4.5, 4.6 i 4.7 potwierdzają tezę, iż większość gospodarstw i użytków rolnych znajduje się w strefach spadku produkcji zwierzęcej. Stąd też ten spadek jest duży i będzie nadal duży. Natomiast w strefach potencjalnego wzrostu produkcji zwierzęcej znajduje się mało gospodarstw. Gospodarstwa te posiadają niewielką część użytków rolnych. Do tych gospodarstw służy mała część dopłat. Dopłaty bezpośrednie nie odgrywają więc istotnej roli stymulującej w rozwoju produkcji zwierzęcej. Potrzebna jest więc skuteczna polityka interwencyjna na rzecz przyspieszenia przemian struktury agrarnej i zachęcania gospodarstw rolnych należących do kategorii rozwojowych do powiększania produkcji zwierzęcej. Polska powinna dostrzegać, że grozi jej długotrwały kryzys produkcji zwierzęcej. Zagrożenie to nie jest doceniane.

Tabela 4.5. Procentowy udział gospodarstw rolnych, powierzchni użytków rolnych oraz sumy dopłat bezpośrednich w strefach: 1. spadku produkcji zwierzęcej; 2. potencjalnego rozwoju pogłównia zwierząt; 3. prawdopodobnego dalszego powstrzymywania się od rozwoju produkcji zwierzęcej w 2008 roku

		Region centralny oraz region wschodni														
		Lubelskie				Podkarpackie				Podlaskie				Świętokrzyskie		
		Region centralny						Region wschodni								
		Mazowieckie			Lubelskie			Podkarpackie			Podlaskie			Świętokrzyskie		
% gospodarstw	% UR	% gospodarstw	sumy do-płat	% gospodarstw	% UR	% sumy do-płat	% gospodarstw	% UR	% sumy do-płat	% gospodarstw	% UR	% sumy do-płat	% gospodarstw	% UR	% sumy do-płat	
																Strefa spadku produkcji zwierzęcej (czyli strefa gospodarstw rolnych o wielkości od 1 do 20 ha)
95,58	78,52	93,00	69,84	67,37	95,38	74,39	72,02	98,62	79,94	79,03	84,73	58,06	98,13	87,19	85,6	
Strefa potencjalnego wzrostu stanu produkcji zwierzęcej (czyli strefa wielkości gospodarstw od 20 do 100 ha)																
4,28	17,08	6,8	23,82	25,99	4,43	19,04	21,02	1,22	10,75	11,9	15,01	36,57	1,80	10,59	11,95	
Strefa prawdopodobnej względnej dalszej stabilizacji poziomu produkcji zwierzęcej (czyli strefa wielkości gospodarstw powyżej 100 ha o słabym rozwoju produkcji zwierzęcej)																
0,14	4,4	0,2	6,34	6,24	0,19	6,57	6,96	0,15	9,31	10,07	0,26	5,047	0,07	2,22	2,45	
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Źródło: Obliczenia na podstawie statystyki sprawozdawczej Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa dokonał dr Ryszard Ślęzak. Rozgraniczenie stref określił prof. dr hab. W. Michna.

Tabela 4.6. Procentowy udział gospodarstw rolnych, powierzchni użytków rolnych oraz sumy dopłat bezpośrednich w strefach: 1. spadku produkcji zwierzęcej; 2. potencjalnego rozwoju pogłównia zwierząt; 3. prawdopodobnego dalszego powstrzymywania się od rozwoju produkcji zwierzęcej w 2008 roku

Region południowy oraz region południowo-zachodni

Małopolskie		Śląskie			Dolnośląskie			Opolskie						
Region południowy										Region południowo-zachodni				
% gospodarstw	% UR	% sumy dopłat	% gospodarstw	% UR	% sumy dopłat	% gospodarstw	% UR	% sumy dopłat	% gospodarstw	% UR	% sumy dopłat			
Strefa spadku produkcji zwierzęcej (czyli strefa gospodarstw rolnych o wielkości od 1 do 20 ha)														
99,17	87,94	86,96	95,91	61,89	59,29	87,31	34,52	31,71	83,86	29,94	27,23			
Strefa potencjalnego wzrostu stanu produkcji zwierzęcej (czyli strefa wielkości gospodarstw od 20 do 100 ha)														
0,77	8,96	7,31	3,68	20,62	21,75	10,95	29,54	29,54	14,55	31,65	32,04			
Strefa prawdopodobnej względnej dalszej stabilizacji poziomu produkcji zwierzęcej (czyli strefa wielkości gospodarstw powyżej 100 ha o słabym rozwoju produkcji zwierzęcej)														
0,06	3,10	5,67	0,31	16,49	18,06	1,74	36,15	38,75	1,59	38,41	40,73			
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0			

Źródło: jak w tab. 5.

Tabela 4.7. Procentowy udział gospodarstw rolnych, powierzchni użytków rolnych oraz sumy dopłat bezpośrednich w strefach 1. spadku produkcji zwierzęcej; 2. potencjalnego rozwoju pogłowa zwierząt; 3. prawdopodobnego dalszego powstrzymywania się od rozwoju produkcji zwierzęcej

Region północno-zachodni oraz region północny

Lubuskie		Wielkopolskie			Zachodniopomorskie			Kujawsko-pomorskie			Pomorskie			Warmińsko-mazurskie			
Region północno-zachodni																	
% gospodarstw	% UR	% su-dopłat	% gospodarstw	% UR	% su-dopłat	% gospodarstw	% UR	% su-dopłat	% gospodarstw	% UR	% su-dopłat	% gospodarstw	% UR	% su-dopłat			
															Region północny		
Strefa spadku produkcji zwierzęcej (czyli strefa gospodarstw rolnych o wielkości od 1 do 20 ha)																	
83,25	25,58	23,86	86,72	44,36	42,34	75,73	18,05	16,86	82,34	42,02	40,02	82,48	34,65	32,73	73,82	27,61	26,00
Strefa potencjalnego wzrostu stanu produkcji zwierzęcej (czyli strefa wielkości gospodarstw od 20 do 100 ha)																	
13,96	30,01	30,20	12,32	30,04	38,69	19,93	39,06	29,30	16,74	37,93	39,57	15,76	33,37	34,41	24,02	40,09	41,32
Strefa prawdopodobnej względnej dalszej stabilizacji poziomu produkcji zwierzęcej (czyli strefa wielkości gospodarstw powyżej 100 ha o słabym rozwoju produkcji zwierzęcej)																	
2,79	44,41	45,94	0,96	25,60	18,97	4,18	51,89	53,74	0,92	20,05	20,41	1,76	31,98	32,86	2,16	32,30	32,67
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: jak w tab. 5.

CZEŚĆ II

Dr inż. Barbara Chmielewska

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - Państwowy Instytut Badawczy
Warszawa

Rozdział 5

Odnowa wsi jako jedna z form realizacji polityki rozwoju obszarów wiejskich¹²

Wstęp

Problematyka rozwoju obszarów wiejskich jest ciągle aktualna i ważna, na co wskazuje m.in. przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 24.11.2009 r. dokument pt. „*Sposób uporządkowania strategii rozwoju*”. „Celem dokumentu jest systemowe uporządkowanie będących w kompetencji poszczególnych resortów dokumentów strategicznych i ograniczenie liczby docelowych strategii do 9, wśród których znajduje się „*Strategia zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa*”, dla której wiodącą rolę odgrywa minister rolnictwa i rozwoju wsi. (...)

Celem w/w „*Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa*” jest określenie pożądanej wizji obszarów wiejskich na płaszczyźnie społecznej, ekonomicznej i środowiskowej oraz priorytetów w tym obszarze dla polityki państwa, a także zapewnienie ich realizacji poprzez instrumenty polityk wspólnotowych i krajowych, w tym przede wszystkim Wspólnej Polityki Rolnej oraz polityki spójności. „*Strategia (...)*” ma również za zadanie wskazanie na interakcje pomiędzy obszarami wiejskim i miastami, a także na nowe wyzwania dla obszarów wiejskich. (...)

Mając na uwadze toczące się obecnie¹³ prace nad krajowymi dokumentami strategicznymi, w szczególności „*Krajową strategią rozwoju regionalnego*” oraz „*Długookresową strategią rozwoju kraju*” istnieje pilna potrzeba zadbania o należyte uwzględnienie wsparcia dla rozwoju obszarów wiejskich. Do tego niezbędne jest określenie kierunków rozwoju obszarów wiejskich i umiejscow-

¹² Rozdział opracowano m.in. na podstawie materiałów pozyskanych przez Autorkę w ARGE podczas wyjazdu studyjnego do Wiednia (Austria).

¹³ W Polsce, dotyczy okresu 2009/2010.

wienie poszczególnych instrumentów rozwoju obszarów wiejskich w polityce spójności i polityce rolnej”¹⁴.

Z obszarami wiejskimi jest nierozzerwalnie związana działalność rolnicza. Jednak „pojęcia: „rolnictwo” i „obszary wiejskie”, nie są tożsame. Dlatego myśląc o rozwoju obszarów wiejskich w horyzoncie długookresowym, należy widzieć je z całym bogactwem ich zasobów i form aktywności mieszkańców wsi i małych miast”¹⁵.

W UE kryterium wyodrębniania obszarów wiejskich opiera się na metodologii przyjętej przez OECD oraz Eurostat, według gęstości zaludnienia (odpowiednio: gęstość zaludnienia do 150 osób/km² oraz do 100 osób/km²). „Jednak w warunkach polskich – jak podaje się w dokumencie „*Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa”* – prowadziłoby to do wyłączenia z obszarów wiejskich nie tylko wsi bezpośrednio sąsiadujących z dużymi miastami, ale także niektórych gmin wiejskich lub miejsko-wiejskich położonych w większej odległości od największych ośrodków miejskich w południowo-wschodniej części Polski. Doświadczenia dotychczasowej realizacji programów wspierających rozwój obszarów wiejskich oraz istniejące w terenie powiązania funkcjonalne stanowią istotne argumenty za zaliczeniem do obszarów wiejskich nie tylko terenów wiejskich według dotychczasowej definicji administracyjnej przyjętej przez GUS, ale też małych miast (do 5 tys. mieszkańców), gdyż pełnią one podobne funkcje jak duże wsie, będące siedzibami władz gminnych. Często wyłącznie względy historyczne rozstrzygały, że lokalne centrum administracyjne i gospodarcze ma obecnie status wsi lub małego miasta. Tak rozumiane obszary wiejskie (wraz z miastami liczącymi do 5 tys. mieszkańców) zamieszkuje ok. 15,5 mln mieszkańców, czyli ok. 41% ludności Polski”¹⁶.

Według danych statystycznych GUS, tereny wiejskie stanowiły w Polsce w 2008 r. 93,2% (29 131,7 tys. ha) ogólnej powierzchni kraju (31 267,9 tys. ha). Zamieszkiwało je 14 798,7 tys. osób, co stanowiło 38,8% ludności kraju (38 115,6 tys. osób; stan w 2007 r.). Są to obszary gmin wiejskich oraz wiejsko-miejskich¹⁷.

¹⁴ *Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa”*, Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich, Departament Programowania i Analiz MRiRW, Warszawa, styczeń 2010 r. Maszynopis, s. 6.

¹⁵ *Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa”*, Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich, Departament Programowania i Analiz MRiRW, Warszawa, styczeń 2010 r. Maszynopis, s. 6.

¹⁶ *Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa”*. Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich, Departament Programowania i Analiz, MRiRW, Maszynopis, MRiRW, Warszawa, styczeń 2010, s. 7-8.

¹⁷ „Informacje w podziale na **miasta i wieś** – jeśli nie zaznaczono inaczej – podano w każdorazowym podziale administracyjnym. Przez „miasta” rozumie się obszar położony w grani-

Obszary wiejskie stanowią więc znaczący segment gospodarczy i demograficzny naszego kraju. Niestety dotychczasowa polityka państwa, samorządów terytorialnych oraz instytucji i programów pomocowych nie zdołały powstrzymać narastania kryzysu obszarów wiejskich. Kryzys ten przejawia się przede wszystkim poprzez marginalizację wsi. Oznacza to dla jej mieszkańców „bycie na poboczu życia społecznego”, a w konsekwencji mniejsze uprawnienia, mniejsze możliwości decyzyjne i wyboru, gorszą sytuację ekonomiczną, niższe możliwości edukacyjne, zawodowe, ochrony zdrowia itd., pomimo normatywnej gwarancji praw i obowiązków uczestniczenia w życiu społecznym.

Coraz wyraźniej rysuje się tendencja wyludniania obszarów wiejskich, zwłaszcza tych oddalonych od centrów miejskich. W takiej sytuacji wskazanym środkiem zaradczym jest demarginalizacja wsi rozumiana jako wielostronny rozwój obszarów wiejskich oraz przeobrażenia prowadzące do wyższej jakości życia na wsi. Demarginalizacja wsi jest pochodną aktywizacji i rozwoju obszarów wiejskich i jest możliwa tylko wówczas jeżeli odczytuje się wieś, jako wielopłaszczyznową strukturę społeczno-przestrzenną o różnorodnych funkcjach. Wymaga to ujęcia kompleksowego, toteż podstawowe koncepcje rozwoju obszarów wiejskich wskazują na modernizację, rewitalizację, ekorozwój, rozwój zrównoważony, rozwój kapitału społecznego oraz endogenne inicjatywy społeczne.

Dla procesu rozwoju obszarów wiejskich ważnym dokumentem był „*Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006*”, w którym cel strategiczny 2 wskazywał na koncepcję zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich poprzez „zapewnienie wielofunkcyjności rolnictwa i wsi, zwiększenie funkcji gospodarczych i społecznych wsi, ochrony środowiska na obszarach wiejskich, ograniczenie bezrobocia oraz poprawa warunków życia ludności wiejskiej”. Większość programów dla realizacji celu 2 *PROW* – zrównoważony rozwój obszarów wiejskich (i sektorowych programów operacyjnych) dotyczy głównie wielofunkcyjności rolnictwa oraz dywersyfikacji źródeł dochodów mieszkańców wsi, a nie wsi jako układu lokalnego. Mało jest programów skierowanych bezpośrednio na podniesienie poziomu życia ludności wiejskiej i ograniczania biedy oraz rozwoju edukacji na wsi.

Dużym zagrożeniem dla wsi jest postrzeganie jej wyłącznie przez rolniczy pryzmat. Tymczasem znacząca część jej mieszkańców pracuje poza rolnictwem i ma aspiracje dorównywania poziomem życia ludności miejskiej. W 2008 r. liczba pracujących w rolnictwie wynosiła 2089,7 tys. osób, w tym 1967,0 tys. pracujących na własny rachunek i pracodawców. Pracujący w rolnictwie stano-

cach administracyjnych tych jednostek, przez „wieś” – pozostałe terytorium kraju.” *Uwagi ogólne* oraz Dział I: *Obszary wiejskie; Ziemia*. Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008, GUS, Warszawa, luty 2009, s. 37 oraz 76 i 84.

wili 14,8% ogółu pracujących¹⁸. W Polsce następuje umiarkowany, ale systematyczny spadek liczby i udziału pracujących w rolnictwie. Według prognozy zawartej w „Strategii Rozwoju Kraju 2007-2015” odsetek pracujących w rolnictwie zmniejszy się do 2015 r. do 11%¹⁹.

W okresie realizowania w Polsce gospodarki rynkowej małał udział dochodów z rolnictwa w ogólnym dochodzie wiejskich gospodarstw domowych. Wymaga to więc z jednej strony wzmocnienia możliwości uzyskiwania dochodów z działalności pozarolniczej; z drugiej takiego ukształtowania rolniczej przestrzeni produkcyjnej, która prowadziłaby do wzrostu towarowości rolnictwa. Jednak zdolność konkurencyjna towarowych gospodarstw rolnych oparta jest w znacznym stopniu na niskich kosztach pracy, które wobec ogólnych zmian społecznych i ekonomicznych, a także wzrostu aspiracji młodego pokolenia wiejskiego będzie coraz trudniej zachować. Te kwestie wpisują się w nowy nurt wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, jakim jest „odnowa wsi”.

W nowym nurcie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich coraz większego znaczenia nabiera ruch odnowy wsi. Istota odnowy wsi definiowana jest następująco: „Odnowa wsi to proces kształtowania warunków życia ludzi na obszarach wiejskich, którego animatorem i podmiotem jest społeczność lokalna. Oddziałuje on na standard życia i jego jakość oraz źródła utrzymania mieszkańców, jednocześnie zachowując tożsamość wsi wyrażającą się wartościami życia wiejskiego wzmocnieniem i rozwojem dziedzictwa duchowego, kulturowego i materialnego wsi”²⁰.

Proces ten dostosowuje wieś do wymogów współczesności oraz do pełnienia nowych funkcji na rzecz całego społeczeństwa. Wywołuje zmiany strukturalne w wymiarze społecznym i gospodarczym. Dotyczą one miejsca zamieszkania wraz z otoczeniem, infrastrukturą, organizacją przestrzeni publicznej, usługami, zaspokajaniem potrzeb bytowych i duchowych, komunikacją i bezpieczeństwem.

¹⁸ Mały rocznik Statystyczny Polski 2009. GUS, Warszawa 2009, s. 137-138.

¹⁹ *Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (MRR), Warszawa 2009, s. 30.

²⁰ *Pojęcie odnowy wsi*. Za: <http://www.odnowawsi.pl/?dz=1>.

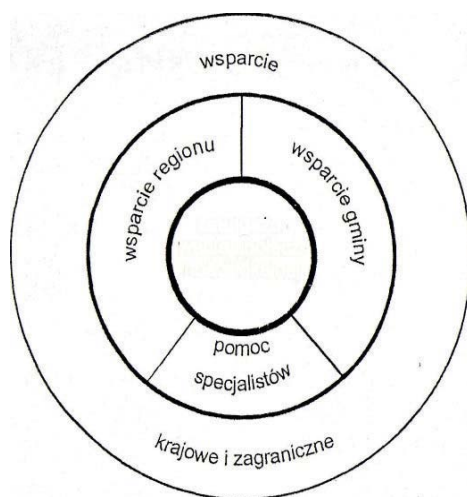
5.1. Odnowa wsi nowym elementem wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich

Odnowa wsi rozważana jest jako:

1. Ruch społeczny, broniący tradycyjnych wartości wsi,
2. Trwały proces kształtowania warunków życia wsi (tradycje+nowoczesność),
3. Metoda wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich (na bazie subsydiarności – pomoc dla samopomocy),
4. Program zintegrowany i uniwersalny.

Model odnowy wsi przedstawia rysunek 5.1.

Rysunek 5.1. Model funkcjonalny odnowy wsi

*Źródło: R. Wilczyński, 2003: Odnowa wsi perspektywa rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu. Poznań, s. 16.
Za: www.agro-info.org.pl.*

Odnowa wsi uaktywnia osobiste zaangażowanie mieszkańców, wpływające z odpowiedzialności za własną przyszłość. Daje możliwość samorealizacji i poczucia uczestnictwa we wspólnocie i współtworzeniu, uaktywnia bowiem podstawowy zasób, jakim dysponuje społeczeństwo, tj. zaangażowanie ludzi. Mobilizuje siły i zasoby, tworzy warunki i pozytywne impulsy dla utrzymania dotychczasowych oraz rozwoju nowych dziedzin gospodarowania.

„Odnowa wsi jest wypróbowaną, w niemieckojęzycznym obszarze gospodarczym i kulturowym, regionalną koncepcją rozwoju obszarów wiejskich w formie najlepiej odpowiadającej społeczności lokalnej i przez nią samą wybraną”²¹.

Tabela 5.1. Przebieg procesu odnowy wsi w ujęciu modelowym

Faza	Zakres podejmowanych działań	Rozwój organizacyjny	Sterowanie rozwojem	Czas
A Inicjalna	Opracowanie planu i programu odnowy wsi. Porządkowanie wsi. Przedsięwzięcia startowe – integrowanie mieszkańców wokół idei odnowy wsi.	Grupa odnowy wsi	Działania spontaniczne i planowane z programu krótkoterminowego.	1-2 lata
B Początkowa	Różnorodne projekty nastawione na wzrost standardu i jakości życia (realizacja programu długoterminowego). Pobudzenie mieszkańców do odnowy własnych posesji.	Liczna grupa odnowy wsi, kształtowanie „koalicji” na rzecz odnowy wsi.	Planowanie działań, proste instrumenty komunikacji wewnętrznej i wsparcie odnowy wsi.	2-3 lata
C Zaawansowana	Realizacja dużych projektów jakościowo zmieniających kluczowe obszary życia; projekty wyróżniające wieś. Powszechne zaangażowanie mieszkańców w projekty publiczne. Odnowa prywatnych posesji.	„Koalicja” na rzecz odnowy wsi lokalnych organizacji i instytucji i/lub stowarzyszenie odnowy wsi.	Projektowanie działań, rozwinięte instrumenty komunikacji wewnętrznej i wsparcia odnowy wsi.	3-5 lat
D Całościowa	Kompleksowe działania w zakresie standardu, jakości, bytu (miejsca pracy) oraz zachowania i rozwoju tożsamości wsi oparte o rozstrzygnięcia planistyczne. Świadome kształtowanie czynników rozwoju (np. wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii) – projekty dla zachowania i zwiększenia liczby miejsc pracy („wieś tematyczna”). Dostosowanie projektów prywatnych do programu odnowy wsi.	Stowarzyszenie odnowy wsi – instytucja rozwoju lokalnego (Centrum Aktywności Lokalnej) animująca działania grup mieszkańców kluczowych dla rozwoju: rolników, przedsiębiorców, młodzieży.	Kompleksowe planowanie przestrzenne i strategiczne planowanie rozwoju – ukształtowane „centrum wiejskie”. Rozwinięta promocja oraz instrumenty wsparcia procesu odnowy wsi, w tym działań prywatnych.	5-8 lat

Zródło: R. Wilczyński, 2003: Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu. Poznań. Za: www.agro-info.org.pl.

Koncepcje odnowy wsi odwołują się do wartości życia i dziedzictwa kultury wiejskiej ze wskazaniem na zachowanie tożsamości wsi przy jednoczesnym dążeniu do jej rozwoju cywilizacyjnego poprzez poprawę warunków materialnych, niematerialnych i duchowych. Mają one charakter kompleksowy obejmujący wszystkie sfery, jak przestrzeń, architekturę, rolnictwo, kulturę, duchowość,

²¹ R. Wilczyński, 2003: *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań, s. 12, Za: www.agro-info.org.pl.

życie społeczne, politykę lokalną, edukację, środowisko naturalne oraz gospodarkę. Podstawą realizacji koncepcji odnowy wsi jest zasada zrównoważonego rozwoju oraz jej międzynarodowy zasięg poprzez tworzenie sieci współpracy regionów.

Ruch odnowy wsi został powołany m.in., aby „zmobilizować opinię publiczną do poparcia działań na rzecz ograniczenia negatywnych tendencji w rozwoju obszarów wiejskich poprzez ochronę dziedzictwa kulturowego wsi, dowartościowanie tradycyjnego stylu życia ich mieszkańców, niedopuszczanie do dalszego pogarszania się ich położenia ekonomicznego. Stanowi również sygnał stopniowego „uwrażliwiania” polityki społecznej na ignorowane dotąd problemy wsi”²².

5.2. Geneza ruchu odnowy wsi (Dorferneuerung)²³

Po raz pierwszy sformułowanie „odnowa wsi” (niem. Dorferneuerung) zostało użyte w Niemczech w artykule Waltera Blaha opublikowanym w miesięczniku „Agrarische Rundschau” w 1966 roku, dlatego za ojczyznę ruchu odnowy wsi uznaje się Niemcy. Drugim po Niemczech państwem wdrażającym ideę odnowy wsi był land Dolna Austria (Austria). Tu pojęcie odnowy wsi pojawiło się po raz pierwszy w książce „Budownictwo w Dolnej Austrii. Założenia Odnowy Wsi”²⁴.

5.2.1. Proces odnowy wsi w Niemczech i Austrii

Proces odnowy wsi rozpoczął się faktycznie od 1976 r., tj. od usankcjonowania działań podejmowanych na rzecz rozwoju wsi w Badenii-Wirtembergii, Bawarii i Hesji oraz uruchomieniem w latach 1977-1980 przez rząd fede-

²² A. Kaleta: *Ocena wsi z perspektywy historycznej – garść refleksji uczestnika I Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi*. Materiały z: VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi. Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego, 23-26.05.2007 r. Kamień Śląski, E-strona: www.od-nowawsi.eu/docs/...

²³ Rozdział został opracowany na podstawie: *Kurzportrait Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung*, Za: E-strona: [www.landentwicklung.org/website/output \(...\)](http://www.landentwicklung.org/website/output (...)) oraz Rozdział II.3. *Rys historyczny* [w:] R. Wilczyński, 2003: *Odnowa wsi perspektywa rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań, s. 15, E-strona: www.agro-info.org.pl/...

²⁴ R. Wilczyński, 2003: *Odnowa wsi perspektywa rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań, s. 15 i 19, E-strona: www.agro-info.org.pl/...

ralny Programu Wspierania Przyszłościowych Inwestycji (ZIP), którego celem było m.in. ożywienie koniunktury gospodarczej na wsi. Proces odnowy był początkowo zaplanowany odgórnie, a następnie na podstawie zdobytych doświadczeń landy realizowały własne programy. Od 1984 r. źródłem środków na ten cel był Fundusz Poprawy Struktury Rolnej i Ochrony Wybrzeża.

Programy Odnowy Wsi powstawały dwiema drogami: odgórną i oddolną. Kalendarium ruchu odnowy wsi przedstawiono w tabeli 5.2.

Pierwszą drogę, „odgórną” wybrano w landach niemieckich. Bawarska odnowa wsi realizowana była początkowo w prawnych i organizacyjnych ramach procesu komasacji gruntów²⁵. Od 1970 r. na podstawie zarządzenia Ministra Rolnictwa, równocześnie z procesem scalania gruntów wymagane było sporządzenie planu odnowy wsi. Ze względu na system wdrażania programu odnowy, który oparty był o struktury rządu krajowego, nazywano go „odgórnym”. Podobnie w landzie Nadrenia-Palatynat program odnowy wsi realizowany był w oparciu o federalny Program Wspierania Przyszłościowych Inwestycji (ZIP). Początkowo prowadzenie Programu leżało w gestii Ministerstwa Rolnictwa, Uprawy Winorośli i Leśnictwa, a obecnie prowadzi go Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Sportu. Odnowa wsi obejmowała najpierw działania o charakterze infrastrukturalnym i budowlanym; natomiast w tzw. nowym podejściu, wsparciem objęto także projekty socjalne i kulturalne, szczególnie z udziałem dzieci i młodzieży.

Drugą drogę, tzw. „oddolną”, wybrano w Austrii. W Program Odnowy Wsi zaangażowane były przede wszystkim organizacje pozarządowe, jak m.in. Austriackie Towarzystwo ds. Polityki Rolnej i Leśnej oraz Klub Dolna Austria. Od 1985 r. także rząd landu przyjął wytyczne w sprawie prowadzenia odnowy wsi. Ruch odnowy wsi w Austrii rozwijał się bardzo dynamicznie. Pierwszy program w 1984 r. obejmował 4 pilotażowe gminy. Po 10 latach (w 1994 r.) w odnowę wsi włączonych było już 400 wsi. Pozytywne doświadczenia z realizacji Programu Odnowy Wsi zdecydowały o rozpoczęciu wdrażania w landach Programu Odnowy Miast (od 1993 r.).

Początkowo celem programu odnowy wsi było stworzenie jej mieszkańcom lepszego standardu życia, poprzez rozwój infrastruktury i ograniczenie degradacji środowiska. W kolejnych latach program rozbudowywano poprzez zwracanie uwagi na zachowanie regionalnego stylu budownictwa, wykorzystanie nisz rynkowych, szerszy udział społeczności lokalnej w realizowaniu własnej wizji wsi.

Podstawową zasadą „nowej” odnowy wsi była „jakość przed ilością”, co oznaczało większą kompleksowość procesu, większą różnorodność rozwiązań oraz większe zaangażowanie samych mieszkańców.

²⁵ W Bawarii od 1959 r. komasacja gruntów powiązana była z odnową wsi.

Organizacja programów odnowy wsi jest różna. Metoda „oddolna” w Austrii została oparta na zaangażowaniu organizacji pozarządowych; natomiast „odgórna” w Niemczech – na strukturach administracyjnych landu, powiatów i gmin. Niezależnie od sposobu realizacji wspólnym elementem programów odnowy wsi w obu krajach było i jest przede wszystkim dążenie do poprawy standardu życia lokalnej społeczności poprzez pobudzenie jej aktywności.

Tabela 5.2. Kalendarium ruchu odnowy wsi

Lata	Wyszczególnienie
1965-81	Formowanie idei i koncepcji programów
1982-90	Realizacja programów regionalnych w Niemczech i Austrii
1982	Uruchomienie pierwszych regionalnych programów odnowy wsi w Bawarii i Hesji
1984	Rozpoczęcie, z inicjatywy organizacji pozarządowych, odnowy wsi w 4 pilotażowych wsiach w landzie Dolna Austria (Austria)
1984	Powstanie ECOVAST – Europejski Ruch Odnowy Wsi i Małych Miast
1985	Przyjęcie wytycznych odnowy wsi przez rząd landu Dolna Austria
1986	Pierwsze czasopismo poświęcone odnowie wsi w landzie Dolna Austria
1987	I Europejski Kongres Odnowy Wsi, [Krems (Weinkolleg Kloster und, Krems-Stein), Dolna Austria, 16-18.11.97], Organizatorzy: Austriackie Towarzystwo ds. Polityki Rolnej i Leśnej. Uczestniczyli przedstawiciele 9 krajów; stworzono formułę międzynarodowej współpracy na rzecz wsparcia rozwoju wsi. Temat: „Wzajemna korzyść i nauka”.
1988	Powstanie Europejskiej Wspólnoty Roboczej ds. Rozwoju Terenów Wiejskich i Odnowy Wsi (ARGE) w Graz (Austria)
1988	Utworzenie Regionalnego Biura ds. Odnowy Wsi (tzw. Warsztatów wiejskich w Hollabrunn); początek decentralizacji Programu i wykorzystywania specyfiki wydzielonych w landzie regionów
1989	Zainicjowanie konkursu o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi
1990	Zawiązanie się Dolnoaustriackiego Związku Odnowy Wsi
1990	I Konkurs o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi
1991	II Europejski Kongres Odnowy Wsi, (Reichenbach, Kreis Görlitz, Sachsem, 30.11.91), Temat: „Młodzież, rodzina i ludzie starsi na wsi”.
1992	Powstanie pisma „Dorferneuerung International”
1993	Zainicjowanie programu „odnowy miasta” w Dolnej Austrii
1994	Przyjęcie przez ECOVAST „Strategii dla Wiejskiej Europy”
1994	Podporządkowanie przez Komisję Europejską programu Odnowy Wsi Dyrekcji VI ds. Rolnictwa, co oznaczało, że Program Odnowy Wsi miał możliwość korzystania ze środków Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnictwa
1996	III Kongres Odnowy Wsi, (Konstanz, Badenia-Wirtembergia, Niemcy, od 28.02 do 01.03.1996), Przyjęcie deklaracji o „Przewodniej Koncepcji Rozwoju Terenów Wiejskich i Odnowy Wsi w Europie”. Temat: „Idea rozwoju obszarów wiejskich i odnowy wsi w Europie”.
1999	Wprowadzenie w Dolnej Austrii nowego modelu Odnowy Wsi, tzw. „modelu fazowego” i zasad „duchowej odnowy wsi”
1999	IV Europejski Kongres Odnowy Wsi, (Velehrad und Uherské Hradiste, Republika Czeska, 7-10.11.99), Temat: „Energia na obszarach wiejskich”
2000	Powstawanie ruchu tworzenia wsi tematycznych
2001	Przystąpienie województwa opolskiego do ARGE
2002	I Polski Kongres Odnowy Wsi
2005	V Europejski Kongres Odnowy Wsi (St. Pölten, Dolna Austria, 21-22.09.05)

2007	VI Europejski Kongres Odnowy Wsi, (Kamień Śląski, Polska, 22-25.05.07), Temat: „Zjednoczona Europa – bogata w różnorodność i wyzwania dla odnowy wsi”
2009	Przystąpienie województwa dolnośląskiego do ARGE

Źródło: Kurzportrait Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung.

*E-strona: www.landentwicklung.org/website/output/... oraz R. Wilczyński, 2003: *Odnowa wsi perspektywa rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań, s. 16. E-strona: www.agro-info.org.pl/...**

5.3. Europejskie Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi (ARGE) – krótka charakterystyka²⁶

Pierwszy Europejski Kongres Odnowy Wsi, zorganizowany w 1987 roku w Krems (Austria) uświadomił potrzebę międzynarodowej współpracy na rzecz wsparcia rozwoju wsi. W efekcie w 1988 r. zostało powołane Europejskie Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi (ARGE). Stanowi ono luźny związek przedstawicieli administracji państwowej i organizacji pozarządowych oraz naukowców i ekspertów odnowy wsi. ARGE działa przy Austriackim Forum Ekospołecznym. Organem decyzyjnym jest Oficjalna Rada Doradcza, w skład której wchodzi jeden przedstawiciel polityków i jeden administracji z każdego regionu lub państwa członkowskiego. Rada zbiera się co najmniej raz w roku i ustala program działania i główne priorytety. Członkostwo we Wspólnocie Roboczej wiąże się z opłatą składki członkowskiej w wysokości od 2 500 do 20 000 euro, którą nalicza się w zależności od efektywności gospodarczej i liczby mieszkańców danego kraju.

5.3.1. Działalność ARGE

Działalność Europejskiego Stowarzyszenia Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi ARGE obejmuje obszar całej Europy, w jego skład wchodzi ponad 20 państw, krajów związkowych, regionów (m.in.: Bawaria, Hesja, Nadrenia-Palatynat, Saksonia, Dolna Austria, Styria, Belgia, Słowenia, Czechy, Węgry, Szwajcaria oraz dwa województwa polskie: opolskie i dolnośląskie).

Stowarzyszenie organizuje wymianę doświadczeń między regionami członkowskimi, m.in. poprzez wyjazdy studyjne, wydaje publikacje, organizuje konferencje i kongresy oraz wyjazdy badawcze. Poza tym jest organizatorem

²⁶ *Zukunft durch gesellschaftliche Innovationen. Europäischer Dorferneuerungspreis 2008. Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, Wien, s. 4-5 oraz Kurzportrait Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, maszynopis, Wien, 2010, E-strona: www.landentwicklung.org/website/output/...*

prestżowego konkursu o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi, co daje sposobność skonfrontowania najciekawszych osiągnięć i upowszechniania wzorcowych rozwiązań. Konkurs ten organizowany jest co dwa lata.

5.3.2. Udział Polski w ARGE

Program Odnowy Wsi realizowany jest w czterech polskich województwach: opolskim, pomorskim, śląskim i dolnośląskich. Członkami ARGE są tylko dwa: opolskie (od 2001 r.) i dolnośląskie (od 2009 r.).

Województwa polskie poprzez członkostwo w tym Stowarzyszeniu mają możliwość uczestnictwa w instytucjonalnej sieci międzynarodowej współpracy na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Jest to bardzo znaczące, gdyż Komisja Europejska podniosła, na okres 2007-2013, rangę rozwoju obszarów wiejskich. Poprzez członkostwo w ARGE rozszerzyły się perspektywy udziału w projektach międzynarodowych oraz wzrosła szansa wzmocnienia pozycji naszego kraju w strukturach ARGE, a przy tym uzyskania cennych rozwiązań w polityce regionalnej wobec obszarów wiejskich.

5.3.3. Korzyści płynące z członkostwa w ARGE

Europejskie Stowarzyszenie Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi ARGE prowadzi badania, opracowuje dokumenty, wydaje publikacje i raporty na temat rozwoju obszarów wiejskich oraz odnowy wsi w Unii Europejskiej oraz w wielu krajach i regionach Europy. Członkowie zapraszani są na kongresy i konferencje, otrzymują magazyn „Dorferneuerung International” oraz mają prawo uczestniczenia w wizytach studyjnych.

Stowarzyszenie reprezentowane jest w Komitecie doradczym Komisji Europejskiej ds. rozwoju obszarów wiejskich, przez co ma stały kontakt z decydentami zarówno na szczeblu Unii Europejskiej, jak i w różnych instytucjach europejskich zajmujących się kwestiami odnowy wsi. Corocznie organizowane są spotkania z przedstawicielami wpływowych organizacji państw członkowskich oraz stowarzyszeń.

Doskonałym forum wymiany doświadczeń jest także organizowany co dwa lata konkurs, w ramach którego przyznawana jest Europejska Nagroda Odnowy Wsi (regiony biorące udział w konkursie mogą stać się członkami stowarzyszenia wnosząc istotnie mniejsze opłaty członkowskie). Na wymianę doświadczeń pozwalają również robocze spotkania członków oraz szeroka gama imprez organizowanych przez Stowarzyszenie. Sprzyja to budowie międzynarodowego partnerstwa w dzieleniu się wiedzą fachową i umiejętnościami.

Stowarzyszenie utrzymuje kontakty z mediami. Swoje idee promuje poprzez telewizję, radio i prasę. W mediach ukazują się informacje na temat wątpliwości, potrzeb oraz przede wszystkim usług świadczonych przez regiony członkowskie wraz z usługami świadczonymi przez mieszkańców tych regionów. Gwarantuje to, że zarówno całe społeczeństwo, jak i politycy są szczegółowo informowani o aktualnych kwestiach dotyczących obszarów wiejskich. W Europie Zachodniej rozwój obszarów wiejskich oraz odnowa wsi stały się szerokim ruchem obywatelskim.

5.4. Odnowa wsi w Polsce

Dr Waław Idziak²⁷ pisze, że początków odnowy wsi w Polsce można doszukiwać się już pod koniec XIX wieku, kiedy znacząco pogłębił się dystans rozwojowy między miastem a wsią. Rozwój przemysłu i miast zaczął skutecznie osłabiać pozycję rolnictwa i wsi. Mieszkańcy wsi coraz częściej emigrowali do miast w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków bytu. Problem ten budził wówczas zainteresowanie przede wszystkim twórców Młodej Polski, którzy postrzegali wieś jako kurczący się rezerwuuar narodowych wartości i tradycji. Poza postrzeganiem polskiej wsi z perspektywy kultury ludowej, co czasami przybierało formy chłopomanii, miał na wsi miejsce także ruch społeczników, którzy zakładali spółdzielnie czy kasy pożyczkowe.

Po zmianie ustroju w Polsce w 1989 r. do pozostawionej „sobie samej” wsi zaczął przenikać ruch odnowy wsi z krajów zachodnich. W. Idziak zwraca uwagę, że „nazwanie dawnych czynów społecznych, ruchu spółdzielczego i konkursów na najpiękniejszą zagrodę, odnową wsi, wynikało z przyjęcia tej nazwy z Austrii i Niemiec oraz z tego, że dawne nazwy, ze względu na ich nadużycie i wypaczenie tego, co się za nimi kryło, w coraz mniejszym stopniu nadawały się do użytku. Odnowa wsi przychodząc z Zachodu była bardziej wiarygodna. Jej naczelnym hasłem było to, że wieś ma swoją własną przyszłość, że nie musi być czymś, co albo zginie albo zmieni się w miasto. Wieś ma tradycje i wartości, z których może być dumna i o które powinna dbać”²⁸.

²⁷ Dr Waław Idziak – socjolog, Fundacja Wspomagania Wsi pod Koszalinem, „ojciec chrzestny” polskich wiosek tematycznych. Z Jego inicjatywy powstało już pięć wiosek tematycznych: Iwęcino – Wioska Końca Świata, Dąbrowa – Wioska Zdrowego Życia, Podgórkki – Kraina Bajek i Rowerów, Paproty – Wioska Labiryntów i Sierakowo – Wioska Hobbitów. Wszystkie te miejscowości realizują projekt EQUAL, finansowany przez Europejski Fundusz Społeczny.

²⁸ W. Idziak: *Krótką historia odnowy wsi*, [w:] *Odnowa wsi*.

E-strona: www.kongres-odnowy-wsi.ayz.pl/artukul_odnowa_wsi.doc

Współcześnie, trendy rozwojowe wyznaczane są przede wszystkim przez miasta. Natomiast wsie, zwłaszcza te oddalone od aglomeracji miejskich z trudem dopasowują się do nowej rzeczywistości, a nawet ulegają marginalizacji. Dla coraz większej części mieszkańców wsi rolnictwo przestaje być podstawowym źródłem utrzymania, kurczy się także wiejski rynek pracy, gdyż handel i usługi zlokalizowane są głównie w miastach lub na ich obrzeżach. Na obszarach wiejskich zaczyna brakować podstawowych usług, handlu, szkół, a w konsekwencji mieszkańców. Wsie, zwłaszcza oddalone od miast i szlaków komunikacyjnych zaczynają się wyludniać. Sprzyja temu wzrost tendencji migracyjnych ludzi młodych do miast lub za granicę kraju.

Zjawiska, które obecnie mają miejsce na polskiej wsi występowały wcześniej w rozwiniętych krajach zachodnich, które wobec degradacji środowiskowej i społecznej obszarów wiejskich zaczęły wprowadzać programy odnowy wsi.

Od 1997 r. w ramach współpracy z landem Nadrenii-Palatynatu, rozpoczęła się w Polsce inicjatywa odnowy wsi jako europejska metoda rozwoju obszarów wiejskich. Metoda ta opiera się na eksponowaniu niematerialnych czynników rozwoju i zasobów własnych. Pierwszym województwem, w którym wprowadzono program odnowy wsi wzorowany na programach krajów Europy Zachodniej było województwo opolskie, a jego inicjatorem i kierownikiem był pan Ryszard Wilczyński²⁹. Program odnowy wsi realizowany w województwie opolskim jest największym i najdłużej działającym regionalnym programem aktywizacji społeczności wiejskich w Polsce oraz jedną z najbardziej istotnych innowacji społecznych.

Kalendarium ruchu odnowy wsi w Polsce wzorowany na doświadczeniach krajów zachodnich przedstawia tabela 5.3.

Tabela 5.3. Kalendarium ruchu odnowy wsi w województwie opolskim

Lata	Wyszczególnienie
1997	Sejmik Samorządowy Województwa Opolskiego rozpoczyna program. Konferencja inauguracyjna odbyła się 5 marca 1997 r.
	Przyjęto zgłoszenia udziału 57 sołectw z 27 gmin
	Pierwsze podróże studyjne do Nadrenii - Palatynatu i Austrii
1998	Intensywne szkolenie uczestników programu ze wsparciem środków i organizacji pomocowych
	Nowatorskie opracowanie sołeckich strategii rozwoju
	Początek upowszechniania doświadczeń. Seminarium Odnowa Wsi w województwie opolskim. Dyskusja nt. możliwości adaptacji programu na terenie kraju
	75 sołectw uczestniczy w programie

²⁹ Ryszard Wilczyński wprowadzał program odnowy wsi w województwie opolskim najpierw jako przewodniczący Sejmiku, następnie Pełnomocnik Zarządu Województwa, a ostatnio jako członek Zarządu Województwa Opolskiego; od 2006 r. jest wiceprzewodniczącym Stowarzyszeniem Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi ARGE z siedzibą w Wiedniu.

1999	Program przejmuje samorząd województwa
	Pierwsza krajowa konferencja Partnerstwo Regionów, Opolskie – Nadrenia Palatynat – Dolna Austria w realizacji programu Odnowy Wsi w województwie opolskim
	Konkurs Piękna Wieś Opolska po raz pierwszy w ramach programu Odnowy Wsi laureatem zostaje Bogacica w gminie Kluczbork
	Ujęcie programu w strategii rozwoju województwa
2000	Pierwsze wydanie książki R. Wilczyńskiego, pt.: <i>Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce</i>
	Kamień Śląski jako druga wieś w Polsce uczestniczy w Konkursie o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi i zdobywa wyróżnienie
2001	Województwo Opolskie, jako pierwszy polski region zostaje członkiem Europejskiego Stowarzyszenia Rozwój Wsi i Odnowy Wsi (ARGE) z siedzibą w Wiedniu
	Początek współpracy z Akademią Rolniczą we Wrocławiu, pierwsze pilotażowe prace na rzecz waloryzacji i urządzania przestrzeni wiejskiej w Pilszczu w gminie Kietrz
	Pierwsze środki na realizację projektów odnowy wsi w ramach Kontraktu Wojewódzkiego - Konkursu Małych Grantów
	Najlepszy projekt odnowy wsi nową kategorią Konkursu Piękna Wieś Opolska
2002	5 rocznica istnienia programu
	I Polski Kongres Odnowy Wsi w Górażdżach w gminie Gogolin - Zapowiedź wsparcia odnowy wsi ze środków Unii Europejskiej
	10 wsi - uczestników konkursu Piękna Wieś Opolska, zostaje objęta pracami Akademii Rolniczej we Wrocławiu na rzecz waloryzacji i urządzania przestrzeni wiejskiej (kontynuacja w latach następnych)
	Wieś Brożec w gminie Walce uczestniczy w Konkursie o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi i uzyskuje wyróżnienie
160 sołectw uczestniczy w programie	
2003	Opracowanie modelu przebiegu procesu odnowy wsi
	Uczestnicy Konkursu Piękna Wieś Opolska (co roku 10 wsi) zostają objęci pracami Akademii Rolniczej we Wrocławiu na rzecz waloryzacji i urządzania przestrzeni wiejskiej, podpisanie umowy z uczelnią
2004	Udział w II Polskim Kongresie Odnowy Wsi w Szymbarku w woj. pomorskim i wizyta w Sierakowie Sławińskim - Wsi Hobbitów, pierwszej polskiej wsi tematycznej
	I Powiatowy Kongres Odnowy Wsi w Nysie
	Przygotowanie do wykorzystania wsparcia ze środków unijnych na odnowę w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego (SPO)
	Wieś Kamień Śląski laureatem Konkursu Piękna Wieś Opolska
	Wieś Żyrowa w gminie Zdzieszowice uczestniczy w Konkursie o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi i uzyskuje wyróżnienie
2005	I Ogólnopolska Konferencja: „Architektura Krajobrazu Wiejskiego - Odnowa Wsi” organizowana przez Akademię Rolniczą we Wrocławiu
	Pierwszy nabór wniosków o środki unijne dla Odnowy Wsi. Wsie uczestniczące w programie uzyskują preferencje w postaci tzw. punktu regionalnego
2006	Uruchomienie, spójnie z programem Odnowy Wsi, Programu Wdrażania Podejścia Leader w województwie opolskim dla wykorzystania PROW na lata 2007-2013
	Nowe zasady udziału sołectw w programie. Ustalanie statusów uczestnictwa
	Drugi nabór wniosków o środki unijne. W obu naborach wsparcie w wysokości 11,1 milionów zł uzyskało 89 projektów
	Podróż studyjna Odnowy Wsi z udziałem przedstawicieli krajów ARGE po województwie opolskim (przedstawiciele ARGD są po raz pierwszy w Polsce)
	Podpisanie umowy o współpracy z Instytutem Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
	Wieś Frączków w gminie Pakosławice, jako pierwsza polska wieś popegeerowska, uczestniczy w Konkursie o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi i uzyskuje wyróżnienie
	Wieś Pilszcz w gminie Kietrz, jako pierwsza repatriancka wieś, zwycięża w Konkursie Piękna Wieś Opolska

	Ponad 370 sołectw w programie
2007	Jubileusz 10-lecia Programu Odnowy Wsi. Organizacja VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi w dniach 23-26 maja 2007 r. w Kamieniu Śląskim w gminie Gogolin. Po raz pierwszy europejski kongres w całości odbył się na wsi
2008	Inauguracja Akcji „Wieś przyszłości” 10-edycja Konkursu „Piękna Wieś Opolska” z prestiżową kategorią „Wieś przyszłości”. Wieś Kadłub (gm. Strzelce Opolskie) Najpiękniejszą Wsią w 2008 r. Wyróżnienie sołectwa Kuniów w Europejskiej Nagrodzie Odnowy Wsi Nowe zasady udziału w Programie Odnowy Wsi Organizacja podróży studyjnej dla gmin i zaawansowanych uczestników Programu Odnowy Wsi do regionu Salzburg Organizacja podróży studyjnych dla nowych sołectw Dofinansowanie działań z zakresu doposażenia świetlic wiejskich i organizacji imprez regionalnych przez stowarzyszenia odnowy wsi 603 sołectwa w programie (na koniec 2008 r.)

Zródło: <http://www.odnowawsi.eu/serwis/index.php?id=198>.

Obecnie odnowa wsi jest opolską specyfiką i elementem wizerunku regionu. W programie uczestniczy ponad 500 sołectw z 65 gmin. Rezonans społeczny odnowy wsi na Opolszczyźnie oraz uzyskiwane wyniki spowodowały, że działania na rzecz jej wsparcia znalazły się w Sektorowym Programie Operacyjnym „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006” z alokacją 108 milionów euro oraz w PROW 2007-2013 (w działaniu odnowa i rozwój wsi oraz w ramach osi 4 LEADER na przedsięwzięcia odnowy wsi przewidziano łącznie ponad 800 milionów euro).

Za przykładem województwa opolskiego do programu odnowy wsi przystąpiły kolejne województwa: pomorskie, śląskie i dolnośląskie. W 2002 r. w województwie opolskim został zorganizowany I Polski Kongres Odnowy Wsi; w 2004 r. – II Polski Kongres Odnowy Wsi w województwie pomorskim, a w 2009 r. III Polski Kongres Odnowy Wsi w województwie śląskim.

5.4.1. Kongresy Odnowy Wsi w Polsce³⁰

5.4.1.1. Pierwszy Polski Kongres Odnowy Wsi, Góraźdże (województwo opolskie), kwiecień 2002

Pierwszy Kongres był odpowiedzią na upowszechnianie się idei odnowy wsi w Polsce. Pierwszemu Kongresowi przyświecała myśl, mówiąca o tym, że „nie jest możliwe przełamanie kryzysu obszarów wiejskich bez pełnego włączenia w rozwój społeczności lokalnych”. Głównym celem I Kongresu było upowszechnienie odnowy wsi w wymiarze ogólnopolskim. Spotkanie stało się do-

³⁰ <http://www.kongres.odnowawsi.pl/?dz=2>

skonałą okazją do przedstawienia doświadczeń zachodnioeuropejskich oraz osiągnięć programów odnowy wsi – opolskiego i pomorskiego. Uczestnicy mieli okazję odwiedzenia kilku wyróżniających się wsi opolskich. Ponadto w trakcie trwania I Kongresu pojawiła się ze strony Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi zapowiedź objęcia odnowy wsi wsparciem ze strony Unii Europejskiej. Na zakończenie obrad przyjęte zostało Stanowisko I Kongresu, które zawierało ocenę znaczenia procesu odnowy wsi dla rozwoju obszarów wiejskich oraz definiowało istotne wytyczne działań, jakie powinny być w tym zakresie podjęte w kraju. W I Kongresie uczestniczyło 191 osób z 14 województw oraz eksperci w dziedzinie odnowy wsi z Nadrenii-Palatynatu, Dolnej Austrii i Czech.

5.4.1.2. Drugi Polski Kongres Odnowy Wsi, Szymbark (województwo pomorskie), maj 2004

W efekcie rosnącej popularności procesu odnowy wsi zorganizowano II Polski Kongres Odnowy Wsi. Organizatorem II Kongresu był Samorząd Województwa Pomorskiego, który od roku 2001 realizował, drugi pod względem skali w Polsce, regionalny program odnowy wsi. Głównym celem II Kongresu było przygotowanie społeczności wiejskich do aktywnego wykorzystania funduszy strukturalnych Unii Europejskiej na działania zapisane w Sektorowym Programie Operacyjnym „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwój obszarów wiejskich”. Podczas sesji plenarnych omawiano m.in. znaczenie regionalnej tożsamości kulturowej dla rozwoju obszarów wiejskich oraz kształtowanie ich ładu przestrzennego. W II Kongresie wzięło udział 500 osób z całego kraju. II Kongres odbywał się w atmosferze entuzjazmu środowisk wiejskich w stosunku do odnowy wsi jako metody rozwoju, jak i perspektyw pozyskania unijnego wsparcia.

5.4.1.3. Trzeci Polski Kongres Odnowy Wsi, 28-30 maja 2009 r. Podlesie, (województwo śląskie)

Koncepcja zorganizowania kolejnego ogólnopolskiego kongresu odnowy wsi w województwie śląskim wynikała m.in. z chęci zaprezentowania doświadczeń Programu Odnowy Wsi Województwa Śląskiego – trzeciego w skali kraju po województwach opolskim i pomorskim regionalnego programu odnowy wsi. Główne cele Trzeciego Kongresu zostały sformułowane jako:

- wprowadzenie odnowy wsi jako istotnego instrumentu polityki regionalnej w Polsce (na poziomie państwa i województw samorządowych);

- upowszechnienie wzorów i dobrych praktyk odnowy wsi, rozumianej jako proces rozwoju wśród przedstawicieli samorządów terytorialnych, instytucji naukowo-badawczych oraz innych instytucji wspierania rozwoju obszarów wiejskich;
- promocja województwa śląskiego (zwłaszcza jego obszarów wiejskich).

Głównym przesłaniem III Kongresu było hasło:

„Wspólnota – Partnerstwo – Rozwój Regionu”.

Poniżej cytujemy w całości stanowisko w sprawie odnowy wsi w Polsce wypracowane przez uczestników III Ogólnopolskiego Kongresu Odnowy Wsi³¹.

Stanowisko

III Ogólnopolskiego Kongresu Odnowy Wsi

(Podlesie, gmina Kroczyce, województwo śląskie, 29 maja 2009 r.)

W roku bieżącym mija 12 rocznica zaistnienia w Polsce odnowy wsi jako kierunku zmian oblicza obszarów wiejskich, a jednocześnie sprawdzonej metody działania na rzecz rozwoju wsi. W tym okresie odnowa wsi udowodniła swoją skuteczność jako nowatorskie podejście na rzecz trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, stając się w niektórych regionach kraju znaczącym ruchem społecznym, mobilizującym w wielu wypadkach wielką aktywność społeczną, przy użyciu relatywnie niewielkich środków publicznych. Zaletą odnowy wsi okazała się przede wszystkim zdolność do generowania trwałych zmian o charakterze jakościowym w przestrzeni i życiu społeczności lokalnych.

W okresie swego funkcjonowania odnowa wsi okazała się skuteczną alternatywą w stosunku do mechanizmów stosowanych w polityce rozwoju wsi (zarówno na szczeblu rządowym, jak i na poziomie województw samorządowych oraz gmin). W odróżnieniu od programów finansowanych ze źródeł unijnych czy krajowych, które w dużej mierze miały charakter punktowej interwencji – odnowa wsi uruchamiała zwykle trwałe procesy rozwojowe. Projekty odnowy wsi (zarówno o charakterze inwestycyjnym, jak i nieinwestycyjnym) inspirowały kolejne działania liderów wiejskich i wspierających ich wspólnot sołectkich, często powodując efekt „śnieżnej kuli”. Kluczem sukcesu były: skuteczne odbudowanie wspólnoty, ożywienie komunikacji wewnątrz społeczności wiejskiej, odtworzenie lub aktywizacja świadomego przywództwa wiejskiego oraz wprowadzenie efektywnych mechanizmów planowania strategicznego na poziomie wsi.

³¹ http://www.kongres.odnowawsi.pl/PDF/Stanowisko_Kongresu.pdf

Odnowa wsi jako istotna tendencja w rozwoju lokalnym i regionalnym (nie jako działanie sektorowe) zafunkcjonowała jak dotąd w kilku regionach kraju (w województwach: opolskim, pomorskim, śląskim, dolnośląskim). Liderem odnowy wsi pozostaje w Polsce województwo opolskie. Dobrze rozwinięty regionalny program odnowy wsi istnieje również w województwie śląskim, w którym działania na rzecz odnowy wsi są realizowane w modelu partnerskim – wspólnie przez Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego i Śląski Związek Gmin i Powiatów (model ten jest godny polecenia również innym regionom kraju). W tych dwóch regionach odnowa wsi jest mocno osadzona w ramach funkcjonującej polityki regionalnej, kreowanej przez samorządy województw, co pozwoliło na uruchomienie rozbudowanych i kompleksowych programów o solidnych instrumentach wsparcia, co stanowi, obok zaangażowania mieszkańców i wsparcia ze strony gminy, jeden z kluczowych warunków sukcesu i trwałości procesu odnowy wsi.

Analizując dotychczasowy dorobek odnowy wsi w warunkach polskich, uczestnicy III Ogólnopolskiego Kongresu Odnowy Wsi przedkładają Rządowi i Parlamentowi Rzeczypospolitej Polskiej, a w szczególności samorządom województw poniższe wnioski i postulaty:

1. Ze względu na swoje pozytywne efekty odnowa wsi powinna uzyskać „prawo obywatelstwa” w polskiej polityce regionalnej, realizowanej zarówno na poziomie ogólnopolskim, jak i województw samorządowych, co powinno znaleźć swój wyraz w zwiększeniu liczby oraz zakresu regionalnych programów odnowy wsi. Ze względu na duży udział obszarów wiejskich w strukturze większość polskich regionów odnowa wsi powinna stać się niezbędnym dopełnieniem instrumentów i metod stosowanych aktualnie w politykach rozwoju regionów, kreowanych przez województwa.

2. Istnieje uzasadniona obawa, że działania sektorowe nazwane „odnową wsi” przyniosą jedynie niewielką poprawę warunków życia społeczności wiejskich, gdyż wspierają one projekty inwestycyjne co do zakresu i wartości, zwykle znacznie przekraczające wcześniejsze projekty, ale nie uwzględniające kilku zasad kluczowych dla odnowy wsi jako metody rozwoju, tj. realnej oddolności działania, znaczącego wkładu mieszkańców, planowania rozwoju z udziałem liderów wiejskich czy szerszego dostępu dla zainteresowanych społeczności. Do rzeczywistej poprawy jakości życia konieczne jest uruchamianie procesów rozwojowych, wyrażających się wieloma zharmonizowanymi ze sobą inicjatywami. Inicjowanie tych procesów może następować w ramach znacznie łatwiej dostępnych, bardziej kompleksowych, a przy tym mniej zbiurokratyzowanych programów regionalnych. W efekcie regionalne programy odnowy wsi uruchamiając proces rozwoju, mogą wywoływać bardziej długotrwałe skutki w przeciwnie-

stwie do rozproszonych i punktowo oddziaływujących projektów (np. ze środków PROW 2007-2013 działania „Odnowa i rozwój wsi” statystycznie skorzysta zaledwie co 4 polska wieś).

3. Polityka regionalna, której elementem jest odnowa wsi powinna zmierzać do większego i trwalszego zaangażowania mieszkańców w rozwój wsi (przy odbudowie i umocnieniu przywództwa wiejskiego). Powinna ona dążyć do wykreowania wśród mieszkańców odpowiedzialności za los ich miejscowości oraz realnego zaangażowania w przygotowanie i realizację przedsięwzięć rozwojowych, czego wynikiem będzie ich trwałość oraz postępujące z czasem narastanie procesów rozwojowych. Podejście takie pozwala na systematyczną, prowadzoną zgodnie z planem rozwoju (strategią wiejską), poprawę sytuacji na obszarach wiejskich przy użyciu relatywnie niewielkich środków (szczególnie ważne jest uruchomienie mechanizmu skutecznej dźwigni finansowej, w której to publiczne środki finansowe są efektywnie pomnażane przez wkład własny mieszkańców). Wprowadzenie funduszu sołeckiego jest istotnym krokiem we właściwym kierunku.

4. Polityka regionalna, której elementem byłaby odnowa wsi rozumiana jako metoda ciągłych działań inspirowanych przez mieszkańców, winna być prowadzona z udziałem pełnego zaangażowania gmin i regionów oferujących społecznościom wiejskim trwale i skuteczne instrumenty wsparcia (edukacyjne, doradcze, finansowe, organizacyjne) w ramach jasno zdefiniowanych celów. Udostępniane sołectwom narzędzia wdrażania ich strategii rozwojowych, np. w postaci konkursów grantowych, winno być stosowane w sposób przemyślany i długoterminowy, w oparciu o obiektywne i czytelne kryteria dostępu. Niezbędne jest długotrwałe i konsekwentne wspieranie społeczności wiejskich (zarówno przez gminy, jak i regiony), które uzyskują konkretne sukcesy we wdrażaniu odnowy wsi, aby mogły stanowić inspirację i dobry przykład dla innych.

5. Celem rozwoju obszarów wiejskich nie może być „umiastowienie” wsi, tj. narzucanie jej wiejskich wzorców: osadnictwa, architektury, kształtowania stref mieszkaniowych oraz wypoczynku i rekreacji, rozwiązywania problemów społecznych, aktywności pozazawodowych, charakteru więzi międzyludzkich i kultury. Polityka rozwoju realizowana w stosunku do przestrzeni, jak i wspólnot musi być nastawiona na ochronę wiejskiej specyfiki i tożsamości oraz promocję wartości życia wiejskiego, opartych na lokalnym dziedzictwie kulturowym i przyrodniczym, wzbogaconym o praktyczne i nowoczesne rozwiązania podnoszące jakość życia mieszkańców wsi.

6. Niezbywalnym elementem polityki regionalnej w stosunku do wsi musi być ochrona niepowtarzalnych wartości krajobrazu wiejskiego oraz dbałość o ład przestrzenny. Konieczne jest uznanie dewastacji przestrzeni i degradacji krajobra-

zu za problemy o pierwszorzędym znaczeniu, bez rozwiązania których rozwój zrównoważony nie będzie możliwy. Niezbędne jest także zintegrowanie lokalnych strategii rozwoju z instrumentami planowania przestrzennego. Na przyswojenie zasługują cenne doświadczenia krajów Europy Zachodniej, które rozwój obszarów wiejskich podporządkowały regionalnym programom odnowy wsi. Ich genezą była obywatelska niezgoda na utratę regionalnych wartości środowiska kulturowego i krajobrazu, wynikła ze świadomości ponoszonych strat ekonomicznych oraz zagrożenia i utraty tożsamości wspólnot wiejskich. Istotnym celem winno być zachowanie i rewitalizacja zabudowy oraz układu osadniczego historycznych centrów wiejskich jako przedmiotu całościowej odnowy wsi. Polityka przestrzenna musi zmierzać do ochrony różnorodności krajobrazów wiejskich oraz skutecznej rewitalizacji zniszczonych ich fragmentów, a także ich kształtowania zgodnie z Europejską Konwencją Krajobrazową.

7. Przedsięwzięcia na rzecz odnowy wsi prowadzone w ramach polityki regionalnej winny również uwzględniać konieczność synergii z działaniami typu LEADER (realizowanymi w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich). Typowe przedsięwzięcia odnowy wsi z zakresu podnoszenia jakości życia, kultywowania tradycji, czy kształtowania wiejskiej przestrzeni publicznej w połączeniu z projektami, będącymi domeną podejścia LEADER, tj. z zakresu: przedsiębiorczości, edukacji, inicjatyw kulturalnych, nowoczesnych form rolnictwa i działalności pozarolniczych, wykorzystania nowoczesnych technologii informacyjnych i komunikacyjnych, kreowania produktów lokalnych, mogą stanowić o nadaniu większego dynamizmu i jakości lokalnego rozwoju. Przekraczanie czysto lokalnego wymiaru odnowy wsi powinno się odbywać w ramach podejścia LEADER, zapewniając mikroregionalne oddziaływanie poszczególnych, lecz sieciowo połączonych projektów odnowy wsi.

8. Tworzenie kapitału społecznego stanowi podstawowy wyznacznik powodzenia rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Dotychczasowy profil Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013 niedostatecznie uwzględniał konieczność budowania i wspierania rozwoju kapitału społecznego i ludzkiego na wsi we wszystkich obszarach aktywności nie tylko w odniesieniu do rynku pracy.

9. Zrównoważony rozwój na obszarach wiejskich może się dokonywać wyłącznie wówczas, gdy zostanie nawiązane partnerstwo „miasto-wieś”. Koncepcja zrównoważonego rozwoju wymaga bowiem całościowego i długoterminowego podejścia do rozwiązywania problemów ekonomicznych, społecznych, środowiskowych i przestrzennych, wywoływanych przez procesy urbanizacji. Brak dotychczas koncepcji kształtowania relacji między obszarami zurbanizowanymi a terenami wiejskimi prowadzi do pogłębiania się nierównowagi w poziomie ich rozwoju – obszary zurbanizowane rozwijają się kosztem wiejskiego

otoczenia. Pilnego przemyślenia i wdrożenia w polskich regionach (szczególnie najbardziej zurbanizowanych) wymaga koncepcja budowania relacji „miasto-wieś” na zasadach równorzędności jako warunku harmonijnego rozwoju przestrzennego, społecznego i ekonomicznego, spełniającego przyjęte w UE kryteria środowiskowe.

10. W odniesieniu do przyszłej perspektywy finansowej 2014-2020 konieczne jest pełniejsze zharmonizowanie celów i instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej z Polityką Spójności i polityką regionalną na poziomie Unii Europejskiej, na poziomie naszego Państwa, województw samorządowych i gmin. Za szczególnie istotne uważamy podporządkowanie przyszłej polityki wobec wsi orientacji, która akcentuje działania oddolne, planowanie rozwoju wsi przez mieszkańców, skutecznie budujące jakość kapitału społecznego i ludzkiego, przyczyniając się jednocześnie do rozwoju dobrowolnych relacji sieciowych o charakterze regionalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Orientacja ta (w której ramach mieści się zarówno odnowa wsi, jak i działania typu LEADER) pozwoli na dalszy rozwój obszarów wiejskich, uniezależniony od dostępności wsparcia pomocowego UE, którego skala okazała się realnie znacznie mniejsza niż pierwotnie zapowiadano, a którego transfer do Polski w pewnym momencie się przecież zakończy. Postulujemy zmianę charakteru działania sektorowego dotyczącego odnowy wsi w kierunku pojęcia całościowej odnowy/rewitalizacji przestrzeni wiejskich, w szczególności względem najcenniejszych kulturowo miejscowości, co pozwoliłoby ochronić wyjątkowo cenne elementy wiejskiego dziedzictwa narodowego, będąc jednocześnie wkładem w zachowanie różnorodności wiejskiej Europy”.

5.4.1.4. VI Europejski Kongres Odnowy Wsi w Polsce (VI Europäischer Dorferneuerungskongress), Kamień Śląski, 23-26 maj 2007 rok

W dniach 23-26 maja 2007 r. odbył się w Polsce, z inicjatywy województwa opolskiego, VI Europejski Kongres Odnowy Wsi pod hasłem „Zjednoczona Europa – bogata w różnorodność i wyzwania dla odnowy wsi”. Wydarzenie to wiązało się z jubileuszem 10-lecia opolskiego programu odnowy wsi, który przypadał w 2007 r., i od uruchomienia którego datuje się polska historia odnowy, jako wykrystalizowanego, praktycznego podejścia do rozwoju obszarów wiejskich. Jubileusz ten zbiegał się także z 20 rocznicą I Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi (Krems, Dolna Austria, 16-18.11.1987 r.), który zapoczątkował międzynarodową współpracę państw i regionów prowadzących odnowę wsi w ramach polityki regionalnej.

Organizacja Europejskiego Kongresu w Polsce miała także na celu promocję idei odnowy wsi w Polsce, gdyż była ona wdrażana tylko w trzech województwach: opolskim, pomorskim i śląskim. Natomiast z punktu widzenia województwa opolskiego ważną sprawą stało się wypracowanie nowej linii działania zarówno dla utrzymania pozycji krajowego lidera odnowy wsi, jak też posiadania wzorcowych rozwiązań zapewniających programowi żywotność i atrakcyjność w kolejnych latach, a przez to zdolność wpływania na kształt odnowy wsi w Polsce.

Poza tym nowa sytuacja, jaka zaistniała na obszarach wiejskich po rozszerzeniu Unii Europejskiej na wschód, a zwłaszcza ogromne dysproporcje co do poziomu rozwoju gospodarczego i standardów cywilizacyjnych w poszczególnych krajach i regionach stanowiły wyzwanie w wymiarze europejskim. Kwestią do rozwiązania był również wybór kierunków działań w procesie rewitalizacji, dążącym do zapewnienia żywotności obszarów wiejskich, aby zostały zachowane: różnorodność wsi, tożsamość zamieszkujących je wspólnot oraz wartości życia wiejskiego. W UE zwiększył się bowiem po 2004 r. udział obszarów wiejskich, a tym samym wzrosło znaczenie problemu zapewnienia im trwałego rozwoju. Opolskie spotkanie miało odpowiedzieć na pytanie: jaka jest przyszłość odnowy wsi w Europie i jakie szanse niesie ze sobą rozszerzenie Unii Europejskiej. VI Europejski Kongres Odnowy Wsi pomyślano jako platformę kluczowo ważnych rozważań nad przyszłością wsi w Europie i cechami „wsi przyszłości”, możliwościami urzeczywistnienia tych wizji poprzez kształt regionalnych programów oraz sterowanie procesem odnowy wsi.

„W wymiarze krajowym – pisał R. Wilczyński – zarysowało się kilka ważnych kwestii. Czy odnowę wsi należy traktować jako wyodrębnione podejście do rozwoju obszarów wiejskich, jak podejście Leader, czy też zbiór podobnych działań praktycznych określanych wspólnym terminem? Od rozstrzygnięcia tego dylematu zależy stosunek nauki do odnowy wsi oraz, co ma wymiar praktyczny, kształt polityki rozwoju obszarów wiejskich, która pozostanie jednostronnie ukierunkowana na podejście Leader lub odkryje szanse i wydobędzie możliwości tkwiące w synergii komplementarnych metod, jakimi są odnowa wsi i Leader”³².

Poniżej cytujemy w całości stanowisko w sprawie odnowy wsi wypracowane przez uczestników VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi³³.

³² R. Wilczyński: *Dlaczego zorganizowano VI Europejski Kongres Odnowy Wsi*, [w:] „VI Europäischer Dorferneuerungskongress, Kamień Śląski, 23-26 mai 2007”.

Za: <http://umwo.opole.pl/serwis/...>

³³ http://umwo.opole.pl/docs/stanowisko_uczestnikow_dnia-polskiego/...

Stanowisko
Uczestników VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi
Kamień Śląski, województwo opolskie, 25 maja 2007 r.

„Analizując możliwe wybory, jakich należy dokonać na rzecz kształtowania najbardziej sprzyjającej polityki wobec obszarów wiejskich, uczestnicy VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi wskazują poniższe okoliczności i rozwiązania, które przedkładają rządowi i parlamentowi Rzeczypospolitej oraz samorządom województw, powiatów i gmin.

1. Cechą początkowego okresu obecności w Unii Europejskiej jest skoncentrowanie wysiłków na możliwości pozyskania środków finansowych i niedostrzeżenie znaczenia procesów, do których uruchomienia bądź zdynamizowania środki te mogą posłużyć. Przykładem jest brak postępu w upowszechnieniu odnowy wsi jako podejścia do rozwoju obszarów wiejskich ze względu na skoncentrowanie uwagi na działaniu 2.3 „odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego” Sektorowego Programu Operacyjnego *Restrukturyzacji i modernizacja rolnictwa na lata 2004-2006*. Udostępniona tym działaniem wielkość wsparcia to rocznie ok. 8 zł na mieszkańca wsi. W aktywnych społecznościach wiejskich prowadzących program odnowy wsi wartość przedsięwzięć materialnych i niematerialnych często przekracza 100 zł na mieszkańca w roku. Zatem zastosowanie metody rozwoju, jaką jest odnowa wsi, może przynieść efekt wyższy o rząd wielkości. Tymczasem niemal całość akcji informacyjnej związanej z upowszechnieniem pojęcia odnowy wsi dotyczyła wykorzystania środków unijnych, a wysiłki samorządów województw polegały na sprawnym ich rozdzieleniu.

Ta negatywna praktyka może dotyczyć upowszechnienia podejścia Leader, gdzie może dominować kwestia spełnienia formalnych warunków aplikowania o środki, a nie animacja procesu rozwojowego przez Lokalne Grupy Działania (LGD) poprzez Lokalną Strategię Rozwoju w oparciu o świadomość znaczenia zasobów obszaru i siły sprawczej rzeczywistego partnerstwa. Współdziałanie i synergia odnowy wsi oraz podejścia Leader poprzez jednoczesną implementację obu tych metod w regionach i obszarach działania LGD, winny być celem polityki rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007-2013. Nie będzie to możliwe bez adekwatnego zaangażowania samorządów województw, od których należy oczekiwać uruchomienia własnych programów regionalnych – odnowy wsi i wdrażania podejścia Leader.

2. Zakres wsparcia przewidziany w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 oraz Regionalnych Programach Operacyjnych nie pozwalała na eliminację niektórych szczególnie istotnych barier i problemów rozwo-

jowych obszarów wiejskich. Wymienić trzeba: fatalny stan zagospodarowania obszarów wiejskich, wszechobecny nieład przestrzenny i architektoniczny, degradację krajobrazu, w tym związanego z tradycyjnym rolnictwem. Trwa niekontrolowany „rozwój” jednostek osadniczych, skutkujący rozpraszaniem i rozciąganiem zabudowy, upowszechnianiem miejskich wzorców budownictwa. Postępuje „modernizacja” i inwestowanie wypierające lub rozbijające historyczną zabudowę i niszczące zasób kulturowy wsi. Problemy te ze szczególnym natężeniem dotyczą stref oddziaływania aglomeracji, gdzie powstają struktury całkowicie obce obszarom wiejskim, stanowiące nowy rodzaj kumulacji barier rozwojowych i utrudniające dostęp do miast.

Zły kierunek zmian w krajobrazie, architekturze wiejskiej i zagospodarowaniu przestrzennym wsi utrwali przeznaczenie środków unijnych na wyposażenie nieprawidłowo rozwijających się struktur w infrastrukturę techniczną, co w istocie oznacza marnotrawstwo tych środków. Dodatkowo, rozwiązywanie problemów niekontrolowanego „rozwoju” stref podmiejskich, zabierze środki, które winny wesprzeć rzeczywiste obszary wiejskie. Negatywnym przekształceniom przestrzeni wiejskiej trzeba przeciwdziałać przede wszystkim na drodze instrumentów prawnych. Planowanie przestrzenne winno chronić integralność wiejskich jednostek osadniczych, wymuszać koncentrowanie zabudowy, wspierać tworzenie centrów miejscowości. Na szczeblu samorządu powiatowego lub gminnego powinno istnieć fachowe doradztwo z tego zakresu dla inwestorów prywatnych. Musi istnieć system ochrony dziedzictwa kulturowego wsi, zachowania krajobrazu wiejskiego, lokalnego i regionalnego stylu form architektonicznych.

3. Instrumenty wsparcia w programach operacyjnych preferują sektor publiczny. Pomija się osoby fizyczne i organizacje pozarządowe jako beneficjentów rozproszonych i trudnych. Tymczasem projekty prywatne cechują się wyższą innowacyjnością, trwałością, dłuższą perspektywą strategiczną oraz dopasowaniem do potrzeb społecznych i wymogów rynku. Generują one, co szczególnie cenne, trwałe miejsca pracy. W istocie przestrzeń wiejska zmienia się w nieporównanie większym stopniu na skutek działania osób fizycznych i podmiotów gospodarczych niż poprzez działanie sektora publicznego.

Podobnie jest z organizacjami pozarządowymi. Łatwiej jest przypisać odpowiedzialność za rozwój sfery społecznej samorządowi niż zdecydować się na rozwiązywanie problemów przez organizacje obywateli. Tendencje te trzeba odwrócić. Należy doprowadzić do rzeczywistego współdziałania sektorów publicznego, prywatnego i organizacji obywatelskich na rzecz przekształcania obszarów wiejskich. Instrumenty prawne i finansowe powinny przeciwdziałać syndromowi „*zawieszenia rozwoju wsi na klamce urzędu gminy*”. Trzeba promować partnerstwo publiczno-prywatne i wspierać samorządy, które na tej dro-

dze rozwiązują problemy, budując niezbędną pulę dobrych praktyk i wzorców dla innych.

4. W praktyce rozwoju obszarów wiejskich dominuje podejście polegające na jednokierunkowym inwestowaniu przez samorzady w infrastrukturę techniczną, ze szczególną preferencją dla wielkich (rozległych) systemów oczyszczania ścieków. Powstają sieci nieopłacalne, drogie w eksploatacji i niedostosowane do możliwości ekonomicznych użytkowników, a w dłuższej perspektywie niekorzystnie oddziaływujące na bilans wody. Inwestycje te wyczerpują potencjał inwestycyjny gmin, które zadłużają się, by zmieścić się w projekcie obliczonym na miliony euro (wielkości te są narzucane poprzez minimalne wartości projektów i kryteria wyboru). W konsekwencji takich gmin przez wiele lat nie będzie stać na projekty związane z infrastrukturą społeczną, Internetem i jakością życia na wsi, nie mówiąc już o inwestowaniu w kapitał ludzki i społeczny. Oddolne inicjatywy nie będą miały szans, gdyż nie będzie możliwe ich wsparcie. Zakładany rozwój gospodarczy, który rzekomo blokuje brak przysłowiowej kanalizacji, nie nastąpi. Już teraz gminy wpadają w „pułapkę infrastrukturalną”. Milionom „zakopanych pod ziemią” towarzyszy „pustynia społeczna” wywołana brakiem wsparcia dla postaw przedsiębiorczych – społecznej tkanki rozwoju. Rozwiązaniem mógłby stać się Program Operacyjny Kapitał Ludzki. Niestety, jego działania adresowane do wsi nie mają podbudowy w postaci szerszej koncepcji rozwojowej obszarów wiejskich. Działania ustalone w Programie, bez określenia ich ram w postaci zdefiniowania oczekiwanych procesów i instytucjonalnych ich nośników, nie przełożą się na niezbędny kapitał społeczny i sieć kooperacji, a zatem pozostaną bez kontynuacji i efektów w postaci trwałego zatrudnienia. Nie można również oczekiwać, że samorzady gmin zapatrzone w rozwój infrastruktury technicznej, będą animatorami projektów komplementarnych z ich kierunkiem inwestowania.

Skorygowanie trendu niezrównoważonego i nieracjonalnego inwestowania, którego skutkiem będzie długotrwałe wyczerpanie potencjału inwestycyjnego samorządów gmin i brak możliwości rozwijania kapitału ludzkiego i społecznego wsi, powinno być troską polityki regionalnej państwa i samorządów województw. Działaniem koniecznym jest sformułowanie na poziomie krajowym i w regionach spójnej wizji komplementarnego wykorzystania środków Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, Regionalnych Programów Operacyjnych oraz Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

5. W systemie prawnym samorządu terytorialnego brak regulacji zobowiązujących do wspierania inicjatyw obywatelskich organizowanych przez sołectwa – jednostki pomocnicze gminy. Tym samym nie może działać mechanizm polegający na wielokrotnym pomnożeniu gminnej złotówki poprzez społeczność

lokalną angażującą wkład pracy własnej, materiały, środki ze zbiorów i od sponsorów oraz pozyskane od instytucji wspierających wiejską aktywność.

Rozwiązaniem będzie upodmiotowienie społeczności lokalnej poprzez prawne wzmocnienie sołectwa oraz wprowadzenie wymogu ustanowienia przez gminę systemu wsparcia dla działań na poziomie sołectkim w formule inicjatywy obywatelskiej. Równoczesne istnienie gminnych programów rozwoju infrastruktury i licznych inicjatyw oddolnych wspieranych przez samorząd, to ważny cel strategiczny. W ten sposób zapewni się równowagę między inwestowaniem w kapitał fizyczny oraz ludzki i społeczny. Bez tych rozwiązań procesy rozwojowe na obszarach wiejskich nie zaistnieją”.

Po 2004 r. wzrosła różnorodność wiejskiej Europy. Dlatego kwestie rozwoju obszarów wiejskich stanowią istotne wyzwanie dla nowej polityki wiejskiej UE, zwłaszcza w jej nowym okresie finansowym na lata 2007-2013. Nowy okres finansowy UE rozpoczął nowy rozdział rozwoju obszarów wiejskich w oparciu o znaczne środki i wzmocniony zestaw instrumentów wspierających wieś jako miejsce zamieszkania i pracy oraz cenny zasób dziedzictwa kulturowego Europy.

Dla Polski programy odnowy wsi koncentrują się głównie wokół zadań infrastrukturalnych (budowa dróg, chodników, wodociągów), remontowych (remonty świetlic, szkół, placów zabaw) oraz upiększających. Są to działania potrzebne i pożyteczne, ale zbyt mało uwagi poświęca się działalności o charakterze niematerialnym, które mogą wpływać na podejmowanie decyzji o pozostaniu lub opuszczeniu wsi, co ma zasadnicze znaczenie dla zachowania żywotności lub wyludniania się obszarów wiejskich.

5.5. Regionalny program odnowy wsi w Polsce na przykładzie województwa śląskiego³⁴

W województwie śląskim program odnowy wsi zaczęto wprowadzać w 2002 r. po I Polskim Kongresie Odnowy Wsi. Inicjatorem był Śląski Związek Gmin i Powiatów – dobrowolne stowarzyszenie samorządowe, skupiające ponad 120 jednostek samorządu terytorialnego z terenu województwa śląskiego. Podjęto współpracę z Samorządem Województwa Opolskiego oraz opolską grupą moderatorów odnowy wsi. W latach 2002-2003 zrealizowano projekt pilotażowy, którym objęto grupę 10 sołectw z terenu województwa śląskiego. Celem pilotażu było zweryfikowanie doświadczeń odnowy wsi uzyskanych w innych

³⁴ W. Magryś: *Regionalne programy odnowy wsi w Polsce na przykładzie województwa śląskiego*. E-strona: www.odnowawsi.pl.

regionach Polski i zainicjowanie ich w wybranych obszarach województwa śląskiego. Zaplanowano także przygotowanie społeczności lokalnych oraz jednostek samorządowych do wykorzystania środków dostępnych w ramach Funduszy Strukturalnych oraz Programu LEADER+.

W drugiej połowie 2004 r. Śląski Związek Gmin i Powiatów uzyskał wsparcie Samorządu Województwa Śląskiego, co pozwoliło na uruchomienie corocznego konkursu „Piękna Wieś Województwa Śląskiego” oraz dofinansowanie poszerzenia Programu o 40 kolejnych sołectw. Sołectwa te przeszkolono według metodyki stosowanej w województwie opolskim w zakresie tworzenia sołeckich strategii rozwoju (planów i programów odnowy wsi), budowania systemu instrumentów wsparcia oraz podstaw planowania przestrzennego wsi i kształtowania krajobrazu wiejskiego. Szkolenia obejmowały także tematy z zakresu budowania i zarządzania projektami oraz obsługi internetu.

Do struktury organizacyjnej Programu (po raz pierwszy w Polsce w skali regionu) włączono powiaty, nadając im znaczącą rolę w kreowaniu instrumentów wsparcia sołeckich przedsięwzięć w dziedzinie odnowy wsi. Niestety pomysł włączenia powiatów w strukturę programu nie przyniósł oczekiwanych efektów z wyjątkiem powiatu gliwickiego. *Novum* stanowiło także opracowanie tzw. „karty dań”, będącej zestawieniem instrumentów wsparcia, możliwych do uruchomienia z poziomów: gminy, powiatu oraz regionu.

W dniu 22 maja 2006 r. w wyniku ponad 2-letnich starań Śląskiego Związku Gmin i Powiatów, Sejmik Województwa Śląskiego przyjął uchwałę „Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego na lata 2006-2010 (POWWS)”. Objął tym samym główny mecenat nad programem regionalnym i nadał trwałe ramy wsparcia dla rozwoju procesu odnowy wsi w regionie na kilka najbliższych lat. Za główny cel POWWS obrano: pobudzenie aktywności mieszkańców wsi poprzez stymulowanie i wspomaganie oddolnych inicjatyw rozwojowych oraz stworzenie odpowiednich mechanizmów i instrumentów wsparcia odnowy i rozwoju wsi. Jako oczekiwany efekt wieloletniego Programu wskazano uruchomienie trwałego i samopodtrzymującego się rozwoju społeczności wiejskich na obszarze wybranych gmin i powiatów, z założeniem ich oddziaływania na bliższe i dalsze obszary wiejskie poprzez promieniowanie najlepszych wzorców odnowy wsi.

Idea Programu Odnowy Wsi województwa śląskiego zakłada wyposażenie liderów wiejskich i grup odnowy wsi w umiejętności kluczowe dla samodzielnego rozwiązywania problemów społeczności wiejskich oraz zarządzania rozwojem lokalnym w oparciu o lokalne zasoby i wspólnie opracowaną i zaakceptowaną przez społeczność wiejską strategię rozwoju. W tak rozumianym modelu, podobnie jak w programie opolskim, odnowa wsi staje się procesem

pozytywnych zmian w sferze materialnej i duchowej wsi, dokonującym się głównie dzięki zaangażowaniu samych mieszkańców.

Początkowo głównym celem większości rozwijanych w ramach Programu przedsięwzięć była integracja i aktywizacja mieszkańców wsi, a następnie ich włączanie się w kolejne, często coraz bardziej rozbudowane organizacyjnie i finansowo działania, które w zamiarach liderów miały być wizytówką całej wsi oraz miejscowej aktywności społecznej. Zgodnie z zasadą subsydiarności podejmowane przedsięwzięcia z reguły nie przekraczały możliwości organizacyjnych samych mieszkańców, wymagają jedynie wsparcia finansowego, o które co pewien czas, w ramach Programu, jego uczestnicy mogli się ubiegać.

Charakterystyczną cechą programu śląskiego jest to, iż jest on realizowany w partnerstwie. Głównymi partnerami dla Samorządu Województwa Śląskiego przy realizacji POWWS są: Śląski Związek Gmin i Powiatów, a także samorządy gminne, które wyraziły wolę przystąpienia do Programu.

Konstrukcja Programu zawiera zestaw działań i instrumentów wsparcia dla przedstawicieli społeczności lokalnych, tzw. grup odnowy wsi. Są to przede wszystkim instrumenty edukacyjne, planowania strategicznego na poziomie sołectwa oraz wsparcia finansowego w formie dotacji na zorganizowanie konkursu, festynu lub niewielkich projektów inwestycyjnych. Poza wymienionymi mogą być finansowane także wielopłaszczyznowe projekty, wykorzystujące fundusze z UE. Program jest zaplanowany tak, aby przyczynił się do zmian w mentalności mieszkańców obszarów wiejskich, zwiększenia świadomości wysokich wartości i walorów lokalnego dziedzictwa przyrodniczego oraz kulturowego, usytuowanych w bezpośrednim i dalszym otoczeniu wsi. Wartości te coraz częściej pozbawiane są właściwej ochrony ze strony danej społeczności, wręcz niszczone albo wypierane przez zuniformizowane elementy współczesnej kultury masowej. Powoduje to utratę istotnych elementów dziedzictwa obszarów wiejskich (np. w dziedzinie architektury wiejskiej, obyczaju, krajobrazu itp.), które mogłyby stanowić osnowę silnej tożsamości społeczności wiejskiej, stanowiącej podstawę do rozwijania lokalnego kapitału społecznego.

Program Odnowy Wsi Województwa Śląskiego składa się z 4 głównych bloków działań:

1. Cykl szkoleniowo-aktywizujący – w ramach którego organizowane są wyjazdy studyjne do innych regionów wdrażających programy odnowy wsi, warsztaty „Planowanie w procesie odnowy wsi” poprzedzone wizjami terenowymi sołectw przez moderatorów Programu, warsztaty nt. budowy i zarządzania projektami, spotkania nt. systemu instrumentów wsparcia oraz inne działania szkoleniowe,

2. Konkurs przedsięwzięć odnowy wsi – w ramach którego dofinansowywane są drobne projekty inwestycyjne w obszarze zagospodarowania centrów wsi, terenów zielonych, sportowych i rekreacyjnych oraz placów zabaw, jak również projekty nieinwestycyjne: zakup strojów ludowych i instrumentów muzycznych dla zespołów ludowych i orkiestr. Wysokość dotacji wynosi od 5.000 do 20.000 zł i nie więcej niż 50% całkowitych kosztów projektu,
3. Konkurs „Piękna Wieś Województwa Śląskiego” – realizowany w kategoriach: „Najpiękniejsza wieś”, „Najlepsze przedsięwzięcie odnowy wsi” oraz „Najpiękniejsza zagroda”,
4. Działania uzupełniające – w ramach których odbywają się m.in.: Regionalne Spotkania Liderów Odnowy Wsi; działania z zakresu koncepcji zagospodarowania przestrzennego wsi oraz ochrony i kształtowania krajobrazu; konsultacje z moderatorami odnowy wsi oraz liczne szkolenia m.in. z zakresu wykorzystania nowoczesnych technologii informacyjnych i komunikacyjnych (ICT) do zaspokojenia potrzeb rozwoju społeczności wiejskich i rozwoju lokalnego oraz zakładania stowarzyszeń działających na rzecz rozwoju wsi.

W kolejnych latach planuje się poszerzenie oferty szkoleniowej o kolejne tematy m.in.: samozatrudnienia osób poszukujących pracy; zakładania na wsi mikroprzedsiębiorstw oraz małych firm, jak również marketingu produktów lokalnych i regionalnych. W przyszłości planuje się także utworzenie „regionalnej platformy wymiany doświadczeń odnowy wsi”, funkcjonującej w oparciu o technologię internetową oraz realizację działań w zakresie edukacji dzieci i młodzieży oraz animacji kulturowej na rzecz odnowy wsi. Komunikację w ramach POWWŚ zapewnia strona internetowa www.odnowawsi.pl. Najważniejsze wydarzenia dla odnowy wsi w województwie śląskim przedstawia tabela 5.4.

Tabela 5.4. Najważniejsze wydarzenia dla odnowy wsi w województwie śląskim

Data	Wydarzenie
IV.2002	INSPIRACJA - I Polski Kongres Odnowy Wsi w Górażdżach (województwo opolskie)
IX.2002	uruchomienie Programu Pilotażowego „Odnowa Wsi Śląskiej” z udziałem 10 sołectw
X.2003	Konwent Burmistrzów i Wójtów Śląskiego Związku Gmin i Powiatów poświęcony rozwojowi obszarów wiejskich – ankieta nt. zainteresowania gmin odnową wsi
IX.2004	uruchomienie we współpracy z Samorządem Województwa Śląskiego pilotażowego etapu regionalnego programu odnowy wsi z udziałem 50 sołectw
VII.2004	ogłoszenie przez Urząd Marszałkowski I edycji konkursu „Piękna Wieś Województwa Śląskiego”
V.2005	nabór wniosków do Działania 2.3 „Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego” SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”
V.2006	uchwalenie przez Radnych Sejmiku Województwa Śląskiego Programu Odnowy Wsi Województwa Śląskiego (POWWŚ) na lata 2006-2010

Źródło: W. Magryś: Regionalne programy odnowy wsi w Polsce na przykładzie województwa śląskiego. E-strona: www.odnowawsi.pl.

Według stanu na koniec września 2008 r. w ramach działań szkoleniowo-aktywizujących w województwie śląskim przeszkolono grupę osób z 112 sołectw, co stanowi nieco ponad 10% wszystkich sołectw w regionie (nie licząc wsi – beneficjentów ww. konkursów przedsięwzięć w liczbie ok. 250). W wyniku przeprowadzenia dotychczasowych pięciu edycji działań szkoleniowo-edukacyjnych w latach 2002-2008 zrealizowano łącznie ok. 700 godzin zajęć szkoleniowych (ok. 120 szkoleń, warsztatów, wyjazdów studyjnych), w większości na terenie wsi biorących udział w programie. Przeszkolono grupę ponad 650 osób – liderów wiejskich oraz urzędników samorządowych, zajmujących się tematyką rozwoju obszarów wiejskich.

Wśród realizowanych projektów dominują niewielkie inwestycje związane z kształtowaniem przestrzeni publicznej w centrach wsi, np. adaptacje budynków na świetlice wiejskie i miejsca spotkań, urządzenie muzeów wiejskich i izb regionalnych, urządzenie terenów zielonych, placów, skwerów, budowa placów zabaw i małych boisk dla dzieci, nasadzanie roślinności, oznakowanie miejscowych atrakcji, stanowiące odnowę wizualną wsi. Realizowane są także projekty nieinwestycyjne, jak: organizacja festynów, obchodów rocznic powstania wsi, przywracanie tradycyjnych świąt wiejskich, wydawanie monografii, opracowań, promowanie twórczości lokalnych artystów, organizacja konkursów w dziedzinach historii, kultury, tradycji, ekologii, których zadaniem jest ochrona miejscowego dziedzictwa i umacnianie więzi między mieszkańcami. Projekty nieinwestycyjne są równie ważne z punktu widzenia procesu odnowy wsi, jak projekty o charakterze inwestycyjnym.

Program w województwie śląskim funkcjonuje dzięki systemowi wsparcia, zlokalizowanemu na dwóch poziomach: regionalnym i gminnym. Finansowany jest głównie ze środków Samorządu Województwa Śląskiego; przy współfinansowaniu gmin, których sołectwa uczestniczą w Programie oraz Śląskiego Związku Gmin i Powiatów. Na działania w ramach Programu przeznaczono łącznie w 2006 r. ze środków regionalnych kwotę ok. 1,3 mln zł; w 2007 r. ok. 2,2 mln zł, a w 2008 r. ok. 3,25 mln zł.

Zakończenie

Program odnowy wsi realizowany w Polsce na poziomie regionalnym oraz towarzyszące mu inne przedsięwzięcia z zakresu odnowy wsi są przykładami pozytywnej mobilizacji społeczności wiejskich, objętych odnową wsi.

Udział w Programie przyczyniał się do uruchomienia procesów rozwojowych na obszarach, które przez dziesięciolecia znajdowały się poza głównymi nurtami i obszarami rozwoju, ograniczał patologie społeczne. Pozytywne efekty uzyskiwane były często przy małym wsparciu finansowym ale przy dużym zaangażowaniu lokalnych liderów i całej społeczności wiejskiej.

Regionalne programy odnowy wsi mają za zadanie przygotowanie liderów wiejskich do prowadzenia działań typu odnowa wsi w swoich społecznościach, najczęściej poprzez przekazywanie im modułowo opracowanych porcji wiedzy i umiejętności na temat podstaw rozwoju lokalnego, jak również niezbędnego wsparcia finansowego, które jednak zawsze powinno być traktowane wtórnie w stosunku do dokonywanej na początku diagnozy potrzeb i formułowanej strategii działań. Tak rozumiany model odnowy wsi zawsze będzie zmierzał do inspirowania liderów wiejskich do długofalowej i samopodtrzymującej się aktywności na rzecz rozwoju wsi, w której środki finansowe są istotnym, ale nie decydującym czynnikiem sukcesu.

Oczywiście wdrażanie programów regionalnych nie odbywa się bez konfliktów i problemów, o czym najlepiej świadczy fakt, że ruch odnowy wsi w większej skali rozszerza się powoli. Wśród głównych przyczyn takiego stanu rzeczy upatruje się w postrzeganiu odnowy wsi przez liderów wiejskich wyłącznie przez pryzmat możliwych do pozyskania pieniędzy europejskich. Sięgnięcie po środki finansowe częstokroć bywa ważniejsze od uruchomienia procesu odnowy, wymagającego dużego zaangażowania ludzi i realizacji mniejszych projektów. Często lokalni liderzy przystąpienie do programu odnowy warunkują bezpośrednim pozyskaniem znacznej dotacji, najlepiej z UE, na zrealizowanie jednego, konkretnego projektu. Wymownym jest stwierdzenie jednego z liderów grupy odnowy wsi, zawarte w ankiecie ewaluacyjnej programu regionalnego w województwie śląskim: „(...) odnowa wsi się skończyła bo otrzymaliśmy dotację i zrealizowaliśmy projekt”. „Postrzeganie odnowy wsi przez pryzmat pieniędzy europejskich stało się głównym powodem zahamowania rozwoju programów regionalnych, które przez kilka lat obiecująco rozwijały się w oparciu o nieporównywalnie mniejsze od europejskich środki finansowe w trzech województwach”³⁵.

Kwestie finansowe, w tym zbytne zmaterializowanie idei odnowy wsi stanowią aktualnie podstawową barierę dla rozwoju ruchu odnowy wsi i zarazem największe wyzwanie z punktu widzenia samej idei, istotnej dla przyszłości

³⁵ R. Wilczyński: *Wyzwania stojące przed odnową wsi w Polsce – nowe trendy rozwojowe*. Prezentacja na III Regionalnym Spotkaniu Liderów Odnowy Wsi Województwa Śląskiego, Ustron, 7-8.12.2007 r. E-strona: http://www.odnowawsi.pl/_notes/program_Ustron.pdf.

wsi i obszarów wiejskich. Odnowa wsi powinna być procesem długotrwałym, wieloletnim i z zasady niekończącym się.

Literatura

Idziak W.: *Krótką historią odnowy wsi*, [w:] *Odnowa wsi*. E-strona: www.kongres-odnowy-wsi.ayz.pl/arttykul_odnowa_wsi.doc.

Kaleta A.: *Ocena wsi z perspektywy historycznej – garść refleksji uczestnika I Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi*. Materiały z VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi.

Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa”. MRiRW, Warszawa, styczeń 2010, maszynopis.

Kurzportrait Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung.

Magryś W.: *Regionalne programy odnowy wsi w Polsce na przykładzie województwa śląskiego*. E-strona: www.odnowawsi.pl.

Kurzportrait Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, maszynopis, Wien, 2010.

Wilczyński R., 2003: *Odnowa wsi perspektywa rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu. Poznań, s. 12. Za: www.agro-info.org.pl

Wilczyński R.: *Dlaczego zorganizowano VI Europejski Kongres Odnowy Wsi*, [w:] „VI Europäischer Dorferneuerungskongress, Kamień Śląski, 23-26 mai 2007”.

Wilczyński R.: *Wyzwania stojące przed odnową wsi w Polsce – nowe trendy rozwojowe*. Prezentacja na III Regionalnym Spotkaniu Liderów Odnowy Wsi Województwa Śląskiego, Ustroń, 7-8.12.2007 r.

Zukunft durch gesellschaftliche Innovationen. Europäischer Dorferneuerungspreis 2008. Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, Wien.

E-strony: www.landentwicklung.org/website/output/...; www.kongres.odnowawsi.pl/?dz=2;

www.landentwicklung.org/website/output.php; http://umwo.opole.pl/docs/stanowisko_uczestnikow_dnia-polskiego/...; http://www.odnowawsi.pl/_notes/program_Ustron.pdf;

[www.od-nowawsi.eu/docs/...](http://www.od-nowawsi.eu/docs/)

Rozdział 6

Wsie tematyczne częścią programu odnowy wsi³⁶

„Powiedz mi zapomnę, pokaż mi zapamiętam,
pozwól mi uczestniczyć – zrozumiem,
pozwól mi to zrobić – będę się z tym utożsamiał”

Wstęp

Celem programu odnowy wsi jest m.in. pobudzenie społeczności lokalnej i zaangażowanie jej w planowanie oraz realizację przedsięwzięć dotyczących własnej wsi. Jednym ze sposobów ożywienia gospodarki wiejskiej jest tworzenie tzw. wsi tematycznych.

Wieś tematyczna jest to wieś, której rozwój został podporządkowany tematowi (pomysłowi), który staje się specjalnością wsi, wyróżnia ją spośród innych, a w efekcie staje się źródłem dodatkowych dochodów. Wieś staje się „produktem turystycznym” jedynym w swoim rodzaju, gdyż w takiej wsi można wzystkiego dotknąć, spróbować, być uczestnikiem wydarzeń.

Zorganizowanie wsi tematycznej nie jest przedsięwzięciem prostym. Wymaga nie tylko zaangażowania, ale także wiedzy i umiejętności jej wykorzystania. Mieszkańcy wsi stoją obecnie przed nowym wyzwaniem, jakim jest uczestnictwo w rozwoju wiedzy i życiu w społeczeństwie informacyjnym. Wymaga to nowego spojrzenia na problem edukacji na wsi³⁷. Nowe wartości tworzone są obecnie bardziej przez pracę umysłową niż pracę fizyczną. Także na wsi ubywa miejsc pracy dla osób bez wykształcenia, bez przygotowania zawodowego. Coraz bardziej liczą się takie czynniki, jak: twórczość, wyobraźnia,

³⁶Rozdział powstał m.in. na podstawie materiałów zebranych przez Autorki podczas ich pobytu na wyjeździe studyjnym do ARGE w Wiedniu (Austria).

³⁷ W. Idziak: *Rozwój i edukacja – syjamskie bliźnięta*. Tekst wygłoszony na V Europejskim Kongresie Odnowy Wsi w St. Poelten, Austria, 20-21.09.2005, maszynopis, E-strona: www.wioskitema-tyczne.org.pl/artykuły/...

umiejętności społeczne i emocjonalne, umiejętność uczenia się. Są one szczególnie potrzebne w pracy nad tworzeniem wsi tematycznych³⁸.

6.1. Nowa edukacja warunkiem rozwoju wsi

Edukacja powinna być bezpośrednio związana z rozwojem wsi, dlatego jej zadaniem powinno być nie tylko ogólne szerzenie oświaty, lecz przygotowanie mieszkańców wsi do zarabiania na wiedzy, umiejętnościach i emocjach. Edukacja powinna więc służyć przygotowaniu mieszkańców wsi do zarabiania w nowych czasach, a przy tym do odnawiania, kreowania i udostępniania zasobów wiedzy znajdującej się we wsi, w tym szczególnie wiedzy nieformalnej, ukrytej. Inwestycja w oświatę powinna zwracać się znacznie szybciej i prowadzić bezpośrednio do rozwoju wsi.

Potrzeba nowego podejścia do edukacji i jej związków z rozwojem lokalnym wynika także ze zmiany statusu oraz roli społecznej dziecka. W społeczeństwach rolniczych dziecko spełniało ważne funkcje w życiu rodziny; pomagało w pracy w gospodarstwie, zajmowało się młodszym rodzeństwem, przejmowało ojcowiznę stając na straży dziedzictwa kulturowego, ale także wzmocniało pozycję rodziny poprzez odpowiednie koligacje.

W obecnych czasach, zwłaszcza w kulturze zachodniej, rola dziecka w społeczeństwie wiejskim jest zupełnie inna. Zmienił się przede wszystkim zakres jego roli w rodzinie i społeczności lokalnej. Młodzi członkowie rodzin wiejskich z współpracowników i współproducentów w gospodarstwie rolnym, stali się konsumentami, realizującymi własne cele i ambicje. Wiejski rynek pracy skurczył się najbardziej dla nich. W krajach o wysokim poziomie rozwoju rolnictwa powstał problem wyludniania się obszarów wiejskich, braku następców oraz kontynuatorów rodzinnych i lokalnych tradycji. Kwestią do rozwiązania stało zatrzymanie młodego pokolenia na wsi i uczynienie jego współtwórcą nowej rzeczywistości wsi?

Realizacja tego celu wymagała w pierwszej kolejności nowego podejścia do wiejskiej edukacji. Zmiana modelu edukacji stała się zadaniem priorytetowym. Dobrym przykładem efektów nowej edukacji są wsie w Dolnej Austrii, gdzie praktykowana jest nauka w działaniu. Wsie w Dolnej Austrii, w których realizowane były programy odnowy wsi tworzą zasoby wiedzy i udostępniają je zarabiając przy tym. Wśród tych wsi są też wsie tematyczne, które stworzyły

³⁸ Projekt ERDE (European rural development by means of educational activities) realizowany w latach 2003-2005 przez partnerów z Austrii, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Litwy, Słowenii i Polski. www.erde.lt, www.globalvillages.info/index.php/ERDE/...

swoje specyficzne profile specjalizacji i zarabiają oferując wiedzę, umiejętności i emocje z nimi związane.

Wzorem Austrii, także w Polsce potrzebna jest przemiana wiejskich szkół i bibliotek w ośrodki rozwoju wsi, jak np. uczyniono to już w Sierakowie Słowieńskim. W tej miejscowości szkoła, poza spełnianiem celów edukacyjnych, jest także miejscem spotkań stowarzyszenia „Hobbiton”. Wtedy zmienia się ona w schronisko, stołówkę i miejsce wytwarzania różnych sprzętów potrzebnych do organizacji imprez. Szkoła poza przekazywaniem wiedzy podstawowej powinna stwarzać warunki do rozwoju wiedzy „ukrytej”, np. wyjątkowych zdolności, umiejętności. Potrzebna jest edukacja nastawiona na uczące się społeczności, a nie tylko jednostki. Dla rozwoju wsi ważne jest, aby szkoła nie była tylko przystankiem, z którego wyrusza się poza wieś w celu szukania lepszych warunków życia, ale stawała się ośrodkiem kształcenia kadr na potrzeby własnej wsi. Potrzebna jest wieś, jako ucząca się organizacja, gdzie dokonuje się międzypokoleniowa wymiana wiedzy i tradycji. Zdobywanie wiedzy nie powinno ograniczać się tylko do teorii, ale wyjść poza szkolne mury i skłaniać do szukania i tworzenia sposobów na zarobkowanie³⁹.

Sprawdzonym w Niemczech i Austrii sposobem na zarobkowanie przez wieś jest organizowanie wsi tematycznych.

6.2. Idea wsi tematycznych⁴⁰

Wsie tematyczne kierują się w stronę nowej gospodarki i szukają nowych możliwości zarabiania poza rolnictwem. Jedną z takich możliwości jest turystyka, ale szanse zarabiania na agroturystyce mają jedynie wsie położone w atrakcyjnych krajobrazowo miejscach lub posiadające zabytki. We wsiach leżących w mało atrakcyjnych miejscach, magnesem staje się możliwość niecodziennych przeżyć i zdobywanie nietypowych umiejętności. Dla tego typu wiosek niezwykle ważna jest współpraca z naukowcami, fachowcami, gdyż jeśli chcą uczyć i działać na emocje, to same muszą najpierw zdobyć tę wiedzę i umiejętności.

Wieś tematyczna to wieś jednego jednemu pomysłu, tematu wokół którego tworzą się pomysły na zarabianie pieniędzy. Temat ten może być wynikiową wiedzy i chęci lokalnej społeczności, ale także wykorzystania szansy wynikającej z niezależnych inwestycji, projektów, związanych z tradycją i tożsamością wsi czy regionu. Wraz z procesem powstawania wsi tematycznej powinna na-

³⁹ www.sosnowica.pl/download/II.Wioski.pdf.

⁴⁰ Na podstawie: W. Idziak, 2005: „*Wsie tematyczne*” [w:] „*Internet w mojej społeczności. Wykorzystanie technologii informatycznych w rozwoju społeczności wiejskiej*”. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa oraz www.sosnowica.pl/download/II.Wioski.pdf.

stępować identyfikacja wartości krajobrazu kulturowego i tworzenie koncepcji jego ochrony. Wieś tematyczna wykorzystuje i wzmacnia swój indywidualny charakter, ma swoją odrębną tożsamość.

Wieś tematyczna to jedna z metod ożywiania gospodarki wsi. Jej zaletą jest to, że może być tworzona bez dużych nakładów finansowych. Nie może jednak powstać bez zaangażowania wielu mieszkańców. Wieś tematyczna może powstać nawet tam, gdzie „nie ma nic ciekawego”. Wadą tego rozwiązania jest to, że zbyt daleko odbiega od przyzwyczajzeń. Dlatego często nie kwestie finansowe, a psychologiczne (mentalność, przyzwyczajenia) stanowią barierę w jego wprowadzaniu. „Tworzenie wsi tematycznej dotyczy całej wsi, pobudza aktywność jej mieszkańców i daje nadzieję na poprawę losu. Z drugiej jednak strony burzy istniejące układy, naraża na śmieszność, budzi lęki i obawy, bo co będzie jak się nie uda, co powiedzą sąsiedzi?”⁴¹

6.3. Przykłady wsi tematycznych w krajach Europy Zachodniej

Wieś chleba – Bovenistier

Mała belgijska wieś Bovenistier, licząca 370 mieszkańców, pokonała społeczno-gospodarczą zapaść dzięki utworzeniu „wioski chleba”. Temat chleba wybrano ze względu na: tradycję uprawy zbóż, piekarnię działającą jeszcze we wsi oraz szkołę dla piekarzy w pobliskim miasteczku. Pomysłodawcą utworzenia wioski chleba był Vincent Legrand, pracownik Walońskiej Fundacji Rozwoju Rolnictwa. Specjalizację wsi tworzone wspólnie z jej mieszkańcami już od etapu planowania.

Inauguracja działalności wioski chleba odbyła się w 1992 r. podczas pierwszego „Festiwalu chleba”. Dzisiaj festiwal ten przyciąga ponad 15 tysięcy gości oraz około 200 piekarzy i cukierników. Dzięki specjalizacji wieś zaczęła pięknieć, przybywało w niej atrakcji, otwierano nowe piekarnie oraz sklepy z chlebem i pamiątkami. Wieś stała się atrakcją turystyczną także poza głównym sezonem. Nastąpiło też pobudzenie życia społecznego. Mieszkańcy wsi zaczęli w czynie społecznym naprawiać drogi i chodniki, odnowili piec chlebowy w dawnym domu nauczyciela, a także założyli lokalną gazetę. Utworzenie wioski chleba przyczyniło się także do uratowania przed zamknięciem szkoły piekarskiej i przyciągnęło do wsi 60 nowych mieszkańców. Ze względu na napływ turystów, we wsi uruchomiono pokoje gościnne i produkcję pamiątek.

⁴¹ W. Idziak, 2005: „*Wsie tematyczne*” [w:] „*Internet w mojej społeczności. Wykorzystanie technologii informatycznych w rozwoju społeczności wiejskiej*”, maszynopis, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.

Wieś makowa – Armschlag⁴²

Armschlag była małą, bez perspektyw wioską położoną w lesie w Dolnej Austrii (35 domostw, 80 mieszkańców). Obecnie odwiedza ją do 40 tysięcy gości rocznie. Przemiany we wsi rozpoczęły się od 1985 r., w którym jeden z mieszkańców wioski – plantator maku Johann Neuwiesinger, zaproponował utworzenie makowej wioski. Do idei wsi tematycznej udało mu się przekonać pozostałych mieszkańców wsi i rozpoczęto odtwarzanie uprawy maku.

Wioska zarabia na turystyce. Licznych turystów witają szyldy z wyobrażeniami makówek i kwitnących maków oraz wielkie drewniane atrapy makówek. Powstało wiele pensjonatów, których atrakcją są ozdoby z makówek, malowidła z makami, pościel, obrusy i zasłonki w oknach też z makami, a do tego makowe potrawy: zalewajka na maku, filet z sandacza w panierce makowej, kluski z makiem, makowy omlet z serem ziołowym itd. Na deser: ciasta i torty makowe, likier czekoladowo-makowy i koktajl z gruszek i maku. Najwięcej gości trafia do wioski maku w czerwcu i lipcu, przyciągają ich wtedy kwitnące makowe pola oraz na makowy odpust przypadający w trzecią sobotę września. Podczas odpustu sprzedaje się od jednej trzeciej do połowy rocznych plonów maku. Dodatkowym źródłem dochodu dla mieszkańców wsi są także makowe produkty oferowane pod marką „Mohn amour”. A wśród nich: makowe oleje (z niebieskiego, szarego i białego maku), makowe kosmetyki (kremy, mydełka, płyny do kąpieli), makowe miody, czekolady wódki, czy same makówki, z których wyrabiane są adwentowe ozdoby. Produkty te dostępne są także w Internecie, co jest doskonałym przykładem bardzo dobrego wykorzystania Internetu do promocji i sprzedaży produktów wsi tematycznej.

Innymi przykładami wsi tematycznych są np.:

Wieś celtycka – Schwarzenbach:

Mieszkańcy wsi Schwarzenbach w Austrii zarabiają na festynach celtyckich. We wsi zrekonstruowano osadę dawnych Celtów, w której serwuje się lokalne dania oraz prowadzi zajęcia edukacyjne⁴³.

Wieś książki – Purgstall:

We wsi Purgstall w Austrii zorganizowano wieś książki. W tym celu przekształcono nieczynne sklepy w małe księgarnie, w których organizowane są imprezy

⁴² Za: E-strona: www.mohndorf.at.

⁴³ Za: A. Basińska, O. Smoleńska: *Wieś tematyczna, ekowioska oraz ekomuzeum jako sposób na zrównoważony rozwój turystyki i modernizację wsi*, [w:] www.agrobadania.pl/wieś.

dla bibliografów. Zakupy książek możliwe są też przez Internet. We wsi wytyczono także trasy spacerowe oraz oferuje się wiejską żywność.

Wieś owiec – Vasles:

We wsi Vasles we Francji zorganizowano wieś tematyczną pokazującą życie owiec. Turyści mogą oglądać ponad 20 ras owiec z całego świata oraz uczestniczyć w ich strzyżeniu. Wioska oferuje także wyroby z wełny. Rozwinęła się baza hotelowa.

6.4. Przykłady wsi tematycznych w Polsce⁴⁴

Idea wsi tematycznych dotarła do Polski z Dolnej Austrii na początku pierwszej dekady XXI wieku. Jedną z pierwszych wsi tematycznych w Polsce jest Sierakowo Słowieńskie (od 2001 r.). Jako przykłady innych polskich wsi tematycznych, można wymienić następujące: Podgórkę, Paprotę, Dąbrowa czy Wierzbinek.

Sierakowo Słowieńskie

Sierakowo Słowieńskie jest Wioską Hobbitów. Mieszkańcy tej wsi zaczerpnęli inspiracje z książek brytyjskiego pisarza J. R.R. Tolkiena i wybudowali wioskę Hobbitów. Tworzą ją bajkowe domki z gliny, słomy lub drewna oraz widokowa wieża elfów. Mieszkańcy wsi przebierają się w stroje hobbistów, elfów i krasnoludów. Zarabiają prowadząc zabawy i terenowe gry fabularne oparte na wątkach trylogii Tolkiena. Organizują także szkolenia dla mieszkańców innych wsi. W ciągu czterech lat 15 z nich stało się aktorami w fabularnej grze terenowej oraz organizatorami pobytu dzieci i młodzieży w wiosce. Latem odbywają się jarmarki hobbickie, na których sprzedawane są tematyczne pamiątki.

Podgórkę

Wieś Podgórkę jest Wioską Bajek i Rowerów. Działa tu Stowarzyszenie „Razem w przyszłość”. Dzięki staraniom jego członków udało się uchronić przed rozbiórką budynku po PGR. Są one sukcesywnie adaptowane do potrzeb wioski tematycznej i społeczności lokalnej.

⁴⁴ Na podstawie: A. Basińska, O. Smoleńska: *Wieś tematyczna, ekowioska oraz ekomuzeum jako sposób na zrównoważony rozwój turystyki i modernizację wsi*. [Za:] www.agrobadania.pl/wieś.

Paproty

Wieś Paproty jest przykładem, że źródła pomysłów na wieś tematyczną są nieograniczone. Płatanina dróg i ścieżek łącząca gospodarstwa we wsi stała się inspiracją utworzenia Wioski Labiryntów. Wykorzystano także okoliczne źródła. We wsi budowane są labirynty, gdzie będą organizowane gry i zabawy terenowe oraz zajęcia edukacyjne.

Dąbrowa

Mieszkańcy wsi Dąbrowa założyli Wioskę Zdrowego Życia. W tym celu przygotowują dla turystów różnego rodzaju zajęcia terapeutyczne, jak hipo-, dogo-, apiterapie. Prowadzą zajęcia z uprawy i suszenia ziół oraz ziołolecznictwa. Przygotowali ścieżki i ogród zdrowia, a w nim miejsce medytacji. Promują także rower, jako środek lokomocji przyjazny zdrowiu człowieka i środowisku naturalnemu.

Wierzbinek

W Wierzbniku powstała Wioska Wierzbowa. Elementem przyciągającym turystów jest wierzba. Promuje się jej wartości użytkowe, jak przydatność na opał, materiał do wyrobu koszyków, budulec, surowiec zielarski. Podkreśla się także znaczenie symboliczne wierzby w obyczajach, wierzeniach czy sztuce. W regionie powstał Program: „Gmina Wierzbinek światowym centrum wierzby”.

6.5. Europejska Nagroda Odnowy Wsi⁴⁵

Inną formą aktywizacji i rozwoju wsi jest organizowany przez Europejskie Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi prestiżowy konkurs o „Europejską Nagrodę Odnowy Wsi za szczególne osiągnięcia w wielu dziedzinach związanych z rozwojem wsi”. Nagroda przyznawana jest od 1990 r. co dwa lata, przez 23-osobowe Jury, w skład którego wchodzi przedstawiciele różnych zawodów i pełnionych funkcji związanych z rolnictwem. Są to osoby z państw i regionów zrzeszonych w ARGE. Poniżej zostały zaprezentowane przykłady wsi-laureatów Europejskiej Nagrody Odnowy Wsi wyłonionych w konkursie przeprowadzonym w 2008 roku.

⁴⁵ Na podstawie: www.landentwicklung.org oraz *Zukunft durch gesellschaftliche Innovationen. Europäischer Dorferneuerungspreis 2008*. Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, Wien, s. 18-19.

6.5.1. Laureaci Europejskiej Nagrody Odnowy Wsi

6.5.1.1. Przykłady nagrodzonych wsi w Austrii

Gaschurn⁴⁶

Gaschurn jest gminą w Austrii (rejon Montafon), położoną 979 metrów nad poziomem morza. Składa się z dwóch miejscowości: Gaschurn oraz Partenen. Gmina liczyła 1622 mieszkańców i zaczęła wykazywać tendencję do wyludniania się. Aby temu zjawisku przeciwdziałać rozpoczęto działania w zakresie budowy nowych osiedli mieszkaniowych. Licznie występujące domki wakacyjne potwierdzają, że okolica jest atrakcyjna pod względem turystycznym, a ich udział w dochodach na mieszkańca jest wyższy niż średnia dla regionu. Tereny wykorzystywane do celów rolniczych stanowią jedynie niewielki procent obszaru.

Odnowa wsi rozpoczęła się w 2002 r. i objęła istotne procesy aktywizacyjne zachęcające obywateli do udziału w działaniach na rzecz rozwoju wsi. Najpierw została opracowana, przy współdziałaniu doradców i ekspertów, kompleksowa koncepcja ogólna, która dotyczyła problemów budownictwa na obszarze gminy, szczególnie w centrum miasta, jakości życia, warunków utrzymania rodziny, opieki nad dziećmi, usług dla młodzieży, rekreacji, warunków pracy, usług dla seniorów oraz turystyki. Uwzględniono także zagadnienia objęte Agendą 21. W oparciu o ogólną koncepcję opracowano projekty w ramach grup roboczych, a następnie je wdrażano. Początkowo aktywność mieszkańców gminy w realizacji odnowy wsi nie była duża, ale z upływem czasu zwiększała się.

W gminie Gaschurn zrealizowano dotychczas działanie „gmina przyjazna rodzinie”, w ramach którego przeniesiono przedszkole do lepszej lokalizacji, uruchomiono letnią świetlicę dla dzieci, wprowadzono wakacyjne bilety na baseny miejskie, stworzono ośrodek dla młodzieży (za ten ośrodek będzie ona osobiście odpowiedzialna). Ponadto stworzono nowy park „Mountain Beach Park” z małą plażą oraz różnymi poziomami wody połączonymi kanałem.

Kolejnymi projektami w gminie była realizacja koncepcji rozwoju turystyki, w którą wpisało się stworzenie regionu rozrywki, promocja produktów lokalnych, przygotowanie szlaku krajoznawczego doskonale wpasowującego się w krajobraz, parku wspinaczkowego oraz oświetlonego szlaku rowerowego, a także nowego boiska sportowego. Pokazuje to jak bardzo zróżnicowane tematycznie mogą być realizowane projekty.

⁴⁶ *Zukunft durch gesellschaftliche Innovationen. Europäischer Dorferneuerungspreis 2008.* Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, Wien, s. 36-37.

W ramach odnowy wsi wykonano renowację starych budowli, m.in. domu, w którym urodził się biskup Rudiger. Natomiast w nowym budownictwie dbano o jakość i funkcjonalność. Przykładem budynku mieszkalnego o wysokim standardzie jest budynek Vallüla Saal z basenem na świeżym powietrzu oraz przystosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Szczególny nacisk położono na wykorzystanie odnawialnych źródeł energii. W gminie 25% zużywanej energii pochodzi z baterii słonecznych. Gaschurn dysponuje elektrociepłownią wykorzystującą technologie spalania biomasy, o mocy 3 MW, ogrzewającą zarówno budownictwo mieszkaniowe jak i obiekty publiczne. Energię dostarcza także zakład uzdatniania wody.

W ramach współpracy między gminami działa stowarzyszenie „Montafon Tourism”, którego podstawowym zadaniem statutowym jest rozwój regionu w zgodzie z naturą i potrzebami ludzi. Powołano również platformę „Viehbay” odpowiedzialną za promocję produktów rolnych. Powstało konsorcjum 45 firm – „Hochmontafon”, co ma przyczynić się do wzmocnienia świadomości regionalnej. Za zagospodarowanie miejskich terenów odpowiada Rada Planowania rejonu Montafon, a za wykorzystywanie lokalnego transportu publicznego oraz sieci szybkich połączeń komunikacji nocnej – władze regionu.

W Gaschurn wdrażane są projekty obejmujące wszystkie obszary związane z rozwojem wsi. Przyczyniły się one do aktywizacji mieszkańców, promocji gminy, jej rozwoju infrastrukturalnego, gospodarczego i społecznego poprzez łączenie rolnictwa, handlu i turystyki. Działania te przyczyniają się do istotnej poprawy jakości życia, jak i do wzmocnienia tożsamości regionu. Z tych właśnie powodów przyznano Gaschurn „Europejską Nagrodę Odnowy Wsi za równoważony, holistyczny i o najwyższej jakości rozwój wsi”.

Hügelland östlich von Graz, Styria, Austria⁴⁷

W 2000 r. w ramach inicjatywy wspólnotowej LEADER początkowo 15, obecnie 24 gminy zrzeszyły się w celu wspólnego kształtowania rozwoju regionu. Stowarzyszenie to nosi nazwę „Hügelland östlich von Graz”. Projektem objętych zostało ok. 28 000 mieszkańców. Koncepcja rozwoju regionalnego została skierowana przede wszystkim na wykorzystanie dobrej lokalizacji w bezpośrednim sąsiedztwie stolicy Styrii – Graz. Pozwala to na stymulowanie rozwoju gospodarki na obszarach wiejskich w dziedzinie turystyki, lokalnej rekreacji z zachowaniem niezależnej tożsamości regionu.

⁴⁷ *Zukunft durch gesellschaftliche Innovationen. Europäischer Dorferneuerungspreis 2008.* Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, Wien, s. 40-41.

Okolice miasta Graz wyróżnia malowniczy krajobraz toteż są atrakcyjnymi terenami rekreacyjnymi dla ludności z miasta. Z drugiej strony miasto jest chłonnym rynkiem zbytu dla produkcji rolniczej z pobliskich wiosek. Natomiast wygodne połączenia komunikacyjne umożliwiają mieszkańcom obszarów wiejskich łatwy dojazd do pracy w mieście, co przyczynia się do rozwoju podmiejskiej bazy osiedleńczej.

W Hügelland östlich von Graz została wdrożona idea regionalnych, lokalnych targów, które szybko stały się symbolem tożsamości regionu. Powstały cztery takie targi w miejscowościach: Vasoldsberg, Kainbach bei Graz, Sankt Margarethen an der Raab oraz Lafnitzhohe. Każda z tych miejscowości stanowi „bramę” na jednej z głównych dróg wiodących do Graz. Zbudowano nowe, zachowujące lokalny charakter, centra tych miejscowości, a centrum regionalnych targów nadano formę typowej dla regionu ośmiokątnej stodoły. Zachowano atmosferę i charakter regionu dbając jednocześnie o możliwie największą funkcjonalność zbudowanych obiektów.

Na przykład w Sankt Margarethen an der Raab wyburzono wiele starych, zniszczonych obiektów i na ich miejscu wybudowano nową infrastrukturę handlową, usługową i gastronomiczną, przez co powstało wielofunkcyjne centrum w bezpośrednim sąsiedztwie regionalnych targów. W planach architektki uwzględnili także lokalizację nowoczesnego domu starców z 60 mieszkaniami. Modernizacja obiektów miejskich miała pozytywny wpływ na ożywienie obszarów wiejskich.

Podjęto również starania na rzecz ponownego wykorzystania niezamieszkałych budynków o historycznym znaczeniu. Na przykład w gminie Kainbach zrealizowano projekt zachowania i ponownego wykorzystania starych gospodarstw i zamków. Gmina na własny koszt wybudowała i wyposażała w park maszynowy fabrykę najstarszego w Austrii producenta wozów strażackich, a następnie wynajęła ją producentowi, który będzie w tej fabryce rozwijał nowoczesną produkcję wozów strażackich.

W ramach projektu „Pleasure Region Downs” wprowadzono do obrotu produkty regionalne – chleb, różne owoce, inne. Projekt ten wzorowany jest na założeniach międzynarodowej inicjatywy „Slow Food Initiative”, kładącej szczególny nacisk na świadome dobieranie żywności najwyższej jakości. Na podkreślenie zasługuje niezwykle zaangażowanie wszystkich zainteresowanych stron w proces odnowy regionu i ożywienia tożsamości regionalnej.

Największym wyzwaniem dla całościowego rozwoju regionalnego Hügelland östlich von Graz była polityka zagospodarowania przestrzennego, szczególnie właściwe ukierunkowanie budowy i rozbudowy wsi i miasteczek, w których występowały silne trendy osiedleńcze. Program udało się zrealizo-

wać tak, że została wzmocniona tożsamość regionalna oraz zapewniono wartość dodaną w dziedzinach auto-promocji, rozrywki i rekreacji. Za osiągnięcia w dziedzinie działalności handlowej i przemysłowej oraz w zakresie odnowy wsi i rozwoju regionu Hügelland östlich von Graz zostało nagrodzone Europejską Nagrodą Odnowy Wsi.

Radenthein, Karyntia, Austria⁴⁸

Gmina Radenthein liczy ok. 6 700 mieszkańców, z czego 2 500 mieszka w miasteczku gminnym Radenthein, pozostali w pobliskich wioskach. Miejscowość Radenthein zawdzięcza swoje powstanie górnictwu. Doniesienia o pracach górniczych w tym regionie pochodzą z późnego średniowiecza. Największą firmą przemysłową w gminie jest fabryka Radex-Heraklith-Industriebeteiligung AG (RHI). Firma w okresie swojej świetności zatrudniała 3 000 ludzi. W latach 90. XX wieku w RHI pracowało jeszcze 1 200 osób, a obecnie już tylko 400. Chociaż RHI nadal jest największym pracodawcą w rejonie to zmniejszenie zatrudnienia doprowadziło do poważnych zmian. Gmina, którą wcześniej cechowała mocna pozycja gospodarcza, zaczęła popadać w „depresję społeczną” spowodowaną szybkim rozprzestrzenianiem się bezrobocia i brakiem perspektyw na przyszłość.

W celu przezwyciężenia trudnej sytuacji gospodarczej i społecznej w gminie Radenthein, grupa zaangażowanych obywateli doprowadziła do wdrożenia kilku projektów, szczególnie w sferze socjalnej. Najpierw zorganizowano, w miasteczku Radenthein, klub o nazwie „VitaminR”, który stanowił ważny fundament realizacji kolejnych projektów. Na przykład klub ten stworzył „Gesunde Dorf” (Wioska Zdrowia), w której powstały nowe miejsca pracy. Przebudowano dworek szlachecki i budynki gospodarcze z przeznaczeniem na dom spokojnej starości, mieszkania socjalne i przedszkole. Te trzy funkcje zostały połączone w komunalnym obszarze mieszkalnym dla osób starszych i młodych. Otwarto również kawiarenkę, która została włączona w tę przestrzeń jako miejsce spotkań dla wszystkich pokoleń.

Kolejna inicjatywa nosiła nazwę „Männerfrühstuck 50+” (Śniadania dla mężczyzn powyżej 50 roku życia). Jest to inicjatywa wspierana przez zewnętrznych moderatorów. Miała ona na celu stworzenie przyszłości dla tej grupy społecznej (często osób bezrobotnych lub na wcześniejszej emeryturze). Inny projekt, będący jeszcze w fazie planowania, koncentruje się na intensyfikacji pracy

⁴⁸ *Zukunft durch gesellschaftliche Innovationen. Europäischer Dorferneuerungspreis 2008.* Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, Wien, s. 56-57.

z młodzieżą. Prywatna inicjatywa „TRiK” (Terapeutyczne Przejazdki w Karyntii) jest przeznaczona dla dzieci niepełnosprawnych.

W gminie Radenthein zrealizowano również projekt, polegający na likwidacji barier dla osób niepełnosprawnych. W połączeniu z działalnością handlową i biznesową, projekt ten, poprzez zwiększenie atrakcyjności sklepów w centrum Radenthein przyczyni się do zwiększenia dochodów gminy.

Innym zakończonym projektem jest projekt artystyczny, polegający na tym, że w różnych miejscach (na placach w miasteczku, w wioskach) zostały ustawione różne modele sztucznych rzodkiewek. Modele te przedstawiają szczególną cechę osobowościową ludzi z tego regionu, nasuwając jednocześnie wiele indywidualnych interpretacji. Projekt „rzodkiewkowy” stał się atrakcją gminy.

Zrealizowany został również projekt „Świat przygód w Granatium”. W tym celu zaadaptowano starą pustą fabrykę po lokalnej firmie odzieżowej na muzeum, w którym tematem przewodnim jest granat. Znaczną część kosztów budowy tego nowego centrum przygody częściowo pokryły dotacje z lokalnych firm. Inny bardzo kosztowny projekt o wysokich walorach artystycznych to „Sagamundo” (Dom mędrców). Oba projekty dotowane były ze środków Leader.

Władze gminy liczą, że w/w atrakcje przyciągną licznych turystów i przyczynią się do rozwoju gminy poprzez rozwój pozarolniczego rynku pracy. Jest to bardzo istotne, gdyż w całej gminie zaledwie 50 rolników zajmuje się rolnictwem w pełnym wymiarze czasu pracy, głównie użytkowaniem pastwisk i lasów znajdujących się na zboczach. Część rolników praktykuje bezpośredni marketing, część oferuje miejsca wypoczynku.

Gmina Radenthein dzięki znacznemu oddaleniu od aglomeracji większego miasta nie doświadcza zagrożenia związanego z osadnictwem. Tu kwestie planów zagospodarowania przestrzennego i stylów architektury nie mają obecnie większego znaczenia. Mimo to władze gminy wyprzedzając modyfikację planów zagospodarowania przestrzennego już dyskutują nad zachowaniem w zagospodarowaniu terenów lokalnego stylu i architektury.

Gmina Radenthein realizując liczne programy, szczególnie w sferze społecznej, przeciwdziała depresji społecznej powstałej po upadku lokalnego przemysłu. Dzięki zaangażowaniu wielu lokalnych liderów udało się odwrócić w regionie ten negatywny trend i poprawić warunki życia wielu mieszkańców. Inicjatywy gminy realizowane są przy współpracy z lokalną elitą biznesową. Gmina zyskała nowy, nowoczesny wizerunek, przyciąga turystów, nastąpiło ożywienie gospodarcze. Za te osiągnięcia Radenthein zostało nagrodzone Europejską Nagrodą Odnowy Wsi.

6.5.1.2. Nagrodzona wieś polska – Kuniów, gmina Kluczbork, województwo opolskie⁴⁹

Kuniów jest wsią położoną w południowo-zachodniej Polsce w gminie Kluczbork w województwie opolskim i od 2001 roku działa w programie Odnowa Wsi Opolskiej. Pierwszym efektem realizacji programu było utworzenie Wiejskiego Domu Kultury, w którym mieści się szkoła, przedszkole oraz pomieszczenia do zajęć o charakterze społecznym, np. z przeznaczeniem na spotkania młodzieży. Specyfika tego Domu polega na tym, że stanowi on platformę do rozwoju i wymiany idei jednocześnie dla wszystkich generacji wiekowych. W Domu mieści się także Centrum Doksztalcania Spotkań i Opieki.

Innymi przedsięwzięciami, służącymi integracji mieszkańców, były m.in. utworzenie „Ski Klubu” wraz z wypożyczalnią sprzętu narciarskiego oraz organizacja wspólnych wyjazdów na narty. Organizowane były także imprezy masowe, jak Dni Kuniowa i Oktoberfest.

Kolejnym wyzwaniem Grupy Odnowy Wsi było budowanie społeczeństwa informacyjnego poprzez ogólnodostępny Internet. W wyniku tych działań zbudowano radiową sieć internetową, która obecnie posiada 70 odbiorców i utworzono bezpłatną kawiarenkę internetową.

Ze względu na to, że wieś Kuniów zawsze słynęła z tradycyjnych zawodów postanowiono zadbać o kultywowanie tej tradycji rekonstruując zabytkową kuźnię i piekarnię. Obecnie odbywają się tam zajęcia i pokazy dawnych zawodów rzemieślniczych. Wszystkie te obiekty znajdują się na terenie szkoły w Kuniowie, gdzie utworzono Centrum Kultury i Tradycji wsi Kuniów.

Wieś Kuniów wykazała się bardzo realistycznymi pomysłami i skutecznie wdrażała zazębiające się projekty, pomnażając tym samym efekt końcowy. Realizowane projekty przyczyniły się do wzrostu aktywności społecznej oraz rozbudowy zaplecza wystawowego, szkoleniowego i turystycznego. Na tej podstawie wieś Kuniów została odznaczona Europejską Nagrodą Odnowy Wsi.

⁴⁹ *Zukunft durch gesellschaftliche Innovationen. Europäischer Dorferneuerungspreis 2008.* Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, Wien, s. 46-47 oraz E-strona: [http://polskalokalna.pl/wiadomosci/opolskie/news/wies-kuniow-kandydatka-do-nagrody-europejskiej/...](http://polskalokalna.pl/wiadomosci/opolskie/news/wies-kuniow-kandydatka-do-nagrody-europejskiej/)

Literatura

Basińska A., Smoleńska O.: *Wieś tematyczna, ekowioska oraz ekomuzeum jako sposób na zrównoważony rozwój turystyki i modernizację wsi*.

Idziak W.: *Rozwój i edukacja – syjamskie bliźnięta*. Tekst wygłoszony na V Europejskim Kongresie Odnowy Wsi w St. Poelten, Austria, 20-21.09.2005.

Idziak W., 2005: „*Wsie tematyczne*” [w:] „*Internet w mojej społeczności. Wykorzystanie technologii informatycznych w rozwoju społeczności wiejskiej*”. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.

Projekt *ERDE (European rural development by means of educational activities)* realizowany w latach 2003-2005 przez partnerów z Austrii, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Litwy, Słowenii i Polski.

Zukunft durch gesellschaftliche Innovationen. Europäischer Dorferneuerungspreis 2008. Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, Wien.

E-strony: www.agrobadania.pl/wieś;
www.erde.lt;
www.globalvillages.info/index.php/ERDE/...;
www.landentwicklung.orgwww.mohndorf.at;
<http://polskalokalna.pl/wiadomosci/opolskie/news/wies-kuniow/...>;
www.sosnowica.pl/download/II.Wioski.pdf;
www.wioskitematyczne.org.pl/artykuly/...

Rozdział 7

Zmiany funkcji gospodarstw rolnych w latach 2002-2007

Wstęp

Na przestrzeni dziejów podstawową funkcją gospodarstwa rolnego była produkcja żywności oraz zapewnienie utrzymania rodzinie pracującej w tym gospodarstwie i tworzącej wspólne gospodarstwo domowe. Choć nadal „podstawowe funkcje chłopskiego gospodarstwa rodzinnego dotyczą produkcji żywności i zapewnienia tą drogą rodzinie podstawowych warunków bytu⁵⁰”, to funkcje gospodarstw rolnych uległy obecnie daleko idącym modyfikacjom. Przede wszystkim nastąpiło coraz bardziej wyraźne oddzielenie gospodarstwa domowego od produkcyjnego. Postęp technologiczny i mechanizacja upraw zmniejszają zapotrzebowanie na siłę roboczą do pracy w polu i przy obsłudze zwierząt. Także relacje cen kształtują się coraz mniej korzystnie dla rolnictwa. Dodatkowo, duże rozdrobnienie agrarne powoduje, że dochody z rolnictwa, przestają zapewniać rodzinie poziom życia na zadawalającym poziomie. Rodzina rolnicza z jednozawodowej ewoluuje w kierunku wielozawodowej.

Podobnie gospodarstwa rolne, obok produkcyjnych, przyjmują funkcje społeczne, rekreacyjne, środowiskowe, czy kulturowe. Wynika to również z trudności na pozarolniczym rynku pracy. Początkowo źródłem dodatkowego zarobkowania dla ludności rolniczej były miejsca pracy w mieście, ale rynek ten, zwłaszcza od przełomu lat 80. i 90. minionego wieku, jest rynkiem trudno dostępnym dla ludności zbędnej w rolnictwie. Legitymuje się ona bowiem niskim poziomem wykształcenia, często nieadekwatnym do ofert zgłaszanych przez pracodawców. Poza tym istotną barierą zatrudnienia w mieście okazały się problemy mieszkaniowe (brak tanich mieszkań w mieście) i trudności komunikacyjne (dojazd do miejsca pracy z miejsca zamieszkania). Gospodarstwa rolne i obszary wiejskie zmieniają się z jednofunkcyjnych na wielofunkcyjne.

⁵⁰ „Podstawowe funkcje chłopskiego gospodarstwa rodzinnego dotyczą produkcji żywności i zapewnienia tą drogą rodzinie podstawowych warunków bytu.” F. Tomczak: *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*. IRWiR PAN, Warszawa 2005, s. 5.

7.1. Definicja gospodarstwa rolnego

W Polsce nie ma obecnie jednoznacznej definicji gospodarstwa rolnego. Różniące się od siebie, a mające charakter prawny określenia gospodarstwa rolnego można znaleźć m.in. w kodeksie cywilnym, w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego, ustawie o podatku rolnym czy też ustawie o pomocy społecznej.

W kodeksie cywilnym (k.c.)⁵¹ gospodarstwo rolne jest definiowane jako: „grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Za składnik rolniczej jednostki wytwórczej uważa się także wytworzone produkty rolne oraz zapasy. W skład gospodarstwa rolnego wchodzi też nieruchomości dzierżawione. Artykuł 1058 k.c. wprowadza dodatkowo kryterium definiowania gospodarstwa rolnego – musi obejmować obszar co najmniej 1 hektara gruntów rolnych. Kryterium obszarowe stosuje się jedynie do przepisów szczególnych o dziedziczeniu gospodarstw rolnych.

Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego z 2003 roku⁵² odwołuje się do definicji gospodarstwa rolnego zawartej w kodeksie cywilnym, z tą różnicą że ustala minimalną wielkość gospodarstwa na 1 ha użytków rolnych (Art. 2). Ustawa wprowadza też kategorię „gospodarstwa rodzinnego”. Za gospodarstwo rodzinne uważa się gospodarstwo, w którym łączna powierzchnia użytków rolnych jest nie większa niż 300 ha oraz prowadzone jest przez rolnika indywidualnego (Art. 5). Za uzupełnienie tej definicji można uznać także określenie przez Ustawę (Art. 1) zasad kształtowania ustroju rolnego państwa przez:

- 1) poprawę struktury obszarowej gospodarstw rolnych;
- 2) przeciwdziałanie nadmiernej koncentracji nieruchomości rolnych⁵³;
- 3) zapewnienie prowadzenia działalności rolniczej w gospodarstwach rolnych przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach.

Taki zapis stanowi pośrednio przesłankę kierunku zmian funkcji gospodarstw rolnych.

⁵¹ Kodeks cywilny (k.c.) z 1964 roku.

⁵² Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego z dnia 11 kwietnia 2003 roku; (Dz. U. z dnia 15 kwietnia 2003 r., Dz.U.2003.64.592). Niniejszą ustawą zmienia się ustawy: ustawę z dnia 23 kwietnia 1964 r. - kodeks cywilny; ustawę z dnia 26 marca 1982 r. o scalaniu i wymianie gruntów, ustawę z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, ustawę z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej oraz ustawę z dnia 26 lipca 2001 r. o nabywaniu przez użytkowników wieczystych prawa własności nieruchomości.

⁵³ W prawie polskim wyróżnia się trzy rodzaje nieruchomości: gruntowe; budynkowe; lokalowe (części budynków). Są one zdefiniowane w przepisach art. 46 §1 kodeksu cywilnego.

W statystyce masowej GUS nadal używa się określenia „gospodarstwo rolne” także do gospodarstw o obszarze mniejszym niż 1 ha użytków rolnych, chociaż bardziej właściwą byłaby nazwa „działka rolna”. Według definicji GUS „Gospodarstwo rolne oznacza grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą oraz prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Gospodarstwa rolne w użytkowaniu indywidualnym obejmują: (i) gospodarstwa indywidualne o powierzchni powyżej 1 ha, użytków rolnych, prowadzone przez rolników na gruntach własnych i niewłasnych; (ii) gospodarstwa indywidualne o powierzchni do 1 ha użytków rolnych (działki rolne, w tym np. działki służbowe) użytkowane rolniczo przez osoby fizyczne oraz właścicieli zwierząt gospodarskich nieposiadających użytków rolnych”⁵⁴.

W literaturze przedmiotu pojawiały się różne definicje gospodarstwa rolnego, m.in. gospodarstwo rolne charakteryzowano, jako:

1. „Celowo zorganizowany zespół ludzi, ziemi i innych środków produkcji, którego zadaniem jest wytwarzanie produktów rolniczych przez uprawę roślin i chów zwierząt”⁵⁵,
2. „Rolniczo-wytwórcza jednostka gospodarcza, obejmująca obszar gruntu umożliwiający produkcję rolniczą i opierający swą działalność na zespole sił wytwórczych zorganizowanych w jedną organiczną całość na zasadzie wzajemnego zharmonizowania”⁵⁶,
3. „Celowo zorganizowany, mający własne kierownictwo, zespół ludzi, ziemi i pozostałych środków produkcji, który zajmuje się produkcją roślinną i zwierzęcą, a niekiedy roślinną, zwierzęcą i przetwórstwem rolnym”⁵⁷.

Powyższe definicje są oparte na podstawie kategorii czynników produkcji rolnej jak ziemia, praca, kapitał i organizacja.

Gospodarstwo rolne wyróżnia się jako najmniejszą jednostkę produkcyjną rolnictwa w sferze produkcyjnej, zaś przedsiębiorstwo rolne traktuje się jako jednostką w sferze ekonomicznej, istniejącej dzięki powiązaniu warsztatu rolnego ze światem zewnętrznym.

Definicje gospodarstwa rolnego opierają się albo na ujęciu przedmiotowym (gospodarstwo jako zespół składników) albo funkcjonalnym (gospodarstwo jako określona działalność).

⁵⁴ Dział XVI: *Rolnictwo, Łowiectwo i Leśnictwo. Rybołówstwo*. Rocznik Statystyczny 2008. GUS Warszawa 2008, s. 458. Podobnie: *Uwagi Metodyczne [w:] Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku*. GUS, Warszawa 2008, s. 19.

⁵⁵ *Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza*, PWE, Warszawa 1964, s. 301.

⁵⁶ W. Pytkowski, 1976: *Organizacja i ekonomika gospodarstw*, Warszawa, s. 122.

⁵⁷ T. Rychlik, W. Kosiardzki, *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, Warszawa 1981, s. 55.

W polskim ustawodawstwie tradycyjnie rozdzielano pojęcia gospodarstwa rolnego i przedsiębiorstwa, zakładając, że działalność gospodarstwa rolnego jest skierowana na uzyskiwanie produktów rolnych i przeciwstawiano ją działalności handlowej (nie funkcjonowało pojęcie: „przedsiębiorstwo rolne”). Na przestrzeni czasu konstrukcja prawna gospodarstwa rolnego ewoluowała od ujęcia przedmiotowego do funkcjonalnego, a także od gospodarstwa rolnego jako jednostki własnościowej do zorganizowanej całości gospodarczej⁵⁸.

W większości krajów świata, zarówno rozwiniętych, jak i rozwijających się, podstawową jednostką produkcyjną są gospodarstwa rodzinne, rozumiane jako własność oraz miejsce pracy i życia rodziny rolniczej. „Jednocześnie dla ogromnej liczby ludności rolniczej i rodzin chłopskich na całym świecie rolnictwo rodzinne jest nie tylko źródłem utrzymania, dochodów oraz zawodem, lecz także sposobem życia, źródłem urzeczywistnienia celów i aspiracji rodziny rolniczej”⁵⁹.

W Traktacie Rzymskim oraz w ustawodawstwie wtórnym Wspólnot Europejskich brak jest ogólnej i jednolitej definicji gospodarstwa rolnego. Według Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich definicja gospodarstwa rolnego „ulega zmianom w zależności od przeznaczenia konkretnych aktów prawnych”⁶⁰.

Definicja gospodarstwa rolnego powinna być powiązana z wielkością produkcji oraz dochodowością, ale także ze sposobem prowadzenia gospodarstwa, z odwołaniem do ochrony środowiska naturalnego i dobrostanu zwierząt.

7.2. Znaczenie WPR dla zmiany funkcji gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich

Zasadnicze zmiany funkcji gospodarstw rolnych nastąpiły w wyniku transformacji ustrojowej i gospodarczej w Polsce na przełomie lat 80. i 90. XX wieku oraz integracji naszego kraju z Unią Europejską w 2004 r., z czym wiązało się m.in. objęcie polskiego rolnictwa unijną Wspólną Polityką Rolną (WPR). Podstawowym założeniem działań prowadzonych przez Unię Europejską w ramach zreformowanej Wspólnej Polityki Rolnej, zarówno w jej aspekcie rynkowym jak i strukturalnym, jest wzrost dochodów z rolnictwa, poprawa warunków życia, pracy i produkcji z jednoczesnym prowadzeniem gospodarki rolnej

⁵⁸ Por.: R. Budzinowski, *Gospodarstwo rolne i przedsiębiorstwo rolne*, [w:] A. Stelmachowski (red.), *Prawo rolne*, Warszawa 2005, s. 58.

⁵⁹ F. Tomczak: *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*. IRWiR PAN, Warszawa 2005, s. 5.

⁶⁰ A. Jurcewicz, 2005: *Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej*, [w:] A. Stelmachowski (red.): *Prawo rolne*, Warszawa, s. 72.

w sposób przyjazny dla środowiska naturalnego⁶¹. Wcześniejsze działania „nie rozwiązywały bowiem m.in. takich problemów obszarów wiejskich, jak: znacznie niższe dochody ludności rolniczej w porównaniu ze średnimi w kraju, starzenie się ludności, wyższy stopień bezrobocia, ograniczony dostęp do podstawowych usług, marginalizacja społeczna, mniejsze możliwości zatrudnienia, brak równowagi między działalnością rolniczą a jej wpływem na tereny wiejskie oraz środowisko naturalne”⁶².

Nowy system wsparcia w ramach WPR ma na celu promowanie rolnictwa zrównoważonego i zorientowanego na rynek. Komisja Europejska wymieniła trzy priorytety, które muszą być uwzględnione w przyszłej polityce rozwoju wsi. Są to:

- wzrost konkurencyjności sektora rolnego poprzez wsparcie restrukturyzacji,
- poprawa stanu środowiska naturalnego poprzez poprawę stanu zarządzania gruntami (Natura 2000),
- poprawa jakości życia na obszarach wiejskich; promowanie dywersyfikacji działalności gospodarczej w rejonach wiejskich i wspieranie jej odpowiednimi środkami polityki wiejskiej.

W Polsce wprowadzenie WPR wiąże się przede wszystkim z bezpośrednim wsparciem finansowym, kierowanych do gospodarstw w formie dopłat bezpośrednich do gruntów rolnych, na które składają się:

- jednolita płatność obszarowa (JPO), finansowana w całości z budżetu UE, naliczana w odniesieniu do gruntów ornych utrzymywanych w dobrej kulturze;
- uzupełniające płatności obszarowe do powierzchni wybranych roślin (inne rośliny – finansowane z budżetu unijnego i krajowego) oraz do upraw chmielu (finansowane tylko z budżetu krajowego)⁶³.

W 2006 r. ARiMR po raz pierwszy uruchomiła oddzielną płatność z tytułu cukru⁶⁴. W latach 2005-2006 producentom rolnym przysługiwały także dopłaty

⁶¹ E-strona: Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Polsce. Por. także: M. Wigier, 2007: *Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej oraz kierunki jej modyfikacji*. Studia i Raporty IUNG-PIB, Zeszyt 7, s. 21-31.

⁶² M. Wigier, 2007: *Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej oraz kierunki jej modyfikacji*. Studia i Raporty IUNG-PIB, Zeszyt 7, s. 25.

⁶³ Rośliny, do których przysługują płatności uzupełniające są określane corocznie w drodze rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie rodzaju roślin objętych płatnościami uzupełniającymi. Źródło: ARiMR – trzy lata po akcesji. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Warszawa 2007, s. 33.

⁶⁴ „Oddzielna płatność z tytułu cukru ma charakter płatności historycznej, niezwiązanej z bieżącą produkcją, która będzie stosowana do dnia 31 grudnia 2013 r. Płatność ta jest płatnością roczną, której roczna koperta finansowa od 2009 r. jest stała i wynosi 159 392 tys. euro. Płatność cukrowa przysługuje rolnikowi, który spełnia w danym roku warunki do przyznania jednolitej płatności obszarowej i złożył wniosek o przyznanie tej płatności oraz który zawarł: na rok gospodarczy 2006/2007 z producentem cukru umowę dostawy buraków cukrowych, albo

z tytułu prowadzenia plantacji wierzby lub róży bezkolcowej wykorzystywanych na cele energetyczne, finansowane w całości z budżetu krajowego. Od 2007 roku rolnicy mogli ubiegać się o przyznanie płatności do upraw roślin energetycznych, finansowanych w 100% z budżetu UE (zastąpiły dotychczasowe dopłaty do upraw roślin wykorzystywanych na cele energetyczne w całości płatne z budżetu krajowego) oraz o płatności uzupełniające do roślin przeznaczonych na paszę uprawianych na trwałych użytkach zielonych, tzw. płatności zwierzęce⁶⁵. Od 2008 r. przysługiwały płatności z tytułu owoców i warzyw.

Rodzaje płatności bezpośrednich przyznawane rolnikom oraz stawki płatności zmieniały się w poszczególnych latach. Wynikało to zarówno z kursu walu, jak i wzrostu wskaźnika procentowego płatności realizowanych w Polsce względem stawek jakie otrzymywali rolnicy w UE-15. W 2005 r. było to 60% i stawki w Polsce były następujące: Jednolita Płatność Obszarowa: 225,00 zł/ha; Uzupełniająca Płatność Obszarowa – inne rośliny: 282,35 zł/ha; Uzupełniająca Płatność Obszarowa – chmiel: 870,02 zł/ha⁶⁶.

W 2009 r. polscy rolnicy otrzymali 90% stawki płatności, jakie dostają rolnicy w UE-15. W 2009 roku ukształtowały się one na następującym poziomie: Jednolita Płatność Obszarowa (JPO) – 506,98 zł/ha; krajowe Uzupełniające Płatności Obszarowe, w tym: płatność do grupy upraw podstawowych (UPO) – 356,47 zł/ha; płatność do powierzchni uprawy chmielu (płatność związana z produkcją) – 507,54 zł/ha; płatność do powierzchni uprawy chmielu (płatność niezwiązana z produkcją) – 861,32 zł/ha; płatność do powierzchni roślin przeznaczonych na paszę, uprawianych na trwałych użytkach zielonych (płatności zwierzęce) – 502,62 zł/ha; płatność do upraw roślin energetycznych – 190,33 zł/ha; płatność cukrowa – 53,47 zł/tonę; pomoc do rzepaku – 176 zł/ha; oddzielna płatność z tytułu owoców i warzyw (płatność do pomidorów) – 166,82

na rok gospodarczy 2005/2006 umowę dostawy buraków cukrowych z producentem cukru, który zrzekł się w roku gospodarczym 2006/2007 kwoty. Źródło: <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna-i-krajowa/platnosci-bezposrednie/oddzielna-platnosc-z-tytulu-cukru-platnosc-cukrowa.html>; (zapis z dnia: 14.04.2010).

⁶⁵ Stawka dopłat do 1 ha powierzchni plantacji wierzby i róży bezkolcowej wynosiła za 2005 rok: 217,32 zł i za 2006 r. 276,28 zł. Stawka oddzielnej płatności z tytułu cukru wynosiła w 2006 r. 33,94 zł za tonę buraków. Płatnościami objęte zostały: 1. Rośliny uprawiane na gruntach rolnych, przeznaczone do przetworzenia na produkty energetyczne, jak m.in. rzepak, rzepik, żyto, kukurydza, len włóknisty, buraki cukrowe, soja, róża bezkońcowa, wierzba energetyczna. Maksymalna stawka płatności do upraw energetycznych, zgodnie z art. 88 Rozporządzenia rady (WE) Nr 1782/2004, została ustalona w kwocie 45 euro na 1 ha. Powierzchnia referencyjna powierzchni upraw roślin energetycznych dla całej Wspólnoty została ustalona na 2 mln ha. *ARiMR – trzy lata po akcesji*. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Warszawa 2007, s. 39-46.

⁶⁶ *ARiMR – trzy lata po akcesji*. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Warszawa 2007, s. 37.

zł/tone; przejściowe płatności z tytułu owoców miękkich – 1691,80 zł/ha (z czego 972,78 zł z budżetu UE, 719,02 zł z budżetu krajowego)⁶⁷.

ARiMR podała na swojej stronie internetowej wymagania wobec rolników ubiegających się o dopłaty. Mianowicie: „Rolnicy, którzy ubiegają się o płatności bezpośrednio, o dopłaty wspierające gospodarowanie na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), o pomoc w ramach programu rolnośrodowiskowego oraz pieniądze na zalesianie gruntów rolnych muszą przez cały rok kalendarzowy spełniać normy i wymogi wzajemnej zgodności (*Cross Compliance*). Od 2010 roku obowiązują dodatkowe nowe normy, które nakładają na rolników obowiązek posiadania w określonych sytuacjach pozwoleń wodnoprawnych, zachowania charakterystycznych elementów krajobrazu, zakaz niszczenia siedlisk roślin i zwierząt objętych ochroną oraz dopuszczają pod pewnymi warunkami, możliwość uprawy danego gatunku zbóż dłużej niż przez kolejne trzy lata na tej samej działce. Od 2010 r. każdy rolnik, korzystający z deszczowni, czy pobierający wody powierzchniowe lub podziemne w ilości większej niż 5 m³ na dobę do nawadniania gruntów lub upraw, musi posiadać wymagane prawem pozwolenie wodnoprawne. Na działce rolnej muszą zostać zachowane charakterystyczne elementy krajobrazu, takie jak drzewa, które są pomnikami przyrody czy rowy o szerokości do 2 metrów. Każdy rolnik w załączniku graficznym dołączonym do wniosku o przyznanie płatności zobowiązany jest zaznaczyć miejsce położenia tych elementów. Każdy rolnik, musi przestrzegać zakazu niszczenia siedlisk roślin i zwierząt położonych na obszarach chronionych tzn. w parkach narodowych, rezerwach przyrody, parkach krajobrazowych, obszarach chronionego krajobrazu, użytkach ekologicznych, zespołach przyrodniczo-krajobrazowych, stanowiskach dokumentacyjnych i pomnikach przyrody⁶⁸.

⁶⁷ Za: <http://www.ppr.pl/artukul-płatności-bezpośrednie-obowiązujące-w-2009-roku-155826-dział-3791.php>.

⁶⁸ Zmienione zostały przepisy wprowadzone w 2007 roku, które stanowiły, że na danej działce ewidencyjnej będzie można uprawiać ten sam gatunek zboża, czyli pszenicę, żyto, jęczmień lub owies nie dłużej niż przez kolejne trzy lata. Natomiast zgodnie ze zmienionymi przepisami, rolnik może uprawiać ten sam gatunek zboża także w kolejnym roku. Musi jedynie wykonać jeden z wymienionych zabiegów: przyoranie słomy, nawożenie obornikiem lub przyoranie międzyplonu. Ponadto w 2009 roku została wprowadzona norma dotycząca minimalnej pokrywy glebowej, która określa, że co najmniej 40% powierzchni gruntów ornych, położonych na obszarach zagrożonych erozją wodną, wchodzących w skład gospodarstwa rolnego, powinno pozostać pod okrywą roślinną, w okresie co najmniej od 1 grudnia do 15 lutego. Informacja dotycząca położenia działek ewidencyjnych na obszarach zagrożonych erozją wodną, zawarta jest w „Informacji dotyczącej działek deklarowanych do płatności”. Szczegóły powyższych zmian zostały określone w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie minimalnych norm, z dnia 12 marca 2009 r. (Dz. U. z dnia 13 marca 2009 r.; Nr 46, poz. 306).

Nowe wymagania wobec rolników ubiegających się o dopłaty oraz dodatkowe normy obowiązujące od 2010 r., a także możliwość uzyskania po akcesji, poza dopłatami, wsparcia finansowego krajowego i unijnego, na inne cele, jak m.in. rozszerzenie asortymentu produkcji i zwiększenie skali produkcji, dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów UE, dostosowanie do wymogów sanitarno-weterynaryjnych, poprawa jakości produkcji, wspieranie przedsięwzięć rolno-środowiskowych, wsparcie dla gospodarstw młodych rolników, tworzenie kwater agroturystycznych czy tworzenie miejsc pracy⁶⁹, stała się dla wielu gospodarstw impulsem do zmian, nie tylko w strukturze produkcji, ale także wprowadzenia nowych funkcji gospodarstwa, jak turystycznej, rekreacyjnej czy ekologicznej. Między innymi wskazuje na to wzrost liczby gospodarstw ekologicznych z certyfikatem czy agroturystycznych.

W latach 2002-2004 liczba gospodarstw ekologicznych z certyfikatem zwiększyła się z 882 do 1683 (wzrost o 90,8%) i chociaż w latach następnych dynamika wzrostu nieco osłabła, to w 2007 r. liczba gospodarstw ekologicznych z certyfikatem (6 618) była już 7,5 razy większa w porównaniu z 2002 rokiem. Najwięcej gospodarstw ekologicznych było w województwach małopolskim, podkarpackim i lubelskim, a więc na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej i dużych zasobach siły roboczej⁷⁰.

Liczba kwater agroturystycznych wzrosła w latach 2002-2004 o 28,1% (z 3 163 do 4 052). W 2005 r. w porównaniu z rokiem poprzednim był to wzrost już o 61,6%. W latach kolejnych następował rozwój bazy agroturystycznej w Polsce, mimo osłabienia dynamiki wzrostu. W 2009 r. było 10 200 kwater agroturystycznych dysponujących 98 100 miejsc. Był to więc znaczący, gdyż 2,5-krotny wzrost w porównaniu z 2004 rokiem. Najwięcej kwater i miejsc na kwaterach agroturystycznych znajdowało się w województwach małopolskim, podkarpackim i warmińsko-mazurskim. W tych regionach występują naturalne warunki krajobrazowe do rozwoju turystyki i ta działalność może być doskonałym alternatywnym źródłem dochodów dla gospodarstw o małym obszarze (małopolskie, podkarpackie) lub rodzin wiejskich, które utraciły pracę w wyniku likwidacji gospodarstw państwowych⁷¹.

<http://funduszeue.info/blog/2010/01/11/uwaga-rolnicy-od-2010-roku-obowiazuja-nowe-normy-i-wymogi-wzajemnej-zgodnosci-cross-compliance/>

⁶⁹ ARiMR - trzy lata po akcesji. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Warszawa 2007, s. 19 i 47.

⁷⁰ Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008, GUS, Warszawa 2008, s. 228.

⁷¹ A. Janusiewicz, K. Łopaciński: *Ocena stanu turystyki wiejskiej i agroturystyki w Polsce w latach 2005-2009*. Prezentacja w ramach: *Perspektywy rozwoju i promocji turystyki wiejskiej i agroturystyki w Polsce w latach 2005-2009*, Kielce 17-18 kwietnia 2009, [za:] bip.minrol.gov.pl.

7.2.1. Regionalne zróżnicowanie aktywności rolników w pozyskiwaniu dopłat

W Polsce ma miejsce znaczne zróżnicowanie regionalne w aktywności rolników w pozyskiwaniu dopłat związanych z użytkowaniem gospodarstw rolnych (tabela 7.1). Najwięcej zrealizowanych płatności w stosunku do liczby gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha odnotowano w województwach: (kujawsko-pomorskim – 93,7%), warmińsko-mazurskim (91,8%); wielkopolskim (91,4%), najmniej – w lubuskim (63,0%) i śląskim (64,9%). Zróżnicowanie regionalne występowało także w odniesieniu do aktywności gospodarstw w pozyskiwaniu płatności uzupełniających do innych roślin oraz chmielu, wierzby, róży bezkolcowej, roślin energetycznych, płatności cukrowej, do owoców i warzyw oraz płatności zwierzęcej. Wskazują na to różnice w wielkości udziału płatności uzupełniających w ogólnej kwocie płatności. W 2007 r. kształtowało się ono od 42,8% w województwie małopolskim do 53,7% w województwie opolskim. Można uogólnić, że województwami najbardziej aktywnymi w pozyskiwaniu dopłat były te, na terenie których znajdowały się gospodarstwa większe obszarowo.

Bardziej aktywnymi w pozyskiwaniu dopłat byli także rolnicy, których cechowała tradycja uprawy lub zrzeszeni, jak np. plantatorzy buraków cukrowych. W 2006 r. buraki cukrowe uprawiało 63,2 tys. plantatorów, a o oddzielną płatność z tytułu cukru ubiegało się 61,2 tysiące, czyli 96,8%. Najwięcej wniosków złożono w województwie lubelskim, wielkopolskim, kujawsko-pomorskim i mazowieckim, a więc w województwach, które ze względu na warunki glebowe i klimatyczne, są tradycyjnymi rejonami uprawy buraków cukrowych⁷².

W Polsce występuje znaczne zróżnicowanie regionalne wielkości dopłat. W 2007 r. ponad 1/3 ogólnej puli płatności obszarowych (jednolitych i uzupełniających) przekazanych przez ARiMR⁷³ dla poszczególnych województw trafiła do trzech województw: mazowieckiego (13,0%), wielkopolskiego (12,8%) oraz lubelskiego (9,2%), a np. na województwo śląskie przypadło tylko 2,3%, lubuskie 2,7%, świętokrzyskie 3,3% i podkarpackie 3,4% krajowej puli dopłat. Jednak pod względem wielkości dopłat w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych na pierwszym miejscu znalazło się województwo kujawsko-pomorskie (63,0 tys. zł), opolskie (59,6 tys. zł) i wielkopolskie (58,9 tys. zł).

⁷² B. Chmielewska, 2007: *Wzajemne relacje sektora przetwórczego i surowcowego na przykładzie cukrowni i gospodarstw z uprawą buraków cukrowych*. Rozdział III [w:] *Pilne potrzeby do rozwiązania w rolnictwie polskim*. Praca zbiorowa, opr. red. B. Chmielewska, Raport Nr 71 Programu Wieloletniego 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 36.

⁷³ Obliczenia własne na podstawie danych: System Informacji Zarządczej ARiMR, data sporządzenia 23.04.2010 r. Za: www.arimr.gov.pl.

Tabela 7.1. Zróżnicowanie regionalne stopnia i poziomu płatności obszarowych (jednolitych i uzupełniających) w 2007 roku (gospodarstwa ogółem o powierzchni powyżej 1 ha)

Województwo	Udział gospodarstw pobierających płatności w ogólnej liczbie gospodarstw (%)	Województwo	Udział płatności uzupełniających* w kwocie płatności ogółem (%)
Kujawsko- pomorskie	93,7	Opolskie	53,7
Warmińsko-mazurskie	91,8	Kujawsko- pomorskie	52,8
Wielkopolskie	91,4	Wielkopolskie	51,2
Podlaskie	89,3	Dolnośląskie	50,1
Pomorskie	86,3	Podlaskie	49,4
Łódzkie	84,6	Lubelskie	49,3
Dolnośląskie	82,9	Pomorskie	48,9
Lubelskie	82,9	Polska	48,8
Świętokrzyskie	82,3	Warmińsko-mazurskie	48,5
Opolskie	80,4	Zachodniopomorskie	48,4
Polska	80,3	Mazowieckie	47,2
Mazowieckie	79,6	Łódzkie	46,5
Zachodniopomorskie	79,5	Śląskie	46,4
Małopolskie	70,6	Lubuskie	46,0
Podkarpackie	70,4	Świętokrzyskie	45,7
Śląskie	64,9	Podkarpackie	43,2
Lubuskie	63,0	Małopolskie	42,8
Województwo	Średnia powierzchnia UR w grupie gospodarstw powyżej 1 ha UR	Województwo	Kwota dopłaty średnio w zł na 1 gospodarstwo
Zachodniopomorskie	25,94	Zachodniopomorskie	15873
Warmińsko-mazurskie	20,93	Warmińsko-mazurskie	12739
Pomorskie	16,48	Opolskie	11140
Opolskie	15,03	Lubuskie	10398
Kujawsko- pomorskie	14,27	Pomorskie	10370
Lubuskie	14,27	Kujawsko- pomorskie	9597
Wielkopolskie	13,24	Dolnośląskie	8648
Dolnośląskie	12,96	Wielkopolskie	8531
Podlaskie	11,94	Podlaskie	7246
Polska	8,76	Polska	5699
Mazowieckie	7,85	Mazowieckie	4899
Łódzkie	7,00	Lubelskie	4317
Lubelskie	6,94	Łódzkie	4148
Świętokrzyskie	5,01	Śląskie	3519
Śląskie	5,00	Świętokrzyskie	2908
Podkarpackie	3,92	Podkarpackie	2224
Małopolskie	3,39	Małopolskie	1950

* W 2007 r. były to płatności za: inne rośliny i chmiel, rośliny energetyczne, płatności cukrowe oraz płatności zwierzęce.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku, GUS, Warszawa 2008, s. 340 oraz System Informacji Zarządczej ARiMR, data sporządzenia 23.04.2010 r. Za: www.arimr.gov.pl

Województwa lubelskie i mazowieckie znalazły się w tym rankingu dopiero na 8 i 10 miejscu (kwoty dopłat kształtowały się poniżej średniej krajowej

(52,2 tys. zł), odpowiednio: 51,5 tys. zł i 49,7 tys. zł). Województwami o najmniejszych kwotach dopłat w przeliczeniu na 100 ha UR były: podkarpackie (39,9 tys. zł, miejsce 16), małopolskie (40,2 tys. zł, miejsce 15), śląskie (45,7 tys. zł, miejsce 14), lubuskie 45,8 tys. zł, miejsce 13) świętokrzyskie (47,8 tys. zł, miejsce 12).

Duże różnice regionalne wykazują także wielkości kwot dopłat w przeliczeniu na 1 gospodarstwo. W 2007 r. kształtowały się one od 1,95 tys. zł w województwie małopolskim do 15,87 tys. zł w zachodniopomorskim (5,69 tys. średnio w kraju). Wielkość płatności przypadająca na 1 gospodarstwo jest skorelowana dodatnio przede wszystkim z obszarem gospodarstwa. Ponieważ w Polsce występują znaczne różnice w wielkości gospodarstw między województwami, ma wpływ na regionalne zróżnicowanie wielkości dopłat do przeciętnego gospodarstwa rolnego.

7.3. Sytuacja ekonomiczna indywidualnych gospodarstw rolnych

W wyniku kapitalistycznych przekształceń, przez cały okres lat 90. XX wieku (a także w obecnej dekadzie), trwa proces polaryzacji gospodarstw, w ramach którego olbrzymia grupa gospodarstw rolnych ograniczyła swoje związki z rynkiem i produkuje wyłącznie lub głównie na potrzeby własne, a tylko niewielka część stała się gospodarstwami towarowymi⁷⁴.

Według Spisu Rolnego w 2002 r., 442,5 tys. gospodarstw indywidualnych produkowało wyłącznie na potrzeby własne i 790,5 tys. głównie na potrzeby własne. Stanowiło to 56,7% ogółu gospodarstw indywidualnych. Były to gospodarstwa z grupy obszarowej 0-2 ha. Natomiast głównie na rynek produkowało 941,0 tys. gospodarstw. W tej grupie najwięcej było gospodarstw (359,5 tys.), których wartość produkcji rolniczej sprzedanej zawierała się w przedziale: 5-15 tys. złotych. Gospodarstwa te stanowiły 38,2% ogółu gospodarstw produkujących głównie na rynek. Były to gospodarstwa z grupy obszarowej 5-10 ha użytków rolnych. Wraz ze wzrostem obszaru gospodarstw zwiększała się ich funkcja produkcyjna (rosła wartość produkcji rolniczej sprzedanej) (tabela 7.2).

L. Klank pisał, że tylko ok. 15% gospodarstw rolnych odniosło korzyści z transformacji, a ponad połowa zepchnięta została do sektora gospodarstw głównie samozaopatrzeniowych, o dochodzie z produkcji rolnej w granicach 2,5-5 tys. rocznie na rodzinę⁷⁵.

⁷⁴ GUS wyodrębnia następujące kierunki działalności produkcyjnej gospodarstw: (i) wyłącznie na potrzeby własne; (ii) głównie na potrzeby własne; (iii) głównie na rynek.

⁷⁵ Za: F. Nowicki, 2003: *Kwestia agrarna w Polsce*. Część II. Maszynopis, http://lbc_1917_3.w.interia.pl.

W okresie transformacji i integracji (ostatnia dekada XX w. i pierwsza dekada XXI w.) nastąpiły niewielkie zmiany struktury gospodarstw rolnych, ale wyraźnie ujawniły się dwie tendencje: polaryzacja⁷⁶ struktury i koncentracja ziemi w gospodarstwach największych, przy powolnym wzroście ich liczby. Polaryzacja była odzwierciedleniem racjonalnych decyzji rolników: albo „odwrotu” od rolnictwa (przejście gospodarstwa do grupy socjalnej), albo powiększenia go dla zdobycia i utrzymania pozycji na rynku. Następował proces polaryzacji gospodarstw rodzinnych na gospodarstwa socjalne i rynkowe.

Tabela 7.2. Gospodarstwa indywidualne według kierunków produkcji i wartości produkcji sprzedanej w 2002 roku

Wyszczególnienie	Liczba gospodarstw	Struktura w %	Grupa obszarowa o największej liczbie gospodarstw danego kierunku produkcji w ha UR
Ogółem	2174015	100,0	x
Wyłącznie na potrzeby własne	442495	20,3	0 - 2
Głównie na potrzeby własne	790518	36,4	0 - 2
Głównie na rynek	941002	43,3	5 - 10
w tym: o wartości produkcji rolniczej sprzedanej w tys. zł:		Głównie na rynek = 100	x
3-5	175604	18,7	3 - 5
5-15	359482	38,2	5 - 10
15-25	151604	16,1	5 - 10
25-50	136607	14,5	10 - 15
50-100	77423	8,2	15 - 20
100 tys. zł i więcej	40371	4,2	30 - 50

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa 2003, s. 116-118.

Na początku integracji Polski z UE (w 2004 r.) stan gospodarstw rolnych ukształtował się następująco⁷⁷:

- na biegunie pierwszym znalazły się gospodarstwa socjalne (ok. 1 mln gospodarstw o wielkości do 2 ESU, w tym 670 tys. o powierzchni poniżej 1 ha, tj. 36% ogółu); dochody z produkcji rolniczej były w tych gospodarstwach bardzo małe i partycypowały w 9-10% w łącznych dochodach rodzin;

⁷⁶ Pojęcie polaryzacji stosowane jest w ekonomice rolnictwa najczęściej dla podkreślenia biegunowości w zróżnicowaniu gospodarstw rolnych pod względem obszarowym, dochodowym, produkcyjnym itp.

⁷⁷ W. Józwiak, 2006: *Obecne przemiany polskiego rolnictwa i perspektywa 2007-2013*, prezentacja na konferencji pt.: „Polska wieś od nowa — szanse obszarów wiejskich w perspektywie 2007-2013”, UKIE, MRiRW, Warszawa 07.12.2006.

- na biegunie drugim znalazły się polskie farmy (ok. 220-230 tys. gospodarstw, tj. 12,6% ogółu); wyróżniała je wielkość 8 i więcej ESU, co świadczy o dużej skali produkcji oraz cechowała dodatnia reprodukcja majątku trwałego.

W 2007 r. aż 68,0% (ponad 1,6 mln) gospodarstw indywidualnych wykazywało niską siłę ekonomiczną (do 2 ESU), a kolejne 21,8% (520,9 tys.) stanowiły gospodarstwa nie zapewniające opłaty parytetowej (2-8 ESU). Gospodarstw zapewniających opłatę parytetową, ale nie rentowność kapitału (8-16 ESU) było 6,8% (82,8 tys.); natomiast gospodarstw zapewniających parytet pracy własnej i rentowność (tj. powyżej 16 ESU) było zaledwie ok. 4,0% (ok. 96,6 tys. gospodarstw)⁷⁸.

Polaryzacja obszarowa gospodarstw zachodziła wolniej, niż ich polaryzacja społeczno-ekonomiczna. W odniesieniu do rodzin wiejskich ma miejsce proces polaryzacji dochodów w przeliczeniu na członka rodziny⁷⁹. Jego przejawem jest z jednej strony bardzo szeroki zasięg ubóstwa chłopskiego (lub szerzej: wiejskiego), a z drugiej strony fakt osiągania wysokich dochodów przez niewielką część rolników – producentów rolnych i sprawnych zarządców gospodarstw o dużym potencjale produkcyjnym (w 2008 r. przeciętny miesięczny dochód z gospodarstwa indywidualnego w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym rolników w grupie obszarowej 20,00 ha i więcej w porównaniu z grupą 1,00-4,99 ha był 2,7 razy wyższy, podczas gdy dochód rozporządzalny ogółem mniej, gdyż 2,0 razy)⁸⁰.

Na polaryzację funkcji gospodarstw rodzinnych wpłynęły możliwości alternatywnych źródeł utrzymania, m.in. wysoki udział w strukturze dochodów pracy najemnej albo świadczeń socjalnych⁸¹. Część gospodarstw, głównie o dużym obszarze użytków rolnych i zasobności środków produkcji, ewoluowała w kierunku przedsiębiorstwa rodzinnego, tworząc bazę pracy i życia dla rodzin z kategorii rolniczej. Część społeczności wiejskiej odeszła z rolnictwa, powiększając na wsi grupę rodzin nie posiadających gospodarstw rolnych.

⁷⁸W tej zbiorowości są także gospodarstwa o powierzchni do 1 ha (właściwie działki). Dostępny materiał empiryczny nie pozwala na wyodrębnienie tej grupy z ogólnej liczby gospodarstw zagregowanych według ich siły ekonomicznej. *Charakterystyka gospodarstw w 2007 roku*. GUS, Warszawa 2008, s. 155.

⁷⁹B. Chmielewska, 2008: *Polaryzacja gospodarstw rolnych pod wpływem WPR w Polsce na przykładzie województwa mazowieckiego*. Rozdział I [w:] *Raport o wpływie wspólnej Polityki Rolnej na tendencje polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych regionów kraju*, część druga, Raport Nr 94 Programu Wieloletniego 2005-2009, IERiGŻ-PIB, praca zbiorowa pod red. nauk. W. Michna, Warszawa 2008, s. 12-13.

⁸⁰Obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych budżetów gospodarstw domowych GUS.

⁸¹J. St. Zegar, 2006: *Źródła utrzymania rodzin powiązanych z rolnictwem*. Studia i Monografie Nr 133, IERiGŻ PIB, Warszawa, s. 37.

„W konsekwencji – pisze A. Sikorska – liczebność wiejskiej ludności niechłopskiej stale się powiększała.” (...) W latach 1988-2005 procentowy udział rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego zmniejszył się z 58,5% do 43,0%, podczas gdy w tym samym okresie udział procentowy rodzin bez użytkownika gospodarstwa rolnego zwiększył się z 41,5% do 57,0%”⁸². Zjawisko wydzielania się w toku transformacji, sporej grupy rodzin wiejskich bez gospodarstw stało się zauważalne; znaczna część tej populacji zasiliła grupę biernych zawodowo (w tym zatrudnianych dorywczo lub „na czarno”); znaczna część migrowała.

Ilustracją zmian, zachodzących na wsi i w społeczności wiejskiej są także zmiany struktury gospodarstw indywidualnych według głównego źródła utrzymania gospodarstw domowych. W 2002 r. największy odsetek stanowiły gospodarstwa, gdzie ponad 50% dochodów pochodziło z emerytur i rent (30,9%); następnie z pracy najemnej (27,1%) i dopiero na trzecim miejscu – z działalności rolniczej (20,8%). Natomiast w 2007 r. na pierwszym miejscu tego rankingu znalazły się gospodarstwa w których ponad 50% dochodów ogółem stanowiły dochody z pracy najemnej (wzrost do 31,6%), na drugim – z działalności rolniczej (wzrost do 25,3%) a dopiero na trzecim – z emerytur i rent (spadek do 24,1%)⁸³.

7.3.1. Zmiany struktury liczby i powierzchni gospodarstw

W latach 2002-2007, nastąpił spadek liczby gospodarstw ogółem o 12,1%, w tym o powierzchni UR do 1 ha (działek) o 21,1% i o powierzchni UR powyżej 1 ha o 7,6%. Zmniejszyła się także powierzchnia użytków rolnych, użytkowanych zarówno w grupie działek, jak i w grupie gospodarstw rolnych o obszarze powyżej 1 ha UR (tabele 7.3 i 7.4).

W latach 2002-2007 powierzchnia użytków rolnych będąca we władaniu gospodarstw indywidualnych ogółem zmniejszyła się o 3,0%, w tym w grupie gospodarstw o powierzchni UR do 1 ha (działek) spadek ten wyniósł 16,6%, a w grupie powyżej 1 ha – 2,6%. W grupie gospodarstw o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 ha wystąpiła znacznie mniejsza dynamika spadku powierzchni niż liczby gospodarstw, co wskazuje na pozytywną zmianę w strukturze agrarnej – wzrost średniej powierzchni gospodarstwa rolnego.

⁸² A. Sikorska, 2007: *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi a proces włączania się Polski do Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej. Synteza*. Projekt badawczy Nr 1 H02C 035 28, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 9.

⁸³ *Statystyka i charakterystyka gospodarstw rolnych w 2002 r.* GUS, Warszawa 2003, s. 299; oraz *Charakterystyka gospodarstw w 2007 roku.* GUS, Warszawa 2008, s. 463.

Analiza zmian liczby gospodarstw rolnych (powyżej 1 ha) według grup obszarowych wykazała, że w latach 2002-2007 zmniejszyła się liczba gospodarstw w grupach obszarowych od 1 do 20 ha, a zwiększyła w grupach powyżej 20 ha.

Największa dynamika spadku cechowała grupę 1-2 ha (spadek o 18,2%); najmniejsza – grupę 3-5 ha (2,3%). W liczbach bezwzględnych najwięcej ubyło gospodarstw w grupach: 1-2 ha (spadek o 94,3 tys.); 5-10 ha (spadek o 26,6 tys.) oraz 10-15 ha (spadek o 16,1 tys.).

Największa dynamika wzrostu cechowała grupę 50-100 ha (wzrost o 30,4%). W liczbach bezwzględnych najwięcej przybyło gospodarstw w grupie obszarowej 30-50 ha (wzrost o 5,7 tys.).

Tabela 7.3. Zmiany liczby gospodarstw indywidualnych w Polsce w okresie przed i po wprowadzeniu WPR

Powierzchnia użytków rolnych w ha	Liczba gospodarstw					
	w liczbach bezwzględnych			%	struktura w %	
	2002	2007	różnica 2007-2002	<u>2007</u> 2002	2002	2007
Ogółem	2 928 578	2 575 113	-353 465	87,9	100,0	100,0
Od 0 do 1 ha	976 852	771 050	-205 802	78,9	33,4	29,9
Powyżej 1 ha	1 951 726	1 804 063	-147 663	92,4	66,6	70,1
W ha:	w liczbach bezwzględnych			gospodarstwa powyżej 1 ha = 100		
1-2	516 836	422 533	-94 303	81,8	26,5	23,4
2-3	280 996	273 675	-7 321	97,4	14,4	15,2
3-5	348 466	340 303	-8 163	97,7	17,9	18,9
5-10	426 520	399 868	-26 652	93,8	21,9	22,2
10-15	182 505	166 435	-16 070	91,2	9,4	9,2
15-20	83 790	77 474	-6 316	92,5	4,3	4,3
20-30	64 080	65 189	1 109	101,7	3,3	3,6
30-50	31 432	37 126	5 694	118,1	1,6	2,1
50-100	11 977	15 615	3 638	130,4	0,6	0,9
100 i więcej	5 124	5 846	722	114,1	0,3	0,3

Źródło: : *Statystyka i charakterystyka gospodarstw rolnych w 2002 r.* GUS, Warszawa 2003, s. 112 oraz *Charakterystyka gospodarstw w 2007 roku.* GUS, Warszawa 2008, s. 154. *Roczniki Statystyczne Województw (lata 2003 i 2007).*

Analiza zmiany powierzchni użytków rolnych według grup obszarowych gospodarstw (powyżej 1 ha) wykazała, że w latach 2002-2007 zmniejszyła się powierzchnia użytków rolnych w grupach gospodarstw od 1 do 20 ha oraz 100 i więcej ha, a wzrosła w grupach 20-100 ha.

Największa dynamika spadku cechowała grupę 1-2 ha (spadek o 15,4%); najmniejsza grupę 3-5 ha (spadek o 2,3%). Najwięcej hektarów użytków rolnych ubyło w grupach: 100 i więcej ha (ubytek o 215,0 tys. ha); 10-15 ha (ubytek o 193,9 tys. ha) oraz 5-10 ha (ubytek o 192,9 tys. ha).

Największa dynamika wzrostu arealów użytków rolnych cechowała grupę 50-100 ha (wzrost o 30,6%); również ta grupa najbardziej zwiększyła zasoby użytków rolnych (o 244,5 ha).

Tabela 7.4. Zmiany powierzchni gospodarstw indywidualnych ogółem w Polsce w okresie przed i po wprowadzeniu WPR

Wprowadzenie	Powierzchnia gospodarstw							
	w ha			%	struktura w %		średnio w grupie w ha	
	2002	2007	różnica 2007-2002	$\frac{2007}{2002}$	2002	2007	2002	2007
Ogółem	14858425	14418199	-440226	97,0	100,0	100,0	5,07	5,60
Od 0 do 1 ha	396482	330824	-65658	83,4	2,7	2,3	0,41	0,43
Powyżej 1 ha	14461943	14087375	-374568	97,4	97,3	97,7	7,41	7,81
gospodarstwa powyżej 1 ha								
W hektarach:				w % (ogółem powyżej 1 ha = 100)			w hektarach	
1-2	725041	613315	-111726	84,6	5,0	4,4	1,40	1,45
2-3	684603	667412	-17191	97,5	4,7	4,7	2,44	2,44
3-5	1353354	1322528	-30826	97,7	9,4	9,4	3,88	3,89
5-10	3029132	2836174	-192958	93,6	20,9	20,1	7,10	7,09
10-15	2213745	2019873	-193872	91,2	15,3	14,3	12,13	12,14
15-20	1437827	1333099	-104728	92,7	9,9	9,5	17,16	17,21
20-30	1536608	1568085	31477	102,0	10,6	11,1	23,98	24,05
30-50	1171762	1387460	215698	118,4	8,1	9,8	37,28	37,37
50-100	799707	1044238	244531	130,6	5,5	7,4	66,77	66,88
100 i więcej	1510163	1295191	-214972	85,8	10,4	9,2	294,72	221,57

Źródło: Statystyka i charakterystyka gospodarstw rolnych w 2002 r. GUS, Warszawa 2003, s. 112 oraz Charakterystyka gospodarstw w 2007 roku. GUS, Warszawa 2008, s. 154.

W latach 2002-2007 średnia wielkość użytków rolnych w przeciętnym gospodarstwie w Polsce wzrosła z 5,07 do 5,60 ha, w tym w grupie gospodarstw poniżej 1 ha z 0,41 do 0,43 ha, a w grupie gospodarstw powyżej 1 ha z 7,41 do 7,81 ha. W tym okresie wzrosła także średnia wielkość UR w gospodarstwie we wszystkich grupach obszarowych z wyjątkiem dwóch. Spadek odnotowano w grupie obszarowej: 5-10 ha (z 7,10 do 7,09 ha UR) oraz gospodarstw największych (100 i więcej ha) z 294,72 do 221,57 ha UR⁸⁴.

Analiza zmian średniej powierzchni użytków rolnych w poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw wskazuje na tendencję do „wzmocnienia” obszarowego gospodarstw najmniejszych i większych, a „osłabienia” średnich i największych.

W latach 2002-2007 nastąpiła wyraźna polaryzacja liczby i struktury gospodarstw rolnych, zagregowanych według ich siły ekonomicznej, wyrażonej

⁸⁴ Statystyka i charakterystyka gospodarstw rolnych w 2002 r. GUS, Warszawa 2003, s. 282-283 oraz Charakterystyka gospodarstw w 2007 roku. GUS, Warszawa 2008, s. 342-342.

w ESU. Wzrosła liczba gospodarstw na dwóch biegunach, mianowicie: o bardzo małej sile ekonomicznej (do 4 ESU), o średnio małej (tylko w podgrupie 12-16 ESU) oraz średnio dużej (16-40 ESU); dużej (40-100 ESU) i bardzo dużej (100 i więcej ESU), a zmniejszyła się o małej (4-8 ESU) i średnio małej (tylko w podgrupie 8-12 ESU)⁸⁵ (tabela 7.5).

Tabela 7.5. Zmiany liczby oraz struktury gospodarstw indywidualnych (razem z działkami) prowadzących działalność rolniczą według klas wielkości ekonomicznej (ESU) ogółem w Polsce w okresie przed i po wprowadzeniu WPR

Wyszczególnienie	2002	2007	Zmiany w latach 2002-2007		Struktura w %		Średnia powierzchnia UR w gospodarstwie w ha
	w liczbach bezwzględnych		w %		2002	2007	
Ogółem	2168679	2387246	218567	110,1	100,0	100,0	5,95
od 0 do 2	1426385	1623700	197315	113,8	65,8	68,0	1,99
od 2 do 4	280207	299589	19382	106,9	12,9	12,5	6,86
od 4 do 6	148259	138433	-9826	93,4	6,8	5,8	9,74
od 6 do 8	91113	82884	-8229	91,0	4,2	3,5	12,20
od 8 do 12	100358	95577	-4801	95,2	4,6	4,0	15,88
od 12 do 16	48528	50504	1976	104,1	2,2	2,1	20,04
od 16 do 40	62530	79916	17386	127,8	2,9	3,3	30,88
od 40 do 100	9155	14020	4865	153,1	0,4	0,6	67,61
od 100 do 250	1646	2123	477	129,0	0,1	0,1	171,33
250 i więcej	498	501	3	100,6	0,0	0,0	495,76

Źródło: Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa 2003, s. 302-303. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku. GUS, Warszawa 2008, s. 296-297.

W latach 2002-2007 najwięcej gospodarstw prowadzących działalność rolniczą przybyło w grupie do 2 ESU (197,3 tys.), co stanowiło 90,3% całego przyrostu liczby gospodarstw. Ubyło natomiast gospodarstw w grupie 4-6 ESU (spadek o 9,8 tys.). Najwyższa dynamika wzrostu liczby gospodarstw cechowała grupę 40-100 ESU (wzrost o 53,1%); natomiast najwyższa dynamika spadku – grupę 6-8 ESU (spadek o 9,0%)⁸⁶. Zmiany jakie nastąpiły w strukturze gospo-

⁸⁵ Klasyfikacja gospodarstw według ich siły ekonomicznej w ESU; bardzo małe (do 4), małe (4-8), średnio małe (8-16), średnio duże (16-40), duże (40-100) bardzo duże (100 i więcej) [w:] W. Poczta, J. Śledzińska, 2007: *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne i finansowe indywidualnych gospodarstw rolnych według ich wielkości ekonomicznej (na przykładzie regionu FADN Wielkopolska i Śląsk)*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Kraków, 2007, s. 435.

⁸⁶ Klasyfikacja gospodarstw według ich siły ekonomicznej w ESU; bardzo małe (do 4), małe (4-8), średnio małe (8-16), średnio duże (16-40), duże (40-100) bardzo duże (100 i więcej) [w:] W. Poczta, J. Śledzińska, 2007: *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne i finansowe indywidualnych gospodarstw rolnych według ich wielkości ekonomicznej (na przykładzie regionu*

darstw zagregowanych według ich siły ekonomicznej wskazują na wyraźną biegunowość: wzrost liczby gospodarstw najsłabszych i silnych ekonomicznie, a ubytek małych i średnich.

7.3.2. Źródła dochodów wskaźnikiem zmiany funkcji gospodarstw

Ze względu na brak ciągłości publikacji danych dotyczących liczby gospodarstw indywidualnych według kierunku i skali produkcji (dotyczy: produkcji na potrzeby własne lub rynek; por. tabela 7.2) dla potrzeb analizy zmian funkcji gospodarstw przyjęto wskaźnik „ponad 50% udziału dochodów w dochodach gospodarstwa domowego ogółem z następujących źródeł: (1) działalności rolniczej; (2) działalności rolniczej i pracy najemnej; (3) pracy najemnej; (4) pracy najemnej i działalności rolniczej; (5) działalności pozarolniczej (6) emerytur i rent; (7) niezarobkowych źródeł utrzymania”⁸⁷.

Dla potrzeb niniejszej analizy przyjęto następujące zasady klasyfikacji funkcji gospodarstw według przeważającego (powyżej 50%) źródła dochodów: gospodarstwa w których ponad 50% dochodów pochodzi:

- z działalności rolniczej – funkcja rolnicza (produkcyjna);
- z działalności rolniczej i pracy najemnej oraz z pracy najemnej i działalności rolniczej – funkcja mieszana;
- z pracy najemnej i działalności nierolniczej – funkcja nierolnicza;
- z emerytur, rent i niezarobkowych źródeł – funkcja socjalna

Zmiany liczby i struktury gospodarstw według przeważającego źródła dochodów przedstawia tabela 7.6.

W latach 2002-2007 liczba gospodarstw wzrosła tylko w tych grupach gospodarstw, w których ponad 50% dochodów pochodziło ze źródeł mieszanych, tj. pracy najemnej i działalności rolniczej (wzrost o 27,6%) oraz działalności rolniczej i pracy najemnej (wzrost o 15,1%). W pozostałych grupach liczba gospodarstw zmniejszyła się. Największy spadek odnotowano w grupie, gdzie ponad 50% dochodów pochodziło z niezarobkowych źródeł (spadek o 82,7%); najmniejszy w grupie gdzie ponad 50% dochodów pochodziło z działalności rolniczej (spadek zaledwie o 1,1%).

Natomiast w strukturze gospodarstw indywidualnych odnotowano w latach 2002-2007 następujące zmiany:

FADN Wielkopolska i Śląsk). Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Kraków, 2007, s. 435.

⁸⁷ Według tabeli 19 [w:] *Statystyka i charakterystyka gospodarstw rolnych w 2002 r.* GUS, Warszawa 2003, s. 299 oraz tabeli 83 [w:] *Charakterystyka gospodarstw w 2007 roku.* GUS, Warszawa 2008, s. 463.

wzrósł odsetek gospodarstw, gdzie ponad 50% dochodów pochodziło:

- z działalności rolniczej z 20,8 do 25,3%,
- z pracy najemnej z 27,1 do 31,6%,
- z działalności rolniczej i pracy najemnej oraz z pracy najemnej i działalności rolniczej z 3,6 do 5,5%;

zmniejszył się odsetek gospodarstw, gdzie ponad 50% dochodów pochodziło:

- z działalności pozarolniczej z 5,8 do 4,9%,
- z emerytur i rent z 30,9 do 24,1%,
- z niezarobkowych źródeł z 5,2 do 1,1%⁸⁸.

Tabela 7.6. Zmiany źródeł dochodów gospodarstw indywidualnych według głównego źródła dochodu gospodarstwa domowego przed i po wprowadzeniu WPR

Gospodarstwa gdzie ponad 50% dochodów pochodziło z:	Polska					
	gospodarstwa indywidualne				Zmiany w latach 2002-2007	
	liczba		ogółem =100 (%)			
	2002	2007	2002	2007	w liczbach	w %
działalności rolniczej	609 572	602 878	20,8	25,3	-6 694	98,9
działalności rolniczej i pracy najemnej	25 326	29 151	0,9	1,2	3 825	115,1
pracy najemnej	793 628	755 298	27,1	31,6	-38 330	95,2
pracy najemnej i działalności rolniczej	79 878	101 926	2,7	4,3	22 048	127,6
działalności pozarolniczej	168 369	117 576	5,8	4,9	-50 793	69,8
emerytury i renty	905 996	574 368	30,9	24,1	-331 628	63,4
niezarobkowych źródeł utrzymania	151 875	26 302	5,2	1,1	-125 573	17,3
Gospodarstwa pozostałe	193 315	179 746	6,6	7,5	-13 569	93,0

* Ogólna liczba gospodarstw w Polsce w danej grupie gospodarstw, gdzie ponad 50% dochodów pochodziło z danej działalności. Cyfra w nawiasach oznacza miejsce w kraju.

Źródło: Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa 2003, s. 299; Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku. GUS, Warszawa 2008, s. 463.

Po integracji Polski z UE (okres 2002-2007) odnotowano w strukturze gospodarstw sklasyfikowanych według przeważającego źródła utrzymania, pozytywne zmiany. Wyraziły się one przede wszystkim wzrostem udziału gospodarstw utrzymujących się z pracy (z wyjątkiem działalności pozarolniczej) i spadkiem z emerytur, rent i niezarobkowych źródeł.

Wzrost odsetka gospodarstw, w których ponad 50% dochodów pochodziło z działalności rolniczej wskazuje na powiększenie się w ogólnej puli gospodarstw indywidualnych grupy gospodarstw o funkcji rolniczej-produkcyjnej. Zmiany te wskazują, na klarowanie się tendencji powstawania jednozawodowych gospodarstw rolnych (towarowych i silnych ekonomicznie), które skutecznie potrafiły wykorzystać nowe możliwości, jakie powstały po objęciu pol-

⁸⁸ Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych w 2002 roku. GUS, Warszawa 2003, s. 299 oraz Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku. GUS, Warszawa 2008, s. 463.

skiego rolnictwa WPR. Należy jednak zaznaczyć, że nie wszystkie gospodarstwa, które otrzymały wsparcie unijne (na różne cele i w różnych formach) zwiększały produkcję. Część gospodarstw lepsze wyniki finansowe z indywidualnego gospodarstwa rolnego zawdzięcza głównie dopłatom.

Wzrost odsetka gospodarstw, w których ponad 50% dochodów pochodzi z dwóch form zarobkowania: z działalności rolniczej i pracy najemnej wskazuje na powiększenie się grupy gospodarstw o funkcji mieszanej, co można określić, jako tendencję rozwoju w kierunku dwuzawodowości. Należy jednak odnotować, że w tej grupie zostały wyodrębnione dwa rodzaje źródeł dochodów, mianowicie: (i) działalność rolnicza i praca najemna oraz (ii) praca najemna i działalność rolnicza, przy czym wyższą dynamikę wzrostu udziału wykazuje ten drugi rodzaj, co pozwala wnioskować, że działalność rolnicza będzie coraz bardziej przybierała funkcję drugoplanową. Tendencja wzrostowa udziału grupy gospodarstw o funkcji mieszanej sugeruje poprawę wyposażenia infrastrukturalnego i utrzymanie żywotności na obszarach wiejskich, ale jednocześnie zmianę charakteru i funkcji wsi w kierunku zatracającym cechy rustykalne.

W grupie gospodarstw o funkcji nierolniczej znajdują się gospodarstwa (i) gdzie ponad 50% dochodów pochodzi z pracy najemnej oraz (ii) gospodarstwa gdzie ponad 50% dochodów pochodzi z działalności nierolniczej. W grupie nierolniczej ujawniły się dwa kierunki zmian:

- pierwszy to wzrost udziału gospodarstw, w których ponad 50% dochodów pochodzi z pracy najemnej. Ten kierunek zmian jest odzwierciedleniem, z jednej strony nowych trendów, popularnych zwłaszcza wśród ludzi zamożnych do „wyjścia” z blokowiska i zamieszkania w „posiadłości” poza dużym miastem, z drugiej wskazuje na konieczność mieszkania na wsi osób, pracujących w mieście, ze względów finansowych (nie stać ich na zakup obecnie bardzo drogiego mieszkania w mieście). Ponadto dla wielu utrzymujących się głównie z pracy najemnej mieszkanie na wsi może być wynikiem dobrowolnej decyzji, podyktowanej sentymentem lub rachunkiem ekonomicznym, gdyż koszty pozyskania (np. wybudowania domu) i utrzymania mieszkania na wsi są tańsze niż w mieście. Takie rozwiązanie jest korzystne w rejonach o rozwiniętej komunikacji między wsią a miastem. Gospodarstwo rolne pełni wtedy funkcję samozaopatrzeniową, rekreacyjną lub jako siedlisko (ziemia uprawna w całości lub w części jest wydzierżawiona⁸⁹). Ponadto, badania socjologiczne wskazują, że „nowi” mieszkańcy wsi (nie-rolnicy), stanowią najczęściej wyizolowaną społeczność nie włączającą się w działania na rzecz rozwoju obszarów wiejskich.

⁸⁹ Takie odpowiedzi padały m.in. podczas rozmowy autorki rozdziału z rolnikami-dwuzawodowcami w 2005 r. w gminie Oleśnica, podczas przeprowadzania Ankiety Zakładu Polityki Społecznej i Regionalnej IERiGŻ-PIB.

- drugi to spadek udziału gospodarstw, gdzie ponad 50% dochodów pochodziło z działalności pozarolniczej. Tę tendencję należy zaliczyć do niekorzystnych, gdyż jest to grupa osób w większości utrzymujących się z pracy we własnych małych zakładach produkcyjnych, usługach lub handlu. Tworzą miejsca pracy dla siebie i innych. Podtrzymują żywotność obszarów wiejskich. Spadek odsetka tej grupy wskazuje na brak korzystnych warunków do rozwoju mikro- i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich, potrzebnych zwłaszcza dla niwelowania wiejskiego bezrobocia ukrytego.

Wśród nierolników, jak zwraca uwagę J. St. Zegar, znajduje się także grupa gospodarstw ekonomicznie żywotnych, chociaż „nie stanowi ona (...) znaczącej pozycji w strukturze gospodarstw indywidualnych, bowiem jej udział w ogólnej liczbie gospodarstw to zaledwie 1,3%.” (ok. 31 tys. gospodarstw)⁹⁰.

Zmniejszył się odsetek gospodarstw, w których ponad 50% dochodów pochodziło z emerytur i rent oraz niezarobkowych źródeł, co wskazuje na zmniejszanie się grupy gospodarstw o funkcji „socjalnej” (w tym: samozaopatrzeniowej, rekreacyjnej). Te grupę gospodarstw stanowią najczęściej starsi rodzice, dziadkowie, których dzieci przeprowadziły się do miasta, ze względu na miejsce zarobkowania. Sami zaś pozostali na tzw. ojcowiznie. Te grupę gospodarstw tworzą także osoby bezrolne, ubogie, często bezrobotne, które utraciły miejsce pracy w mieście. Zmniejszenie się udziału tej grupy gospodarstw można uznać za kierunek pozytywny, przy założeniu jednak, że nie wynika ono z utraty prawa do świadczeń socjalnych i nie przyczynia się do powiększenia grupy bezrobotnych i ubogich. Takie obawy sugeruje wzrost odsetka grupy gospodarstw tzw. pozostałych, gdzie ponad 50% dochodów pochodzi ze źródeł pozostałych (m.in. z darów, alimentów, wynajmu itp.).

⁹⁰ „Pod pojęciem „nierolników” należy rozumieć gospodarstwa domowe z przeważającymi dochodami spoza rolnictwa.” (...) Gospodarstwa rolne użytkowane przez gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego uzyskujące podstawowy (przeważający) dochód ze źródeł pozarolniczych (praca najemna, emerytura i renta itd.) nazwiemy łączne na użytek artykułu gospodarstwami rolnymi użytkowymi przez nierolników.” „W warunkach rolnictwa polskiego za gospodarstwa żywotne ekonomicznie przyjmuje się na ogół te, dla których wielkość ekonomiczna wynosi co najmniej 8 ESU”. J. St. Zegar: *Ekonomicznie żywotne gospodarstwa rolne użytkowane przez nierolników*. Wiadomości Statystyczne nr 7/lipiec 2009, GUS, PTS, Warszawa, s. 28-29.

7.3.3. Regionalne zróżnicowanie zmian funkcji gospodarstw indywidualnych

Regionalne zróżnicowanie zmian funkcji gospodarstw indywidualnych ilustrują tabele 7.7 i 7.8.

W latach 2002-2007 wzrosła liczba województw o najwyższym udziale (według przyjętej w tym badaniu skali⁹¹) gospodarstw o funkcji „rolniczej” z trzech (podlaskie; wielkopolskie; warmińsko-mazurskie; wskaźnik od 38,6 do 30,0%) do sześciu (kujawsko-pomorskie; wielkopolskie; warmińsko-mazurskie; mazowieckie; pomorskie; świętokrzyskie; wskaźnik od 42,9 do 30,8%).

Tabela 7.7. Regionalne zróżnicowanie zmian funkcji gospodarstw indywidualnych według dochodów gospodarstw domowych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne, w których ponad 50% stanowiły dochody z:								Gospodarstwa pozostałe	
	działalności rolniczej		działalności rolniczej i nierolniczej		pracy najemnej i działalności nierolniczej		emerytur, rent i niezarobkowych źródeł			
	Funkcje gospodarstw indywidualnych*									
	rolnicza produkcyjna				mieszana					
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Polska razem = 100										
Polska	20,8	25,3	3,6	5,5	32,9	36,6	36,1	25,2	6,6	7,5
Województwo razem = 100										
Dolnośląskie	17,6	18,8	2,5	3,5	35,9	44,3	38,1	26,8	5,9	6,5
Kujawsko- pomorskie	39,8	42,9	2,7	2,9	26,1	29,4	25,8	18,7	5,7	6,1
Lubelskie	24,2	27,8	4,0	1,8	28,3	32,2	36,9	25,9	6,6	8,9
Lubuskie	12,2	15,6	2,4	3,7	35,4	40,4	44,1	35,0	5,9	5,3
Łódzkie	27,3	28,7	4,4	6,3	32,1	34,9	29,4	21,2	6,7	8,9
Małopolskie	10,9	12,5	4,4	8,0	36,5	43,6	40,2	27,2	8,0	8,8
Mazowieckie	28,2	35,7	3,3	4,2	33,7	34,8	28,8	18,3	5,9	7,0
Opolskie	19,2	19,3	3,2	4,7	35,9	43,0	35,7	27,3	6,0	5,8
Podkarpackie	6,9	7,5	5,2	8,9	34,7	40,6	45,4	35,6	7,8	7,5
Podlaskie	38,6	43,5	3,0	3,1	23,8	29,2	29,0	17,8	5,6	6,3
Pomorskie	27,1	33,7	2,5	4,9	32,5	35,4	31,9	18,0	6,0	8,1
Śląskie	6,3	8,0	1,9	3,9	39,8	42,7	45,7	39,6	6,2	5,7
Świętokrzyskie	19,1	30,8	4,1	6,7	28,9	30,7	41,0	22,9	7,0	9,0
Warmińsko-mazurskie	30,0	37,5	1,8	3,0	27,5	31,3	35,4	23,0	5,3	5,1
Wielkopolskie	33,8	38,5	4,3	4,4	30,7	32,3	24,5	17,3	6,7	7,5
Zachodniopomorskie	17,7	25,0	2,0	5,1	35,5	38,3	39,1	24,2	5,7	7,4

* *Funkcje gospodarstw indywidualnych: **rolnicza (produkcyjna)** - gospodarstwa domowe, w których ponad 50% dochodów ogółem stanowiły dochody z działalności rolniczej; **mieszana** – ponad 50% dochodu z działalności rolniczej i pracy najemnej; **nierolnicza** – ponad 50% dochodu z pracy najemnej i działalności nierolniczej; **socjalna** – ponad 50% dochodu z emerytur i rent oraz niezarobkowych źródeł.*

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa 2003, s. 299; Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku. GUS, Warszawa 2008, s. 463.

⁹¹ Przyjęto skalę: duży udział: 30,0% i więcej (w grupie mieszanej 3,0% i więcej); średni: 29,9-20,0% (2,9-2,0%); mały: 19,9-10,0% (1,9-1,0%); bardzo mały: do 10,0% (do 1,0%).

Tabela 7.8. Regionalne zróżnicowanie funkcji gospodarstw indywidualnych według źródła dochodów gospodarstw domowych w latach 2002-2007

Województwo		Ogólna liczba gospodarstw w danym województwie = 100%		Województwo		Ogólna liczba gospodarstw w danym województwie = 100%	
Funkcje gospodarstw indywidualnych według źródła dochodów*				Ogólna liczba gospodarstw województwie = 100			
rolnicza				mieszana			
2002		2007		2002		2007	
województwo	%	województwo	%	województwo	%	województwo	%
Kujawsko-pomorskie	39,8	Podlaskie	43,5	Podkarpackie	5,2	Podkarpackie	8,9
Podlaskie	38,6	Kujawsko-pomorskie	42,9	Łódzkie	4,4	Małopolskie	8,0
Wielkopolskie	33,8	Wielkopolskie	38,5	Małopolskie	4,4	Świętokrzyskie	6,7
Warmińsko-mazurskie	30,0	Warmińsko-mazurskie	37,5	Wielkopolskie	4,3	Łódzkie	6,3
Mazowieckie	28,2	Mazowieckie	35,7	Świętokrzyskie	4,1	Zachodniopomorskie	5,1
Łódzkie	27,3	Pomorskie	33,7	Lubelskie	4,0	Pomorskie	4,9
Pomorskie	27,1	Świętokrzyskie	30,8	Mazowieckie	3,3	Opolskie	4,7
Lubelskie	24,2	Łódzkie	28,7	Opolskie	3,2	Wielkopolskie	4,4
Opolskie	19,2	Lubelskie	27,8	Podlaskie	3,0	Mazowieckie	4,2
Świętokrzyskie	19,1	Zachodniopomorskie	25,0	Kujawsko-pomorskie	2,7	Śląskie	3,9
Zachodniopomorskie	17,7	Opolskie	19,3	Dolnośląskie	2,5	Lubuskie	3,7
Dolnośląskie	17,6	Dolnośląskie	18,8	Pomorskie	2,5	Dolnośląskie	3,5
Lubuskie	12,2	Lubuskie	15,6	Lubuskie	2,4	Podlaskie	3,1
Małopolskie	10,9	Małopolskie	12,5	Zachodniopomorskie	2,0	Warmińsko-mazurskie	3,0
Podkarpackie	6,9	Śląskie	8,0	Śląskie	1,9	Kujawsko-pomorskie	2,9
Śląskie	6,3	Podkarpackie	7,5	Warmińsko-mazurskie	1,8	Lubelskie	1,8
nierolnicza				socjalna			
Śląskie	39,8	Dolnośląskie	44,3	Śląskie	45,7	Śląskie	39,6
Małopolskie	36,5	Małopolskie	43,6	Podkarpackie	45,4	Podkarpackie	35,6
Dolnośląskie	35,9	Opolskie	43,0	Lubuskie	44,1	Lubuskie	35,0
Opolskie	35,9	Śląskie	42,7	Świętokrzyskie	41,0	Opolskie	27,3
Zachodniopomorskie	35,5	Podkarpackie	40,6	Małopolskie	40,2	Małopolskie	27,2
Lubuskie	35,4	Lubuskie	40,4	Zachodniopomorskie	39,1	Dolnośląskie	26,8
Podkarpackie	34,7	Zachodniopomorskie	38,3	Dolnośląskie	38,1	Lubelskie	25,9
Mazowieckie	33,7	Pomorskie	35,4	Lubelskie	36,9	Zachodniopomorskie	24,2
Pomorskie	32,5	Łódzkie	34,9	Opolskie	35,7	Warmińsko-mazurskie	23,0
Łódzkie	32,1	Mazowieckie	34,8	Warmińsko-mazurskie	35,4	Świętokrzyskie	22,9
Wielkopolskie	30,7	Wielkopolskie	32,3	Pomorskie	31,9	Łódzkie	21,2
Świętokrzyskie	28,9	Lubelskie	32,2	Łódzkie	29,4	Kujawsko-pomorskie	18,7
Lubelskie	28,3	Warmińsko-mazurskie	31,3	Podlaskie	29,0	Mazowieckie	18,3
Warmińsko-mazurskie	27,5	Świętokrzyskie	30,7	Mazowieckie	28,8	Pomorskie	18,0
Kujawsko-pomorskie	26,1	Kujawsko-pomorskie	29,4	Kujawsko-pomorskie	25,8	Podlaskie	17,8
Podlaskie	23,8	Podlaskie	29,2	Wielkopolskie	24,5	Wielkopolskie	17,3

* Jak w tabeli 7.7, bez gospodarstwa pozostałe, dlatego udziały nie sumują się do 100%.

Objaśnienie: dla poziomu: duży (30,0% i więcej, a w grupie mieszanej 3,0% i więcej) przyjęto kolor pomarańczowy; średni: 29,9-20,0% [2,9-2,0%] - kolor żółty; mały: (19,9-10,0% [1,9-1,0%]) - kolor zielony; bardzo mały: (do 10,0% [do 1,0%]) - kolor niebieski.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tabeli 7.7.

W latach 2002-2007 powiększyła się także grupa województw z gospodarstwami o najwyższym udziale gospodarstw o funkcji „mieszanej” z dziewięciu (podkarpackie, łódzkie, małopolskie, wielkopolskie, świętokrzyskie, lubelskie, mazowieckie, opolskie, podlaskie; wskaźnik od 4,4 do 3,0%) do czternastu (podkarpackie, małopolskie, świętokrzyskie, łódzkie, zachodniopomorskie, pomorskie, opolskie, wielkopolskie mazowieckie, śląskie, lubuskie, dolnośląskie, podlaskie, warmińsko-mazurskie; wskaźnik od 8,0 do 3,0%), a także „nierolniczej” z jedenastu (śląskie, małopolskie, dolnośląskie, opolskie, zachodniopomorskie, lubuskie, podkarpackie, mazowieckie, pomorskie, łódzkie, wielkopolskie; wskaźnik od 39,8 do 30,7%) do czternastu (dolnośląskie, małopolskie, opolskie, śląskie, podkarpackie, lubuskie, zachodniopomorskie, pomorskie, łódzkie, mazowieckie, wielkopolskie lubelskie warmińsko-mazurskie, świętokrzyskie; wskaźnik od 44,3% do 30,7%).

Zmalała natomiast liczba województw z jedenastu (śląskie, podkarpackie, lubuskie, świętokrzyskie, małopolskie, zachodniopomorskie, dolnośląskie, lubelskie, opolskie, warmińsko-mazurskie, pomorskie; wskaźnik od 45,7 do 31,9%) do trzech (śląskie, podkarpackie, lubuskie; wskaźnik od 39,6 do 35,0%) o najwyższym odsetku gospodarstw indywidualnych o funkcji „socjalnej”. Potwierdza to tezę o poprawie, po integracji Polski z UE, sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw związanych z rolnictwem oraz na wsi.

Przykładem zmiany funkcji gospodarstw rolnych są wyspecjalizowane gospodarstwa mleczarskie (województwo podlaskie). W województwie podlaskim udział gospodarstw, w których ponad 50% dochodów ogółem pochodziło z działalności rolniczej wzrósł z 38,6% w 2002 r. do 45,5% w 2007 r., a w rankingu według rolniczej funkcji gospodarstw województwo to awansowało z drugiej na pierwszą pozycję w kraju.

Reasumując, można stwierdzić, że:

- zmiany funkcji gospodarstw rolnych i ich regionalne zróżnicowanie wynikają zarówno z transformacji ustrojowej naszego kraju (początek lat 90. XX w.), jak i integracji Polski z Unią Europejską (UE) oraz objęcia polskiego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną (WPR) (od 2004 r.). Przemiany te wyraziły się przede wszystkim polaryzacją gospodarstw rolnych do dwóch biegunów: (i) gospodarstw rolniczych, towarowych oraz (ii) gospodarstw nierolniczych (samozaopatrzeniowych, socjalnych, siedliskowych, rekreacyjnych);
- w strukturze gospodarstw według przeważającego źródła utrzymania, odnotowano pozytywne zmiany, które wyraziły się przede wszystkim wzrostem udziału

łu gospodarstw utrzymujących się z pracy i spadkiem ze źródeł socjalnych i niezarobkowych;

- zmiany struktury gospodarstw według przeważającego dochodu wskazuje na wzrost ich funkcji produkcyjnej i dwuzawodowej oraz spadek funkcji socjalnej. Potwierdza to tendencję gospodarstw do polaryzacji; z jednej strony w kierunku jednofunkcyjności (towarowości), z drugiej w kierunku wielozawodowości;
- w gospodarstwie wielozawodowym gospodarstwo rolne pełni wtedy funkcję uzupełniającego źródła dochodów (finansowe lub w formie samozaopatrzenia), zaś jego funkcją podstawową staje się funkcja pozarolnicza, w tym środowiskowa, rekreacyjna, siedliskowa, przez co służy zachowaniu żywności na obszarach wiejskich;
- występuje znaczne zróżnicowanie regionalne pod względem udziału gospodarstw rolnych klasyfikowanych według przeważającego źródła dochodów w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych w województwie;
- do województw najbardziej rolniczych ze względu na ponad 50% udział dochodów z działalności rolniczej w dochodach ogółem gospodarstwa domowego można zaliczyć województwa: podlaskie, kujawsko-pomorskie, wielkopolskie, warmińsko-mazurskie, mazowieckie, pomorskie i świętokrzyskie. W tych województwach udział gospodarstw o przeważających dochodach z rolnictwa kształtował się od 43,5% (województwo podlaskie) do 30,8% (województwo świętokrzyskie),
- we wszystkich województwach występuje wysoki odsetek gospodarstw indywidualnych, w których ponad 50% dochodów ogółem stanowią dochody z pracy najemnej i działalności nierolniczej. Na 16 województw ogółem w kraju w 14 udział ten kształtował się od 44,3% w województwie dolnośląskim do 30,7% w województwie świętokrzyskim. Jedynie w dwóch województwach wskaźnik ten był niższy od 30%, ale również wysoki (w kujawsko-pomorskim – 29,4% i podlaskim – 29,2%),
- kierunek zmian funkcji gospodarstw rolnych może być m.in. determinantem rozwoju lub stagnacji na obszarach wiejskich,
- występowała również znaczna dywersyfikacja regionalna w aktywności gospodarstw w pozyskiwaniu środków unijnych oraz w ich wielkości. W 2007 roku ponad 1/3 ogólnej puli dopłat bezpośrednich do gruntów, przekazanych przez ARiMR dla poszczególnych województw trafiła do trzech województw: mazowieckiego (13,0%), wielkopolskiego (12,8%) oraz lubelskiego (9,2%), a np. na województwo śląskie przypadło tylko 2,3%, lubuskie 2,7%, świętokrzyskie 3,3% i podkarpackie 3,4% krajowej puli dopłat. Jednak pod względem wielkości dopłat w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych na trzech pierwszych miesiącach znalazły się województwa kujawsko-pomorskie, opolskie i wielkopolskie.

Województwa lubelskie i mazowieckie znalazły się w tym rankingu dopiero na 8 i 10 pozycji (kwoty dopłat kształtowały się poniżej średniej krajowej).

W Aneksie umieszczono mapy (źródło: [za:] *Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich Założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa*”, MRiRW, Warszawa, styczeń 2010 r.), które ilustrują wybrane aspekty regionalnego zróżnicowania sytuacji społeczno-ekonomicznej na obszarach wiejskich wskazując jednocześnie na uwarunkowania i możliwości zmian funkcji gospodarstw rolnych.

Literatura

ARiMR – trzy lata po akcesji. ARiMR, Warszawa 2007.

Budzinowski R. 2005: *Gospodarstwo rolne i przedsiębiorstwo rolne*, [w:] A. Stelmachowski (red.), *Prawo rolne*, Warszawa.

Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku. GUS, Warszawa 2008.

Chmielewska B., 2007: *Wzajemne relacje sektora przetwórczego i surowcowego na przykładzie cukrowni i gospodarstw z uprawą buraków cukrowych*. Rozdział III [w:] *Pilne potrzeby do rozwiązania w rolnictwie polskim*. Praca zbiorowa, opr. red. B. Chmielewska. IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2005-2009, Raport Nr 71, Warszawa.

Chmielewska B., 2008: *Polaryzacja gospodarstw rolnych pod wpływem WPR w Polsce na przykładzie województwa mazowieckiego*. Rozdział I [w:] *Raport o wpływie wspólnej Polityki Rolnej na tendencje polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych regionów kraju*. Część druga. Praca zbiorowa pod red. nauk. W. Michna. Program Wieloletni 2005-2009: *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, Nr 94, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

E-strona: Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Polsce.

Janusiewicz A., Łopaciński K., 2009: *Ocena stanu turystyki wiejskiej i agroturystyki w Polsce w latach 2005-2009*. Prezentacja w ramach: *Perspektywy rozwoju i promocji turystyki wiejskiej i agroturystyki w Polsce w latach 2005-2009*, Kielce 17-18 kwietnia 2009, e-strona: bip.minrol.gov.pl.

Jóźwiak W., 2006: *Obecne przemiany polskiego rolnictwa i perspektywa 2007-2013*, prezentacja, na konferencji pt.: „*Polska wieś od nowa - szanse obszarów wiejskich w perspektywie 2007-2013*”, UKIE, MRiRW, Warszawa 07.12.2006.

Nowicki F., 2003: *Kwestia agrarna w Polsce*. Część II. Maszynopis, http://lbc_1917_3.w.interia.pl.

Pocza W., Śledzińska J., 2007: *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne i finansowe indywidualnych gospodarstw rolnych według ich wielkości ekonomicznej (na przykładzie regionu FADN Wielkopolska i Śląsk)*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Kraków 2007

Rocznik Statystyczny 2008. GUS, Warszawa 2008,

Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008, GUS, Warszawa 2008.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie *minimalnych norm*, z dnia 12 marca 2009 r. (Dz. U. z dnia 13 marca 2009 r.; Nr 46, poz. 306)

<http://funduszeue.info/blog/2010/01/11/uwaga-rolnicy-od-2010-roku-obowiazuja-nowe-normy-i-wymogi-wzajemnej-zgodnosci-cross-compliance/>

Sikorska A., 2007: *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi a proces włączenia się Polski do Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej. Synteza*. Projekt badawczy Nr 1 H02C 035 28, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Statystyka i charakterystyka gospodarstw rolnych w 2002 r. GUS, Warszawa 2003.

Tomczak F., 2005: *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*. IRWiR PAN, Warszawa.

Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego z dnia 11 kwietnia 2003 roku; (Dz. U. z dnia 15 kwietnia 2003 r., Dz.U.2003.64.592).

Wigier M., 2007: *Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej oraz kierunki jej modyfikacji*. Studia i Raporty IUNG-PIB, Zeszyt 7, Puławy.

Zegar J. St., 2006: *Źródła utrzymania rodzin powiązanych z rolnictwem*. Studia i Monografie Nr 133, IERiGŻ PIB, Warszawa.

Zegar J. St. J., 2008: *Gospodarstwa ekologiczne w Polsce w świetle badań strukturalnych GUS*, Rozdział V [w:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym [6]*. Praca zbiorowa pod red. nauk. J. St. Zegar. IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2005-2009, Raport Nr 102, Warszawa.

Zegar J. St., 2009: *Ekonomicznie żywotne gospodarstwa rolne użytkowane przez nierolników*. Wiadomości Statystyczne Nr 7/lipiec 2009, GUS, PTS, Warszawa.

ANEKS

Wykaz publikacji wydanych w latach 2005-2010 w ramach realizacji Zadania badawczego 2 „Zasięg i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym”

– kierownik zadania badawczego: prof. dr hab. Waldemar Michna

– Zespół: prof. dr hab. Waldemar Michna, dr inż. Barbara Chmielewska, dr inż. Alicja Mierosławska

Zadanie badawcze było realizowane w ramach Programu Wieloletniego 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Tematu VI: „Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich” – kierownik Tematu VI: prof. dr hab. Alina Sikorska.

2005 rok

1. „Zróżnicowanie funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym”. Autor: prof. dr hab. W. Michna, Współpraca: dr inż. A. Mierosławska, dr inż. B. Chmielewska, mgr inż. D. Lidke. Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Nr 9, Warszawa 2005.

2006 rok

2. „Rolnictwo i wieś w krajowej oraz wojewódzkich strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego do 2020 roku”. Opracował zespół autorski prof. dr hab. W. Michna, dr inż. B. Chmielewska, dr inż. A. Mierosławska, mgr L. Zalewski pod redakcją W. Michny. Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Raport Nr 34, Warszawa 2006.
- W Raport Nr 34 poszczególne rozdziały opracowały następujące osoby:
- W. Michna: Rozdział I: „Rolnictwo i wieś w krajowej oraz wojewódzkich strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego do 2020 roku”.
 - A. Mierosławska: Rozdział II: „Strategia przezwycięzania zapaści rolnictwa i wsi w województwach wschodnich w najbliższych latach”.
 - B. Chmielewska: Rozdział III: „Wykorzystane i niewykorzystane możliwości rozwoju rolnictwa i wsi w województwie mazowieckim”.
 - L. Zalewski: Rozdział IV: „Główne źródła wysokiego poziomu rozwoju rolnictwa w województwach: Wielkopolskim i Kujawsko-pomorskim w świetle wyników Spisów Rolniczych w latach 2002 i 2005”.
3. A. Mierosławska: „Siła ekonomiczna gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym”, [w:] „Potencjał rozwojowy obszarów wiejskich w aspekcie wstąpienia Polski do UE”. Szczecin 2006, s. 459-464.
 4. A. Mierosławska: „Regionalne zróżnicowanie funkcji i siły ekonomicznej gospodarstw w Polsce”. Zeszyty Naukowe Ekonomiki Rolnictwa Akademii Podlaskiej w Siedlcach, Siedlce 2006.
 5. B. Chmielewska, A. Mierosławska: „Koncepcje rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Narodowym Planie Rozwoju oraz Strategiach Rozwoju Regionalnego województw”. Maszynopis, Warszawa 2006.
 6. B. Chmielewska: „Trendy spożycia żywności a strategiczne cele rozwoju”. Handel Wewnętrzny. Numer Specjalny/2006.
 7. B. Chmielewska: „Aktywizacja obszarów wiejskich w świetle realizacji celów strategicznych na przykładzie województwa mazowieckiego”. Roczniki Naukowe SERIA, t. IV, Poznań 2006. (R)

2007 rok

8. „Ocena wpływu rozwoju sektora spożywczego na kierunki modernizacji gospodarstw rolnych w warunkach poszczególnych regionów kraju”. Praca zbiorowa pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Waldemara Michny, współautorstwo: dr inż. B. Chmielewska, dr inż. A. Mierosławska. Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ PIB, Raport Nr 64, Warszawa 2007.

W Raport Nr 64 poszczególne rozdziały opracowały następujące osoby:

- W. Michna: Wstęp; Zakończenie oraz:
Rozdział I.: „Wpływ przemysłu zbożowo-młynarskiego i zbożowo-paszowego oraz perspektywy utworzenia przemysłu paliw odnawialnych na rozwój gospodarstw rolnych w różnych regionach kraju”,
Rozdział IV.: „Zmiany w modelach rozwoju gospodarstw rolnych specjalizujących się w produkcji mleka w krajach OECD, a w tym w UE i w Polsce”,
Rozdział VI.: „Wpływ rozwoju przemysłu mięsnego (a w tym drobiowego) w okresie transformacji ustrojowej na kierunki modernizacji gospodarstw rolnych w różnych regionach kraju”,
- B. Chmielewska, dr inż. A. Mierosławska: Rozdział II.: „Integracja przemysłu owocowo-warzywnego z gospodarstwami sadowniczymi i produkcji warzyw”,
- B. Chmielewska: Rozdział III.: „Model integracji cukrowni z gospodarstwami produkującymi buraki cukrowe”,
- A. Mierosławska: Rozdział V.: „Spółdzielczość mleczarska w Polsce, jej strategia rozwoju i wdrażania w latach 1990-2006 na przykładzie rozwoju spółdzielczości mleczarskiej oraz gospodarstw na Podlasiu”.

9. „Pilne potrzeby do rozwiązania w rolnictwie polskim”. Praca zbiorowa. Autorzy: prof. dr hab. W. Michna, dr inż. B. Chmielewska, dr inż. A. Mierosławska, mgr E. Draus, mgr K. Kobza, mgr M. Murawski. Opracowanie redakcyjne dr inż. Barbara Chmielewska. Program Wieloletni IERiGŻ-PIB, Raport Nr 71, Warszawa 2007.

W Raporcie Nr 71 poszczególne rozdziały opracowały następujące osoby:

- W. Michna: Rozdział I.: „Oddziaływanie sektora spożywczego na kierunki modernizacji w rolnictwie”,
- A. Mierosławska: Rozdział II.: „Rozwój mleczarstwa podlaskiego na tle kraju”,
- B. Chmielewska: Rozdział III.: „Wzajemne relacje sektora przetwórczego i surowcowego na przykładzie cukrowni i gospodarstw z uprawa buraków cukrowych”,
- E. Draus: Rozdział IV.: „Zmiany agrarne w województwie podkarpackim, tendencje na przyszłość”,
- M. Murawski: Rozdział V.: „Projekty zmian unijnej wspólnej Polityki Rolnej w odniesieniu do mleczarstwa, w tym do przyszłości kwotowania mleka w Unii Europejskiej”,
- K. Kobza: Rozdział VI.: „Reforma unijnego rynku cukru i jej konsekwencje dla planatorów buraków cukrowych w Polsce”,
- B. Chmielewska, dr inż. A. Mierosławska: „Dylematy organizacji rynku owoców i warzyw przed i po integracji Polski z Unią Europejską”.

10. B. Chmielewska, A. Mierosławska: „Krajowa czy regionalna strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich?” Zagadnienia Ekonomiki Rolnej IERiGŻ nr 2/2007, s. 85-105. (R)
11. W. Michna, A. Mierosławska, B. Chmielewska: „Ocena wpływu sektora spożywczego na kierunki modernizacji gospodarstw rolnych”. Rozdział w materiałach konferencyjne „Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej”, Pułtusk 12-14.12.2007 r.
12. B. Chmielewska: „Zmiana modelu gospodarstwa rolnego pod wpływem rozwoju przemysłu przetwórczego”. Roczniki Naukowe SERiA, t. IX, z.1, Kraków 2007. (R)
13. B. Chmielewska: „Modernizacja gospodarstw rolnych z uprawą buraków cukrowych w efekcie zmian w sektorze przemysłu cukrowniczego”. Publikacja w materiałach z konferencji naukowej (monografia) pt. „Innowacje i innowacyjność w sektorze agrobiznesu”. SGGW, Warszawa 2007. (R)
14. B. Chmielewska: „Strategiczne cele rozwoju województwa mazowieckiego”. Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Raport Nr 80, Warszawa 2007.
15. A. Mierosławska: „Tendencje zmian branży mleczarskiej w Polsce po 1990 roku”. Roczniki Naukowe SERiA, t. IX, z. 3, Kraków 2007. (R)

2008 rok

16. W. Michna: „Raport o wpływie WPR na tendencje polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych regionów”, Program Wieloletni 2005-2009 IERiGŻ-PIB, Raport Nr 93, część pierwsza Warszawa 2008. (R)
17. A. Mierosławska: „Zmiany w strukturze agrarnej w 3 lata po akcesji Polski do UE, w ujęciu regionalnym”, Roczniki Naukowe SERiA, t.3, tom X, s. 392-397. (R)
18. A. Mierosławska: „Polska wieś przejada pieniądze?”, Agroservis nr 14 z dnia 16 lipca 2008, s. 50-51.
19. A. Mierosławska: „Program operacyjny Rozwój Polski Wschodniej – szansa i nadzieja nadrobienia zapóźnień w rozwoju”. Rozdział w: „Zrównoważony rozwój lokalny, Unijne instrumenty wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich w latach 2007-2013”. Red. naukowa: prof. dr hab. Antoni Mickiewicz, prof. dr hab. Paweł Mickiewicz, tom I, s. 126-134. Wydawcy: Stowarzyszenie Naukowe – Instytut Gospodarki i Rynku, Akademia Rolnicza w Szczecinie, Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej, Szczecin 2008. (R)
20. B. Chmielewska: „Możliwość poprawy konkurencyjności rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie mazowieckim”, Roczniki Naukowe SERiA, t. 10, z. 2, s. 45-50, Warszawa-Poznań-Lublin 2008. (R)
21. B. Chmielewska: „Modernizacja gospodarstw rolnych z uprawą buraków cukrowych w efekcie zmian w sektorze przemysłu cukrowniczego”, Rozdział w: „Innowacje i Innowacyjność w Sektorze Agrobiznesu”, SGGW, Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra

Polityki Agrarnej i Marketingu, Prace Naukowe Nr 45, tom II, s. 205-213, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008. (R)

22. B. Chmielewska: „Zróżnicowanie terytorialne w rozwoju społeczno-gospodarczym województwa mazowieckiego”, [w:] „Problemy rozwoju polityki regionalnej i lokalnej w dobie globalizacji i integracji (streszczenia referatów)”. Wydawcy: Akademia Rolnicza, Katedra Polityki Społeczno-Gospodarczej i Europejskich Studiów Gospodarczych, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytet Szczeciński, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa oddział w Szczecinie. Międzyzdroje 2008. (R)
23. B. Chmielewska: „Rolnictwo i obszary wiejskie w województwie mazowieckim w aspekcie lokalnych strategii rozwoju i unijnego wsparcia”, Rozdział w: „Zrównoważony rozwój lokalny, unijne instrumenty wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich w latach 2007-2013”. Red. naukowa: prof. dr hab. Paweł Mickiewicz, dr hab. Wojciech Gotkiewicz, tom 2, s. 14-23. Wydawcy: Stowarzyszenie Naukowe – Instytut Gospodarki i Rynku, Akademia Rolnicza w Szczecinie, Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej, Szczecin 2008. (R)
24. B. Chmielewska: “Income situation of Farmer Families In Poland In the Light of Economic Transformations and European Integration”, [w:] Ukrainian-Polish Cooperation in the Context of Globalization, Series of monographs “Economic & Studies”, No 1, Supplement A, s. 117-125, Kyiv-Ternopil 2008. (R)
25. „Raport o wpływie WPR na tendencje polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych regionów”, Redakcja naukowa prof. dr hab. W. Michna. Autorzy: B. Chmielewska, W. Michna, A. Mierosławska, Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Raport Nr 94, część druga, Warszawa 2008.
W Raporcie nr 94 poszczególne rozdziały opracowały następujące osoby:
 - W. Michna: Wprowadzenie oraz Rozdział III.: „Rolnictwo podkarpackie oraz wojewódzka strategia poprawy obszarowej i ekonomicznej struktury jego gospodarstw rolnych”.
 - B. Chmielewska: Rozdział I.: „Polaryzacja gospodarstw rolnych pod wpływem WPR w Polsce na przykładzie województwa mazowieckiego”.
 - A. Mierosławska: Rozdział II.: „Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na polskie gospodarstwa rolne – ma przykładzie województwa podlaskiego”.
26. B. Chmielewska, A. Mierosławska: „Entwicklung der Landwirtschaft und des laendlichen Raums in den regionalen Entwicklungsstrategien in Polen“, [w:] „Online-Fachzeitung des Bundesministeriums für Land- und Forstwirtschaft, Umwelt und Wasserwirtschaft“ (wersja internetowa, październik 2008, www.laendlicher-raum.at). (R)
27. „Kierunki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce i w wybranych krajach europejskich (Ukraina, Francja, Holandia)”, Praca zbiorowa pod redakcją B. Chmielewska. Autorzy: doc. dr Yuriy Bilan, dr. inż. B. Chmielewska, dr. inż. B. Karwat-Woźniak, prof. dr hab. W. Michna, dr inż. A. Mierosławska, prof. dr hab. M. Parchomets. Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Raport Nr 104, Warszawa 2008. (R)
W numerze 104 poszczególne rozdziały opracowały następujące osoby:
 - B. Chmielewska: Wprowadzenie,
Rozdział I.: „Dywersyfikacja sektora rolnego Unii Europejskiej po rozszerzeniu do 27 państw członkowskich”;

Rozdział VI.: „Polityka rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Holandii”,

- B. Karwat-Woźniak: Rozdział II.: „Rodzinne gospodarstwa wysokotowarowe – przeobrażenia i przesłanki ich dalszego rozwoju”,
- A. Mierosławska: Rozdział III.: „Rozwój spółdzielczości mleczarskiej w Polsce”,
- M. Parchomets, Y. Bilan: „Stan i tendencje rozwoju gospodarki Ukrainy”,
- W. Michna: „Strategia rozwoju gospodarstw rolnych w perspektywie kilkunastu lat we Francji i w Polsce”.

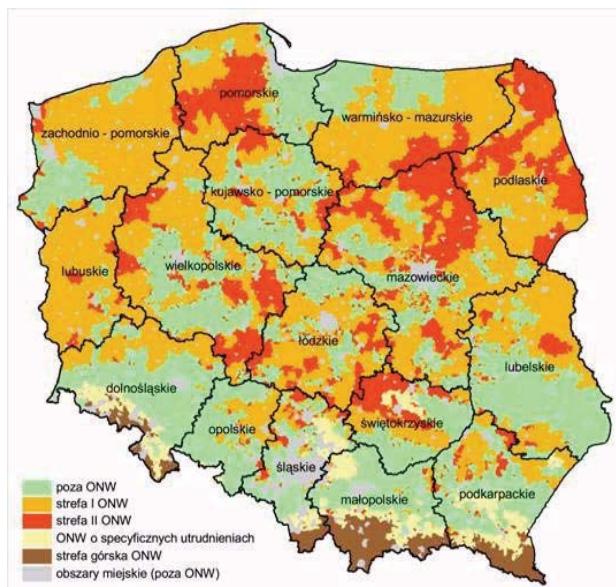
2009 rok

28. W. Michna: „Projekt regionalnych strategii rozwojowych dla poszczególnych grup gospodarstw rolnych”, Program Wieloletni 2005-2009, wydanie specjalne jubileuszowe, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009;
29. W. Michna: „Źródła wzrostu i rozwoju wsi tkwią głównie w tworzeniu nowych miejsc pracy”, [w:] Roczniki Nauk Rolniczych, Polska Akademia Nauk, Wydział Nauk Rolniczych, Leśnych i Weterynaryjnych, Komitet Ekonomiki Rolnictwa; Wydział Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G – Ekonomika Rolnictwa, tom 96, Zeszyt 4, Warszawa 2009 (ISSN 0080-3715), s. 139-146.
30. W. Michna: „Szanse i zagrożenia rozwoju rolnictwa do 2020 roku”, [w:] Zarządzanie Ryzykiem, kwartalnik Nr 29, Instytut Zarządzania Ryzykiem, Akademia Finansów w Warszawie (ISSN 1640-5145), s. 37-44.
31. W. Michna.: „Можливості розвитку сільськогосподарських підприємств у десятилітніх часових горизонтах”. розділ 3.2 [w:] „Сільське господарство - харчова промисловість - сільські території” (колективна монографія) / За ред. Тетяна Мостенська, Варвара Хмільська, Юрій Білан, Марек Вігер. Wyd.: Національний університет харчових технологій (Київ); Інститут економіки сільського господарства і АПК (Варшава); Центр соціологічних досліджень (Тернопіль), Київ-Варшава, 2009, (monografia) (ISBN 978-83-60903-87-2), s. 144-150. (R)
32. W. Michna: „Dylematy restrukturyzacji rolnictwa – Strategia rozwoju gospodarstw rolnych i wsi w długiej perspektywie oraz w ujęciu przestrzennym”, [w:] Nowe Życie Gospodarcze, Nr 23-24, „Wydanie specjalne, 5 lat programu badawczego”, grudzień 2009, s. 40-41.
32. W. Michna, A. Mierosławska: „Strategia rozwoju gospodarstw rolnych i wsi w długiej perspektywie oraz w ujęciu przestrzennym. Synteza wyników badań prowadzonych w okresie 2005-2009”, Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Raport Nr 134, Warszawa 2009.
W Raporcie nr 134 poszczególne rozdziały opracowały następujące osoby:
 - W. Michna: Wprowadzenie,
Rozdział I.: „Główne cechy struktury agrarnej a w tym docelowych modeli gospodarstw rolnych w krajach zachodniej i środkowej Europy na początku XXI wieku”,
Rozdział II.: „Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województw do 2020 r. i wynikające z niej wnioski dla rolnictwa”,
Rozdział III.: „Wpływ rozwoju sektora spożywczego na kierunki modernizacji gospodarstw rolnych w poszczególnych regionach kraju”,

- Rozdział IV.: „Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej UE na polaryzację gospodarstw rolnych w różnych regionach kraju”,
- Rozdział V.: „Projekt regionalnych strategii rozwojowych dla poszczególnych grup gospodarstw rolnych na okres do lat trzydziestych bieżącego wieku”,
- Rozdział VI.: „Strategie rozwoju gospodarstw rolnych i wsi w 6-ciu makroregionach kraju”;
- Rozdział VII.: „Niezbędna jest sterowana przez państwo kreacja we wsiach i małych miastach uniwersalnej gospodarki pozarolniczej”,
- A. Mierosławska: Rozdział VII.: „Wybrane problemy realizacji strategii rozwoju gospodarstw rolnych i wsi w województwach wschodnich”.
33. A. Mierosławska: „Regionalne zmiany w koncentracji ziemi w Polsce”, [w:] „Zrównoważony rozwój lokalny, instrumenty wsparcia”. Tom I, red. Naukowa: prof. A. Mickiewicz, prof. P. Mickiewicz, Wyd. Stowarzyszenie Naukowe – Instytut Gospodarki i Rynku, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny, Szczecin 2009, monografia, s. 105-112, (ISBN 978-83-924951-2-3). (R)
34. A. Mierosławska: „Dylematy rozwoju Polski Wschodniej”. [w:] „Problemy ekonomii, polityki ekonomicznej i finansów publicznych”. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Nr 39, Tom I, redaktor naukowy Jerzy Sokołowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2009, s. 733-741, (PL ISSN 1899-3192; ISBN 978-83-7011-973-7). (R)
35. A. Mierosławska: “Local entrepreneurship windows in the development of the eastern Polands rural areas”. [w:] “Agri-Food Sector in the face of current challenges”. Scientific editors: Anatoliy Ukrainets, Petro Sabluk, Andrzej Kowalski; Leading editors: Tetyana Mostenska, Barbara Chmielewska, Yuriy Bilan, Wyd.: National University of Ford Technologies, NSC Institute of Agrarian Economy, NRI Institute of Agricultural and Food Economics, Centre of Sociological Research, Kyiv 2009, (monografia) (ISBN 966-451-006-8), s. 198-205. (R)
36. A. Mierosławska: “Local entrepreneurship windows in the development of the eastern Polands rural areas”, [w:] “Agri-Food Sector in the face of current challenges”, (second edition), Scientific editors: Anatoliy Ukrainets, Petro Sabluk, Andrzej Kowalski; Leading editors: Tetyana Mostenska, Barbara Chmielewska, Yuriy Bilan, Wyd.: National University of Ford Technologies, NSC Institute of Agrarian Economy, NRI Institute of Agricultural and Food Economics, Centre of Sociological Research, Kyiv 2009, (monografia) (ISBN 966-451-006-9), s. 102-108. (R)
37. A. Mierosławska.: “Молочна кооперація в Польщі в період реструктуризації”. розділ 2.5 [w:] „Сільське господарство - харчова промисловість - сільські території” (колективна монографія) / За ред. Тетяна Мостенська, Варвара Хмільська, Юрій Білан, Марек Вігер. Wyd.: Національний університет харчових технологій (Київ); Інститут економіки сільського господарства і АПК (Варшава); Центр соціологічних досліджень (Тернопіль), Київ-Варшава, 2009, (monografia) (ISBN 978-83-60903-87-2), s.102-107. (R)
38. B. Chmielewska: „Wizja rozwoju obszarów wiejskich w województwie mazowieckim” [w:] „Zrównoważony rozwój lokalny, instrumenty wsparcia”. Tom II, red. naukowa:

- prof. P. Mickiewicz, dr hab. W. Gotkiewicz, Wyd. Stowarzyszenie Naukowe – Instytut Gospodarki i Rynku, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny, Szczecin 2009, monografia, s. 19-26, (ISBN 978-83-924951-1-2). (R)
39. B. Chmielewska: „Polityka rozwoju obszarów wiejskich w regionie metropolitalnym”, [w:] „Problemy ekonomii, polityki ekonomicznej i finansów publicznych”. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Nr 39, Tom I, redaktor naukowy Jerzy Sokołowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2009, s. 522-559 (PL ISSN 1899-3192; ISBN 978--83-7011-973-7). (R)
 40. B. Chmielewska: “Diversification of Economic Situation of Households”. Part. 3, chapter 1 [w:] “Agri-Food Sector in the face of current challenges”, Scientific editors: Anatoliy Ukrainets, Petro Sabluk, Andrzej Kowalski; Leading editors: Tetyana Mostenska, Barbara Chmielewska, Yuriy Bilan, Wyd.: National University of Ford Technologies, NSC Institute of Agrarian Economy, NRI Institute of Agricultural and Food Economics, Centre of Sociological Research, Kyiv 2009, (monografia) (ISBN 966-451-006-8), s. 147-156. (R)
 41. B. Chmielewska: “Diversification of Economic Situation of Households”, Part 3, chapter 2 [w:] “Agri-Food Sector in the face of current challenges”, (second edition), Scientific editors: Anatoliy Ukrainets, Petro Sabluk, Andrzej Kowalski; Leading editors: Tetyana Mostenska, Barbara Chmielewska, Yuriy Bilan, Wyd.: National University of Ford Technologies, NSC Institute of Agrarian Economy, NRI Institute of Agricultural and Food Economics, Centre of Sociological Research, Kyiv 2009, (monografia) (ISBN 966-451-006-9), s. 167-176. (R)
 42. B. Chmielewska: „Strategia rozwoju rolnictwa, gospodarstw rolnych oraz obszarów wiejskich na przykładzie województwa mazowieckiego. Synteza wyników badań prowadzonych w okresie 2005-2009”. Program Wieloletni 2005-2009 IERiGŻ-PIB, Raport Nr 135, Warszawa 2009. (R)
 43. B. Chmielewska: „Стан і перспективи змш у альськогосподарському секторі в СС-27”, розділ 3.1 [w:] „Сільське господарство - харчова промисловість - сільські території” (колективна монографія) / За ред. Тетяна Мостенська, Варвара Хмільська, Юрій Білан, Марек Вігер. Wyd.: Національний університет харчових технологій (Київ); Інститут економіки сільського господарства і АПК (Варшава); Центр соціологічних досліджень (Тернопіль), Київ-Варшава, 2009, (monografia), (ISBN 978-83-60903-87-2), s. 127-143. (R)
 44. „Wybrane zagadnienia polityki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce i na Ukrainie”, Praca zbiorowa: prof. dr hab. Svitana Gutkewycz, prof. dr hab. Tetyana Mostenska, prof. dr hab. Waldemar Michna, dr inż. Barbara Chmielewska, dr inż. Alicja Mierosławska; opracowanie redakcyjne dr inż. Barbara Chmielewska, Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ-PIB Raport Nr 146, Warszawa. (R)
 45. W. Michna, B. Chmielewska, A. Mierosławska, 2010: „Zasięg i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym”. [w:] „Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich. Synteza”. Praca zbiorowa pod red. prof. dr hab. A. Sikorskiej, Program Wieloletni 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Raport Nr 182, Warszawa.

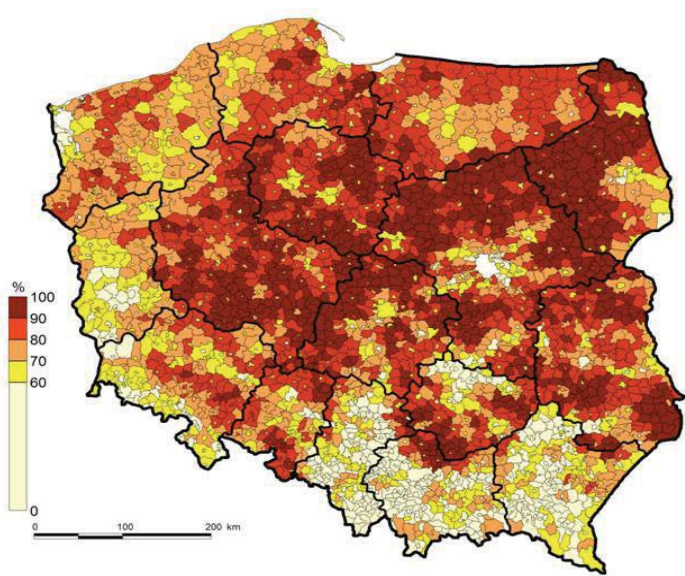
Rysunek A1. Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania

Źródło: Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, przyjęty przez Komisję Europejską decyzją z dnia 7 września 2007 r.

Za: Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich Założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa” MRiRW, Warszawa, styczeń 2010 r., s. 24.

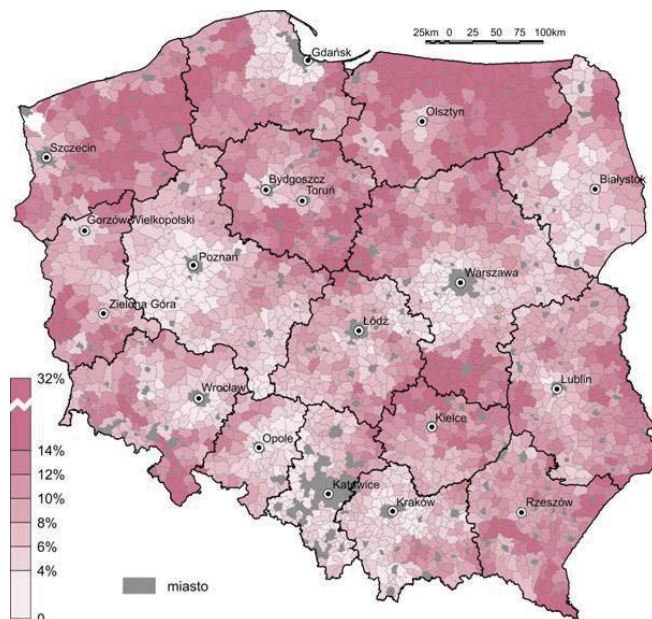
Rysunek A2. Udział gospodarstw indywidualnych produkujących głównie na rynek

Źródło: Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku według kryterium powiązań z największymi aglomeracjami miejskimi i miastami oraz endogenicznego potencjału, IGiPZ PAN, Warszawa 2009 (Studia Obszarów Wiejskich tom 16/2009)

Za: Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich Założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa” MRiRW, Warszawa, styczeń 2010 r., s. 14.

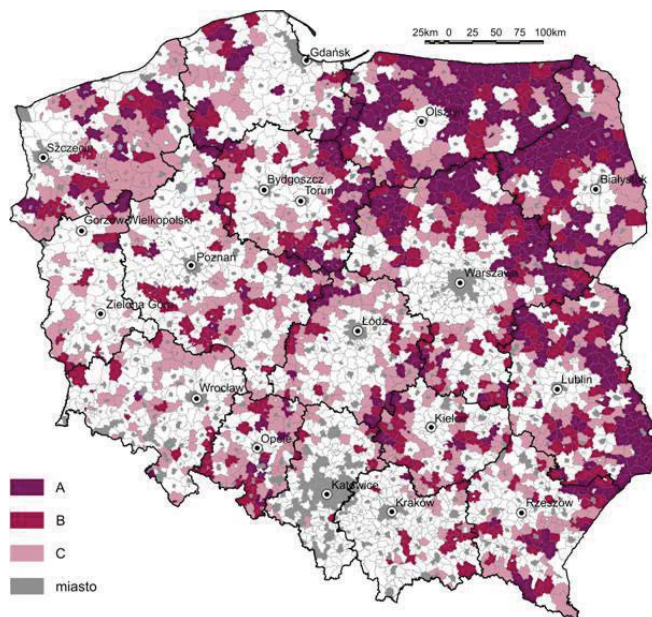
Rysunek A3. Stopa bezrobocia w 2007 roku

Źródło: Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku według kryterium powiązań z największymi aglomeracjami miejskimi i miastami oraz endogenicznego potencjału, IGiPZ PAN, Warszawa 2009 (Studia Obszarów Wiejskich tom 16/2009)

Za: Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich Założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa” MRiRW, Warszawa, styczeń 2010 r., s. 49.

Rysunek A4. Obszary nadmiernego odpływu ludności w latach 1988-2007

A – obszary wiejskie o stałym i silnym odpływie ludności (9 lub 10 lat z ujemnym saldem migracji i odpływ ponad 5% liczby ludności w okresie 1998-2007),

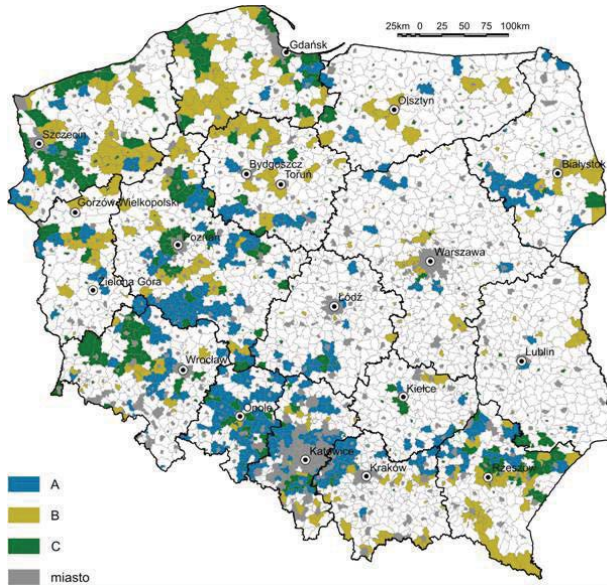
B – obszary wiejskie o stałym i umiarkowanym odpływie ludności (9 lub 10 lat z ujemnym saldem migracji i odpływ nie więcej niż 5% liczby ludności w okresie 1998-2007),

C – obszary wiejskie przewadze odpływu ludności (7 lub 8 lat z ujemnym saldem migracji w okresie 1998-2007),

Źródło: Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku według kryterium powiązań z największymi aglomeracjami miejskimi i miastami oraz endogenicznego potencjału, IGiPZ PAN, Warszawa 2009 (Studia Obszarów Wiejskich tom16/2009)

Za: Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich Założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa” MRiRW, Warszawa, styczeń 2010 r., s. 48.

Rysunek A5. Obszary o wysokim poziomie wyposażenia infrastrukturalnego w 2007 r.

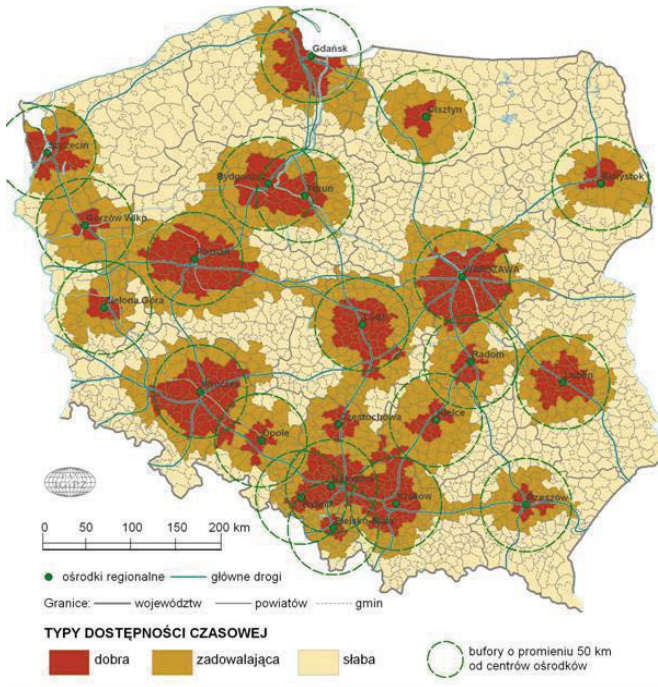

A – obszary o wysokim poziomie rozwoju sieci wodociągowych (udział ludności z dostępem do sieci >91%),
B – obszary o wysokim poziomie rozwoju sieci kanalizacyjnych (udział ludności z dostępem do sieci >40%),
C – obszary o wysokim poziomie rozwoju sieci wodociągowych i kanalizacyjnych.

Źródło: Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku według kryterium powiązań z największymi aglomeracjami miejskimi i miastami oraz endogenicznego potencjału, IGiPZ PAN, Warszawa 2009 (Studia Obszarów Wiejskich tom 16/2009)

Za: Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich Założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa” MRiRW, Warszawa, styczeń 2010 r., s. 40.

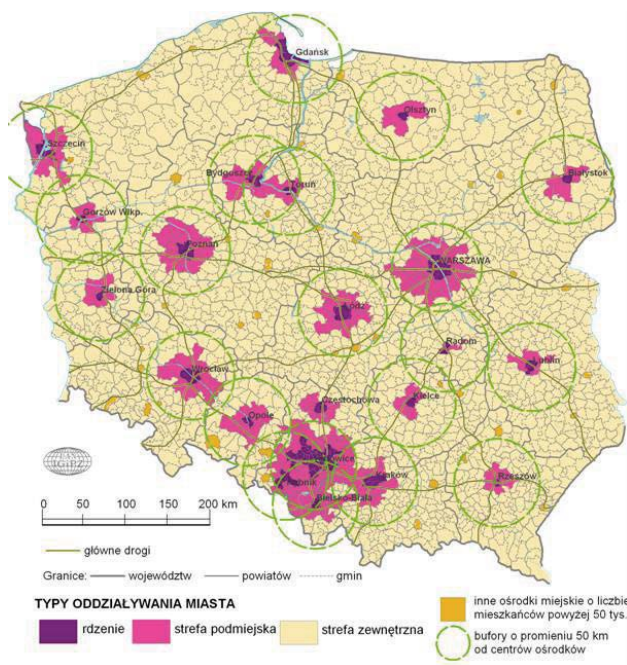
Rysunek A6. Typy dostępności czasowej do 22 największych ośrodków miejskich

Źródło: Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku według kryterium powiązań z największymi aglomeracjami miejskimi i miastami oraz endogenicznego potencjału, IGiPZ PAN, Warszawa 2009 (Studia Obszarów Wiejskich tom 16/2009)

Za: Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich Założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa” MRiRW, Warszawa, styczeń 2010 r., s. 28.

Rysunek A7. 22 największe ośrodki miejskie i ich strefy podmiejskie (najważniejsze strefy miejskie i ich strefy podmiejskie)

Źródło: Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku według kryterium powiązań z największymi aglomeracjami miejskimi i miastami oraz endogenicznego potencjału, IGiPZ PAN, Warszawa 2009 (Studia Obszarów Wiejskich tom 16/2009)

Za: Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich Założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa” MRiRW, Warszawa, styczeń 2010 r., s. 27.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 500 egz.

Druk i oprawa: EXPOL Włocławek